

G. Komoróczy Emőke

A kilencek

2007

TARTALOM

1. Nemzedéki sorsmodell
(*Kilencek*)
2. „Szerencsék véletlene minden...”
(*Mezey Katalin*)
3. „Ha magadba nézel, másokra ismersz; ha másokra figyelsz, elveszted magad”
(*Oláh János*)
4. „Én mindent újraélek, minden nappal...”
(*Kiss Benedek költészetéről*)
5. „Vesztő vagyok. Vesztőhelyen, vesztőnek születtem”
(*Péntek Imre: Vi(g)aszkereskedés*)
6. „Az írás gyönyörű gyötrelme”
(*Utassy József költészetéről*)

1. Nemzedéki sorsmodell

(Kilencek)

A hatvanas évek derekán – végén induló, akkortájt huszonvalahányadik esztendejüket taposó *Kilencek* két prominens tagja Mezey Katalin és Oláh János. Egyetemi társuk, Kodolányi Gyula emlékei szerint már diákkorukban „született szervezők” voltak: kezdettől fogva „lankadatlanul keresték a repedéseket a monolitikus rendszeren; keresték a csörgedező ereket, amelyek életet teremthetnek” (vö: Utószó Oláh János *Por és Hamu* c. kötetéhez, *Magyar Napló* K. – 2002).

Az ELTE BTK magyar-népművelés, illetve magyar-könyvtár szakos hallgatóiként a hatvanas évek első felében az Eötvös, illetve a Ráday Kollégiumban, valamint a Koczkás Sándor vezette alkotóköriben egymásra talált néhány „költőpalánta”: Győri László (sz. 1942), Kiss Benedek (sz. 1943), Konc(zek) József (sz. 1942), Mezey Katalin (sz. 1943), Oláh János (sz. 1942), Péntek (Molnár) Imre (sz. 1942), Rózsa Endre (sz. 1941), Utassy József (sz. 1941); a náluk valamivel fiatalabb Kovács István (sz. 1945) pedig az antológia szervezési időszakában csatlakozott hozzájuk. Velük együtt járt egyetemre leendő monográfusuk, a későbbi neves irodalomtörténész, Vasy Géza is (sz. 1942).

Költőérlelő időszak volt ez az évtized a Bölcsészkaron! Diáklapok indítása (*Mozdulók, Napok, Tiszta szívvel*), majd egy-két szám utáni betiltása tette pezsgővé az életet. A néhány évvel idősebb, akkoriban már első kötetüket előkészítő, szélesebb körben is ismert pályatársaknak (*Asperján* György, sz. 1939; *Ágh* István, sz. 1938; *Baranyi* Ferenc, sz. 1937; *Bella* István, sz. 1940; *Buda* Ferenc, sz. 1936; stb.) komoly pártfogói voltak az irodalmi életben (olykor éppen a politikai gáncsoskodások ellenében!); a „*Kilencek*”-nek viszont keservesen meg kellett küzdeniük a legcsekélyebb elismerésért is. Az ekkortájt szerveződő *Egyetemi Színpad* körül verbuválódott tehetséges fiatal színésznövendékek (*Dobai* Vilmos és *Ruszt* József vezetésével *Benke* Éva, *Jordán* Tamás, *Fodor* Tamás, *Grünswalsky* Ferenc, *Kőváry* Katalin, *Kristóf* Tibor, *Sólyom* Kati, sőt egy ideig Mezey Katalin) az akkori alternatív színpadfelfogásban elő is adták Mezey Katalin, Oláh János egyik-másik művét. (A *Kilencek* indulásáról, további útjáról lásd: *Csontos János: Együtt és külön – A Kilencek*; interjúkötet, 1990; *Vasy Géza: A Kilencek – az Elérhetetlen Föld alkotói*, 2002).

* * *

Már 1965/66-ban készen állt a *Kilencek* közös antológiája, az *Elérhetetlen Föld*; de csak 1969-ben sikerült megjelentetniük, hosszas huzavona után. Oláh János így idézi fel egykori Canossa-járásukat az irodalompolitika útvesztőjében: „Az antológia megjelenése irodalmi életünk csodája, a monolitikus szervezettség ritka kudarcainak egyike”. Két kiadói visszautasítás után *Juhász* Ferenc, *Kormos* István, *Nagy* László és *Váci Mihály* pártfogó ajánlásával magánkiadásra gondoltak, de erre sem kaptak engedélyt. Fentiek közbenjárására végül *Darvas* József, az *Írószövetség* akkori elnöke intézte el, hogy az *Ifjúsági Lapkiadó* gondozásában mégis napvilágot lásson kötetük. „Addigra természetesen már a boltokban volt az a két antológia is (*Első ének*, Kozmosz K. 1968; *Költők egymás közt*, Szépirod. K. 1969), amelyeket a kiadók jóval a mi elutasításunk után kezdtek szervezni”. Az antológia körüli színjáték időszakában folyóiratot is próbáltak indítani. A *Kísérlet* c. lap három száma – előzetes engedéllyel! – el is készült; *Váci Mihály* közbenjárására *Molnár Mátyás*, a vajai Vay Ádám Múzeum igazgatója vállalta a kiadást – de megjelenés előtt, 1970-ben elkobozta a

rendőrség a számokat. Így a csoport bizonyos értelemben kezdettől fogva „priuszos”-nak számított. (vö.: Csontos János, i. m. 47-49. p.)

Az *Első ének* 38, a *Költők egymás közt* 15 – akkor még kötet nélküli – költőt mutatott be (a *Kilencek* közül egyedül Kiss Benedek kapott helyet az utóbbiban). Majd a továbbiakban még két „fiatal költők” antológia is megjelent (A *magunk kenyerén*, 1971 – *Ne mondj le semmiről*, 1974). E népes csapatból (összességében mintegy nyolcvan poéta!) ma már alig 15-20 nevet tartunk számon; köztük van a *Kilencek* java is, akik pedig a túr/tilt határmezsgyéjén táncoltak évtizedeken át... A nehéz időszakot „túléltek”, egy hősi halottal a vállukon (*Rózsa* Endre 1941-1995); s a rendszerváltás óta a szellemi élet meghatározó szereplői, formálói lettek.

Az *Elérhetetlen Föld* végül is 1969 karácsonyán került ki a nyomdából (ami szimbolikusan is értelmezhető!). Nagy László, a korszak költőfejedelme, bevezető soraiban így ajánlja az olvasók figyelmébe ifjú pályatársait: „A torkon vágott forradalmak pirosát s gyászát viselik belül. /.../ Komoly ügyekről komolyan szólnak. Etikus költők, felelősségvállalók. /.../ A vershez sokféle erő kell. Én a jövőre nézve is – hiszek az ő erejükben.”

A kritika meglehetősen vegyes véleménnyel fogadja a kötetet. Czine Mihály, Ilia Mihály és néhány – akkor még fiatal! – irodalomtörténész (Görömbei András, Kabdebó Lóránt, Kenyeres Zoltán stb.) elismerően méltatja. A hazai művészeti életre éberén figyelő *Határ* Győző pedig – londoni fellegrvárából – bátorítón szól az ifjú poétákról, „az eszmék romantikusai”-nak nevezvén őket. Javukra írja, hogy hangvételben, formai gazdagságban el mernek térni a hazai költészetben már-már kötelező sablonoktól, s hogy az előttük járó legjelentősebb költőelődök (Nagy László – Nemes Nagy Ágnes – Pilinszky – Weöres stb.) nyomdokain indulva járják a maguk kísérletező útját. Illúziófoszlato, bátor szembefordulásuk a „van”-nal hozzájárul a korszak nagy „hazugságösszjátéka” leleplezéséhez (v. ö: *Határ Győző: Irodalomtörténet*, Tevan K. 1991, 461-463. p.).

Egy ideig úgy tűnik: a döcögős kezdet után mégis felível pályájuk. Győri László első kötete (*Ez a vers eladó*) már 1968-ban megjelenik, s aztán sorra a többieké is: *Utassy* Józsefé 1969-ben (*Tűzem lobogóm*), 1970-ben Kiss Benedeké (*Gazdátlan évszak*), *Mezey* Kataliné (*Amíg a buszra várunk*), *Rózsa* Endréé (*Kavicsszüret*); 1972-ben *Oláh* Jánosé (*Fordulópont*); aztán – kissé késleltetve – *Kovács* Istváné (*Havon forgó ég*, 1973), *Péntek* Imréné (*Éjféli pályaudvar*, 1974). Egyedül *Konc(zek)* József kapta vissza következetesen a kiadóktól a munkáit, így ő majd csak a nyolcvanas évek derekán, a fellazuló diktatúra időszakában jut kötethez (*Galambok, galambok a történelemben*, 1986; *Egy szó*, 1987).

Utólag nézvést meglepőnek tűnik, hogy az egymás után sorjázó kötetek nem arattak jelentőségükhöz méltó elismerést. A kritika meglehetősen fanyalogva fogadta ezt a nemzedéket, nyilván azért, mert látásmódjában, formakezelésében nyilvánvalóan eltért az ekkortájt elvárt „közéleti” hagyományoktól. Az irodalomtörténetbe azonban csakhamar „belopták” magukat: 1980-ban a *Kortársaink* sorozatban megjelenő *Fiatal magyar költők* (1969-1978) c. kötetben mint „reményteljes ígéretek” szerepelnek harmincegy pályatársukkal egyetemben.

* * *

Az *Elérhetetlen Föld* alkotói nemcsak a saját, hanem egész nemzedékük közérzetét, változtatni próbáló, lázadó indulatát, társadalomjobbító vágyát fejezték ki.

Elementáris tiltakozásukat a korszak képmutató, manipulatív ideológiai propagandája s a társadalmi visszasságok ellen *Utassy* József fogalmazta meg a legerőteljesebben. *Zúg március* c. költeményét igen hamar szárnyára vette a hír; a hetvenes években a merészebb szellemű iskolákban országsszerte a márc. 15-ei ünnepségek repertoárján szerepelt. „Petőfies” bátorsággal harsogta bele a Kádár korszak pocsolyás-mocsaras állóvizébe: „Én szemfedő-lapod lerántom: / kelj föl és járj, Petőfi Sándor! /.../ Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak

a bőség kosarából, // a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy? // Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. // Talpra, Petőfi! Sírodat rázom: / szólj még egyszer a szabadságról!”

Ugyanakkor kezdettől fogva a bőrükön érezték: ezt a hangnemet „nem tanácsos” megütni, túl közel van még az ‘56 utáni véres megtorlások emléke. A valóságviszonyokba nem tudnak alakítóan beavatkozni; jobb tehát, ha némileg „hátrább lépve”, szemlélődő pozíciót vesznek fel, s a lázadó-lázító hangot távolságtartó iróniára cserélik. Ezt az életérzést *Rózsa Endre* fejezi ki a legpontosabban: „Az ember már a dolgokhoz / terepszínű poftát vág, / de van-e joga, gondolkozz! / feladni minden álmát?” (*Párhuzamok*). Itt már / még hősi halált sem lehet halni, legfeljebb korán elsorvadni: „sosem halunk meg ezen a csatatéren / mert nem csatatér ez, s mi nem harcolunk / csak kínjában megrepedt föld ez itt / dehogyis lövészárkok / mesebeszéd, hogy ágyú tárog / csak kitárt szánkat szövi be a pók” (*Elsüllyedt csatatér*).

A költői szereptudat átértékelését a legtisztábban *Péntek (Molnár) Imrénél* figyelhetjük meg. Az ő iróniája sem mentes a tragikus hangoltságtól: „Unalmas lett a mártíromság / bukott vigécek hősi póza. /.../ Én kiszállok a kocsiból / ott, ahol nincs megálló. / A zörgő szerelvény ellohol, / jajgatva csattan át a váltó. / Az lesz ám a megérkezés, / ha magához ölel a talpfa. / Ünnepeles lesz az egész, / döng tábori csinnadratta” (*Ifjúságom emlékműve*).

Sorsuk történelmi beágyazottságát, a „keresztthordás” – krisztusi, nemzeti – örökségének felvállalását *Kovács István* tudatosítja a legmeggyőzőbben. A hősi múlt eltemetve, megannyi heroikus áldozat sem tudta „megváltani” ezt az országot, ezt a népet: „A galambdúcos kapuk megfeketednek. /.../ Holtak földből kifehérlő / csontöklei a házak. /.../ Tűzremegéssel haldoklik / az utak keresztjére feszített ember. / Új emlékművek keletkeznek. / Mert sírba csavarozzák itt / az élőket is / az égbe-növekvő kopjafák” (*Kopjafák*).

Kiss Benedek a népballadák mélységes-mély tragikumával éli meg a tehetetlenségre kárhóztatott élő-halottak örök keservét, mitologikus háttérbe ágyazva mint nemzedéki – nemzeti sorsot: „A hátba szúrt határ felett / varjak hajhásszák a telet / hónalja nád, hűvös nyálka / – ó, mindszentek éjszakája! – / a sóhajok is kihűlnek, / házuk előtt, estefelé / a vénék megfeketülnek. // Ihajj, ez a nomád nóta / halottak tárogatója, / fújjad, az ős őszi este / arcod juhar-színre fesse” (*Ősök lármája-békéje*). Talán az ő versei a legzeneibbek, a mélytudatban lappangó arche-képek szinte maguktól törnek fel, szavai muzsikálnak, s a versdallam maga is – mint ősi dúdoló – altató-zsongító. Ebből az álomból nincs / nem lesz ébredés!

Mezey Katalin nőies szubjektivitással lázad a körülmények hatalma ellen, úgy érzi, nem tudja olyan szabadon kifejezni adottságait, ahogyan azt benső lobogása kívánná: „Nem szeretem a tűzszagot, / magára hagyott tűz vagyok. / Lángokkal nem vetekszem, / magamban megbetegszem, / saját füstömbe fulladok” (*Ének*). A külvilágot ő is lefojtottnak, ernyedtnak érzi, szeretné „felrázni”, a tetszhalálból kiemelni, de sejtje: ez lehetetlen. „Temető fölött hull a szén / fekete eső feketén / fáradt álmokon, / holtakén” (*Kormos szél*). A magányt nehezen viseli, de a hagyományos női önfeladást magához méltatlannak érzi – akkor már inkább az egyedüllét: „Én nem tudlak szeretni úgy, / hogy érted magamat adom fel. / Ez a hiány, lásd, nem telik be / se szóval már, se szerelemmel. // Ki attól félttem, elveszítlek, / megtartani már nem akarlak. / Fellázadó ön-védelemmel / visszakérem magam magamnak” (*Hidegebb lesz*).

A kötet-címadó vers *Oláh Jánostól* származik. Az „elérhetetlen föld” az álmok – a képzelet – a tiszta harmónia világa. Nagyapja, a falusi kovács „ezüstfehér háza” „a barnasisakos dombok oldalán” maga a béke szigete, ahol az emberek az egész napi verejtékes munka után jóízű, csöndes beszélgetésben kipihenik fáradalmaikat. A természet romolhatatlan szépségében gyönyörködve átadják magukat egy „magasabb valóság” ígézetének. Gyerekkorában költőnk gyakorta hallgatta az „öregek” tiszta beszédét, „verőfényes őszi napokon / a domboldal száraz füvei közül / néztük a robogó fellegeket”. Itt szívta magába az olthatatlan kívánságot, hogy

valamikor ő is ilyen békességben éljen. Felnövekedvén már tudja: soha nem fogja megtalálni ezt a békeszigetet; az Édenbe nincs visszaút (ezért „elérhetetlen”). Nemzedékére – s őrá magára is – Sziszüfosz sorsa vár: „Nincs út tovább, kereshetem akárhol. / Ezt is tudom. S mégis továbbmegyek. / Leszek, ha kell, a gyávaságra bátor, / magamhoz hűtlen, ha csak így lehet. / S túléltem, bár ez végképp nem elég, / kudarcaim felmentő szégyenét” (*Sziszüfosz*).

Győri László és *Konc(zek) József* neve a későbbiekben nem lett annyira közzismert, mint a többieké. Ez nem jelenti azt, hogy nem voltak igazán tehetségesek – sokkal inkább azt, hogy még a többiekénél is mostohább körülmények között kellett küzdeniük önmaguk megtartásáért (a vidéki életforma, a pezsdítő szellemi közeg hiánya, a helyi „kiskirályok” különvéleményt nem tűrő diktatúrája stb.). Hosszú időn át hallgatásra kárhoztatva, már-már „kimaradtak” az irodalmi életből. Azonban az utóbbi években gyakorta hallatják hangjukat, különböző irodalmi lapokban publikálnak. *Konc(zek) József*nek regénye jelent meg a közelmúltban (*Damó*, 2001), s *Győri László* a letűnt korszakot bemutató nagyobb lélegzetű művén dolgozik.

Az egyetemi évek lezárultával – a hatvanas évek derekán / végén – *Oláh János* fogalmazza meg közérzetüket a legpontosabban *Nemzedékem* c. lírai prózájában: „Ott álltunk becsomagolt bőröndök és vasalószagú lópokrócok között, és összefüggéstelenül és dacosan nem sajnáltuk magunkat. Bízunk és elszenvedtünk, mint mindig. /.../ Azt hittük – és ezt hitték el velünk! – hogy tulajdonképp semmiről se tehetünk. Talán valóban így volt, és mégse volt igaz, csak kényelmes és biztonságos.” Aztán kezdődtek a keserves küzdelmekkel teli évek, a lefojtottság, a visszautasítottság szégyene, amit soha nem lehet elfelejteni! „A vidéki pályaudvarok ideghüvös hajnalai most fölzikognak bennünk és visszatérnek. Visszatérünk mindannyian, egy közönséges nemzedék nem egészen közönséges bolondjai kifosztott arccal és elpusztult zászlókkal, előkaszálódunk a könyörtelenül elrontott évek bugyrából. Nem kérünk senkitől szívességet, magunktól se. Éppen elég könyörtelen, ami megtörtént...”

E nemzedék szemében a megmaradás, a túlélés, a morális tisztaság megőrzése (s ami ebből következik: a kívülállás, a jogos önvédelem) volt a legfontosabb érték – míg az előttük járt ‘56-osok számára a végsőig vitt heroizmus. Álmodni szabad, sőt kell az „elérhetetlen föld”-ről; ugyanakkor nem lehet elrugaszkodni a valóság-talajtól, hiszen az élet nélkülözhetetlen feltétele az adott viszonyok tudomásul vétele. Az élet pedig mindennél fontosabb... A valóság erősebbnek bizonyult minden eszmé(ny)nél, s a „létező szocializmus” megreformálása csak utópikus ábránd maradt.

* * *

Mezey Katalin és *Oláh János* 1970-ben életszövetségre lép, hogy a továbbiakban együtt vívják „önvédelmi harcukat” a külvilág konformizáló, értékrongoló hatásaival szemben. Párkapcsolatuk, párhuzamos alkotói pályájuk, közös életélményeik a késő Kádár korszak fiatal értelmiségének jellegzetes és tanulságos szellemi tapasztalatait kínálják. Mind anyagi, mind társadalmi helyzetük nehézségei, a peremre-szorítottság gyötrelmeit a bensőséges családi élettel ellensúlyozni próbáló erőfeszítéseik világosan nyomon követhetők műveikben, melyek mindazok élményvilágát reprezentálják, akik a pártállam börtönrácsai között egy morálisan tiszta életvitelt próbáltak kialakítani. Végül is kívül maradtak a körön, amelynek lehetősége nyílt a szellemi élet formálására; így aztán egészen a rendszerváltásig – bár köteteik a „tűr / tilt” határmezsgyéjén meg-megjelentek (mindig némi késleltetéssel) – nem bontakozhatott ki teljes egészében alkotói karakterük. Mégsem roppantak meg szellemileg, mint azok, akik sorozatos megalkuvással próbálták „előmenetelüket” biztosítani. Nonkonformitásuk bizonyos értelemben az avantgárddal rokonítja őket; de támadó gesztusok helyett inkább az iróniát választják. *Mezey Katalin* – a „krisztusi kor” múltán – pontosan fogalmaz (mondhatnánk: egész nemzedéke nevében): „Ha Krisztus még egy esztendőt megér,

/ nem feszítetteti keresztre magát, / leteszi a Messiás-csuhát, / és halat fog Genezáret taván. /.../ Asszonyt vesz s gyermekét megtanítja, / hogy a szemét elég, ha résre nyitja. / Ó, harminchárom év villámcsapása! / Irgalmatlan fény, felismerés: / hogy a gonosznak ellent kell állani / és nem fontos a gyors mennybemenés” (*Ha Krisztus még egy esztendőtt megér...*).

A családért vállalt felelősség, három gyermekük (*János*, 1971; *Katalin*, 1974; *Mátyás*, 1975) felnevelésének gondja, a konzekvens szembeszegülés az élet- és gondolkodásmódot uniformizálni kívánó társadalmi nyomással sok tekintetben felőrölte energiáikat. Műfordítással, szerkesztői munkákkal, vagy éppen más „kenyérkereső” tevékenységgel (Oláh János cselgáncsedzőként) próbálták megélhetésüket biztosítani. Meg nem született műveikkel szegényebb lett a magyar irodalom.

1982-ben a *Kilencek* ismét közösen lépnek fel: megjelentetik az *Elérhetetlen föld* II. antológiát, majd 1986-ban az I. könyv hasonmás-kiadását. 1988-ban *Csontos János* interjú-sorozatát készít velük (*Együtt és külön* – a *Kilencek*). A kötethez írt előszavában „irodalomtörténeti kilométerkö”-nek nevezi egykori kötetüket, s szervezőképességüket, morális tartásukat az *Újhold* köréhez méri. Fontosnak tartja, hogy a csoport megőrizte összetartozástudatát; ugyanakkor mindegyikük megtartotta egyéni hangját, alkotói szuverenitását. A nyolcvanas évek óta folyamatosan szerveznek közös előadóesteket, havonta tartanak összejöveteleket, amelyeken – mint vitafórumon – megbeszélnek közös problémáikat. *Mezey Katalinnak* és *Oláh Jánosnak* továbbra is fontos szerepe van összetartozástudatuk erősítésében.

1987/88-ban – a mindinkább felforrósodó társadalmi indulatok közegében – felerősödik közéleti szerepvállalásuk is. 1987-ben *Mezey Katalin* kezdeményezésére megalakul az *Írók Szakszervezete*, melynek – *Galgóczy Erzsébet* elnökle mellett (majd az ő halála után *Jókai Anna* elnökleivel) – *Mezey* lesz a titkára, 1992-től főtitkára. *Oláh Jánossal* közösen – félígméddig még „szamizdat”-ként – 1988-ban önerőből útnak indítják a *Remetei Kéziratok* – sorozatot, elsősorban – érthetően – saját és baráti körük műveinek publikálására (évente két folyóirat-szerű szám; összesen 12 kiadványuk jelenik meg). 1990-ben létrehozzák a *KÉZirat Kiadót*, (amely egyike az önszerveződésből létrejött kis kiadóknak, s mindmáig fontos művek gondozását vállalja; a pályakezdő fiatal költők felé is nyitott).

Az 1989/90-ben megnyílt lehetőségekkel tehát élni tudtak; a szellemi élet szabad önszerveződése, a megbélyegző irodalompolitikai kategóriák („három T”) eltűnése kedvezett az eddig homályban tartott („tűrt”) költőcsoportnak. A rendszerváltást követő szabad(abb) légkörben aztán az egész – addig „pórázon tartott” – szellemi élet megpezsdül. *Mezey Katalin* az *Írószövetség* elnökségi tagjaként – háta mögött az *Írók Szakszervezetével* – bátrabban és hatékonyabban tud fellépni nemcsak nemzedékük, hanem általában az irodalmi élet érdekképviselőiben is. Megszervezi a *Széphalom Könyvműhelyt*, amely az újabb magyar irodalom (határokon belüli és túli) legjelesebb képviselőit vonzza maga köré. *Oláh János* 1994 őszétől az *Írószövetség* havilapja, a *Magyar Napló* főszerkesztője lesz, majd létrehozza a *Magyar Napló Kiadót* is. Kettejük kiváló szervező, s az irodalmi élet széles spektrumát átfogó tevékenysége felbecsülhetetlen jelentőségű a független és sokszínű irodalmiság kialakulása tekintetében.

Az ún. „kis kiadóknak” fontos szerepe van a kevés példányszámban megjelenő (többnyire csak egy szűkebb olvasói réteget érdeklő) művek megjelentetésében, az egyetemes (azaz: határokon átívelő) magyar irodalom szerves életének kialakításában. Ezért jött létre – szintén *Mezey Katalin* elnökleivel – érdekvédelmi szervük, a *Könyves Szövetség*, amelyhez mintegy húsz kis kiadó csatlakozott. *Oláh János* – mint a *Magyar Napló* főszerkesztője – *Kutassy Máténak* adott interjújában (*Az irodalmi lapok kilátástalan helyzetbe kerültek – Magyar Nemzet*, 2004. nov. 17.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a jelenlegi helyzet (a folyóiratok,

kiadók, egyesületek stb. tőkeszegénysége, kiszolgáltatott piaci pozíciója) „a soha jóvá nem tett – államosításnak nevezett – fosztogatásnak a következménye”. Ezt a helyzetet csakis „a támogatási rendszer átgondolt kiteljesítésével lehetne orvosolni”, de erre még egyik kormány sem mutatott hajlandóságot. Így hát nem csoda, ha a művészeti élet szereplői (újra és újra) „renitenskednek”, s a mindenkori kultúrpolitikával éppúgy hadakoznak, mint korábban. „Ó, már megint mi baj velünk?” – kérdi ironikusan Mezey Katalin. S a válasz még ironikusabb: „Bizony, bizony, baj van veletek, . // Legfőképp hogy éltek, gyerekek! /.../ Nincsen rátok szükség, gyerekek! / Rég nincs nektek itten helyetek, / nem is volt itt soha helyetek. //...// Vagytok és nem kéne lennetek / Tévedés volt születésetek!” (*Dal a véletlenről*).

Az ezredforduló első éveit a szellemi „kötélhúzás” áldatlan állapotában találtuk bennünket. Az érdekharok ismét az értékek, a minőség rovására zajlanak. Ebben a zűrzavaros helyzetben a múlt „átértékelése”, a jelen állapotok gyökereinek megismerése – megértése szempontjából egyre szilárdabb támpontnak tűnik a *Kilencek* életműve, amely a kezdetektől mindmáig – szerencsére még nem lezártan! – a személyiség teljességének, az egyén és közösség szabadságának jogáért, a nemzet alapvető léteproblémáinak megoldásáért perel.

Lassanként megjöttek, megjönnek az elismerések is...

Utassy József már 1978-ban, *Kiss Benedek* 1979-ben, majd 1999-ben újra elnyerte a *József Attila* díjat; a nyolcvanas évek során pedig mindannyian különböző – kisebb/nagyobb – szakmai elismerésekben részesültek (nívó díj, SzOT- illetve *Móricz Zsigmond* ösztöndíj, *Déry-*, *Füst Milán-* jutalom stb.). *Kovács István* 1990-ben a lengyel irodalommal való elmélyült foglalkozása, műfordításai okán a *Lengyel Köztársaság Érdemrendjével* tüntették ki. 1992-ben aztán *Győri László*, 1993-ban *Mezey Katalin*, 1994-ben *Oláh János* is megkapta a *József Attila* díjat, 1994-ben a *Kilencek* köre pedig egységesen elnyerte a *Magyar Köztársasági Érdemrend* tisztikeresztjét. *Mezey Katalin* 1996-ban, *Kiss Benedek* 2003-ban *Arany János* jutalomban részesült; *Utassy Józsefet* 1997-ben a MAOE *Pro Literatura* díjával, 2001-ben pedig *Babérkoszorúval* tüntették ki. 2003-ban pedig *Mezey Katalin Artisjus Irodalmi Díjat* kapott. Életművük még lezáratlan (*Rózsa Endrét* kivéve); így hát megvan az esélyük rá, hogy az irodalom „élmezőnyébe” bekerüljenek.

Költészetük hitelesen kifejezi a Kádár korszak „kemény” diktatúrájában felnövekedő, eszmények és valóság teljes divergenciáját már korán érzékelő értelmiségi nemzedék közös társadalmi közérzetét, s azt a jobbítani kívánó akaratot, amely e nemzedéket indulásakor jellemezte, míg végérvényesen szembe nem találta magát a „változtatnod nem lehet” kényszerű felismerésével. A lefojtottság évtizedeiben egyetlen menekvés lehetőségét a magánélet kínált, így ennek fedezékébe húzódva elfogadták az „elfogadhatatlan realitást”, amelyhez nem hasonlítottak, hanem szellemi függetlenségüket megőrizve igyekeztek kívül maradni a hatalom sáncain. A szabadságnak és függetlenségnek azonban ára volt: nem kaphatták meg időben az érdemeik szerinti méltó elismerést, s bizonyos értelemben az olvasói táboruk is szűkebb lett, mint más – szerencsésebb, ismertebb – pályatársaiké.

Hitel 2006/6

2. „Szerencsék véletlene minden...”

(Mezey Katalin)

„Én vagyok Mezey Katalin,
A fényképeim is engem mutatnak.
Én tetőtől talpig én vagyok
Ameddig lenni hagynak”

(Azonosítás)

1970-ben jelent meg Mezey Katalin első önálló kötete (*Amíg a buszra várunk*). Sajátosan nőies, de nem érzelmes líra az övé; ekkor még erősen érezhető rajta Mesterei hatása. Nagy László keze nyoma költői dikcióján is érezhető („Istenem, adj eleséget, / harchoz halálíg ellenséget, / forró egedhez kemény szárnyat / messzeségedhez merész vágyat” – *Fohász utoljára*). A népköltészet is termékenyen alakítja versvilágát, képi- és dallamkincsét (*Nagycsütörtök, Nagypéntek, Elemek, Mondóka, Töredék, Esőkergető, Fordított Kőműves Kelemen* stb.). Sok tekintetben viszont *Kassák* szikár, tárgyias lírája, elvontabb kifejezőmódja hat poétikai megoldásaira; olykor még a szöveg vizuális erőterét is alakítva (*Kút 1,2; Erőnk; Így készül, Vékony álmom* stb.). A dialógus-forma, a montázsra épülő geometrikus szerkezetek, ironikus szövegbetétek egyfajta nyelvi játékoságnak is teret biztosítanak (*Idő, Sorsközösség, Kifutópályák, Rendjeleink* stb.). A *hontalanság évszaka* c. kompozíció pedig a kései kassákos szabadvers melankóliáját sugározza: „Az ablakon túl elvérzik a hegy, / fehér bordái közt vörös tölgylomb zuhog. / Idegen égővek fordulnak fölénk, / eljön a tél, hontalanságunk / pusztíthatatlan évszaka”. Kassákról később jelentős, az életmű egyetemes értékeit revidáló tanulmányt is ír (*A nemzetközi avantgárd mozgalmak magyar fóruma, a MA – Valóság*, 1973/9. sz.).

A világot, amelyben élnie adatott, nem tudja, nem akarja elfogadni (*Komolytalanul, Albatrosz, Ünnepeink, Miféle világ ez?*). Sorsát, léhelyzetét nem érzi önmagával adekvátnak; de mert egyelőre nem tud körülményein változtatni, türelemre inti magát: „Járunk az egyhangúság / emlékművei között / hol / oszlopot / épít a / vízcsepp //...// Így készül minden / a föld mélyén / idelenn, / csak türelem, / csak türelem” (*Türelem*). Cseppkő-szerű versszerkezettel teszi szuggesztívebbé mondandóját, kecsesen karcsúsítja a tömör formát, melynek talapzatát a „türelem” szó képezi.

Az egyetemi évek alatt minden egyértelműbbnek látszott: volt mi ellen és miért lázadni. 1964 tavaszán a zürichi egyetemen (ahol Svájcban élő nagybátyja meghívására egy szemesztert hallgatott) szerzett tapasztalatai nyomán óhatatlanul felmerült benne a kérdés: Közép-Európa vajon Európa része-e? s benne a magyarságnak milyen esélyei vannak? Sok évszázada tartó haldoklásunk (kurta győzelmek, hosszas visszavonulások) vajon milyen jövőt ígér? (*Nacionálé, Határaink*).

Második kötetében, melynek megjelenésére évekig kellett várnia (*Anyagtanulmányok*, 1978) már tárgyilagosabb szemlélettel keres választ a fenti kérdésekre (*Beszéd, Párhuzamos osztályok, Nemzetiségi kérdés* stb.). *Eltávozott szavak* c. versprózáját *Határ* Győzőnek ajánlja – általa üzenvén a „külhoni” magyaroknak: itthon kiürültek a szavak, bábeli nyelvzavar uralkodott el. „Vannak, akiknek szájáról másképp hangzanak fel” (pl. korona, jogar, föld-alma); de a többség nem érti. „A szavak felszárnynak, lehullanak, meghalnak, egymásra találni nemigen tudnak”. Holott esszenciális szavaink „a lélek belső támasza, amíg egy

gyertya égni képes, s végképp el nem fogyott az oxigén”. Határ Győző az éteren át (*Szabad Európa*) válaszol: vette és köszöni az üzenetet; benne valóban a magával idegenbe elhozott anyanyelv „elkonduló utolsó igéje” az „ultimum moriens”. Mezey Katalin e kötetét pedig minden tekintetben jelentősnek tartja: „Selektivitása szigorú /.../ ismeri (és lakolja) a szavak mágikus erejét, /.../ s szépelgés helyett az önmagában is kegyetlen őszinte számvetést választja” (*Határ Győző: Irodalomtörténet*, 1990; 251/52. p.)

Maga a kötet cím s a címadó vers is jelzi: Mezey Katalin egyre nagyobb figyelmet fordít a költészet „anyagára”, a nyelvre, a pontos és tárgyias megjelenítésmódra (ami részint a Kassákkal való foglalkozásának is köszönhető). Úgy gyúrja-alakítja a formát, mint a hajdani „mesteremberek” (s mint egykor apja „a durván hangszerelt, visszhangos lemezt”). A hangokkal, a ritmussal, rímmel való játék felszabadító hatással van rá (*Anyagtanulmány az 'Elhatárolódás' c. vershez*, amelyet Határ Győző – fenti kritikájában – „a kötet szíve-közepének” nevez). A fény-árnyjátékkal a valóság hullámmozgását képezi le, feltárva a dolgok belső természetét: a mindenben megnyilatkozó, mindent átható ritmus ősz-elvét (*Természetrajz c. szöveg*).

A kötet másik, bensőségebb vonulata a magánélet titkait tárja fel – közvetítés a lélek rejtettebb szféráiról.

A tanítás – útkeresés nehézségeit, benső válságait, a Tatabányán töltött éveket (1964-69) majd önelemző prózájában örökíti meg. Költészetéből (ekkor már!) a révbe-jutás meghitt biztonsága árad. Oláh Jánossal kötött házassága (1970) szilárd életszövetségnek bizonyult; három gyermekükkel mintegy „szigetvilágot” teremtenek maguk köré. A család mindkettejük számára menedék és védőbástya az ellenséges külvilággal vívott harcaikban. A hetvenes évek derekán, a kultúrpolitika „szigorítása” idején, öniróniával írja költőnk: „Akárhova megyünk, belénk botolnak. / Legjobb, ha nem megyünk / sehova. /.../ A jobb fejek akváriumban ülnek, isznak. / A rosszak kígyóznak / az asztalok között. /.../ Rólam kiderül majd, / hogy üldözési mániában szenvedek. / Hogy róluk mi derül ki, / elképzelni is rettegek” (*Üldözési mánia*).

A *Szárazföldi tél* és a *Választás* ciklusok belső metamorfózisról tanúskodnak: a költő-asszony megkísérli összeegyeztetni saját szellemi törekvéseit (ír – fordít – lapot szerkeszt, a *Nép-művelés*, *Szovjet irodalom* stb. lapoknak dolgozik) családanyai kötelezettségeivel. A korszak e jellegzetes nőtípusának belső dilemmáit ő fogalmazza meg leghitelesebben, hiszen saját bőrén érzi a kettős elvárásrendszer szorítását: „lemondjak legelemibb hajlamaimról / hogy legelemibb hajlamaimnak engedelmességek? // Vagy lemondjak / legelemibb hajlamaimról, / hogy legelemibb hajlamaimnak / engedelmességek?” (*Választás*) Nem! – a kettőt együtt kell vinni a szellemi és a hétköznapi létszférák folyamatos egyeztetésével – csak így őrizheti meg lelki egyensúlyát. Még ha olykor nehéz is a kettős teher (*Tűrelmetlenség borít el, Nem tudom vinni már* stb.).

Édesapja hosszas betegsége, majd halála mélyen megviseli; megrendítő költemények sorában búcsúzik tőle (*Vég, Rekviem I-II., Három strófa, Temetés, Szerencse*). Most már, hogy gyerekei vannak, egyre mélyebben éli át a szülők öregedésének, majd egyikük elkerülhetetlen magára-maradásának kínzó élményét (*Emlékvers*). Áttűnő árnyként olykor-olykor felbukkanni látja apja földi alakját (*Apám*); s eltűnődik az élet könyörtelen Janus-arcán: „A sivár kezdet / és a sivár vég között / tarkán megrakja asztalunk a Sors, / hogy legyen mitől a szívnek fájni, / s legyen mitől / fájdalmas a búcsú” (*Kezdet és vég*).

Újra meg újra c. verseskönyvével elnyeri a *Füst Milán*-díjat (1985), melyet Weöres Sándor nyújt át neki. Az objektív lírával rokonítható pillanatfelvételek, állapotrajzok sorában tárja elének a „kettős élet” örömeit – fájdalmait; a benső megosztottság (hívás – család) nehézségeit (*Távolság, Ha nem is úgy, Nélkülük itthon, Ruhák, Vallomás, Asszony-naptár, Zsoltár* stb.). Filléres gondokkal küzdve, „vasalatlan, szétdobált holmik” között, „a rendetlen,

futó konyhával” mit sem törődve, „vetetlen ágyak, lógó takarók” közepén ül és fordít. „Kenyérért, pénzért, nem titok.” (*Nem titok*). Ő, aki hajdan gyors és fényes „felfutás”-ról álmodott, a megélhetés bilincsébe zártan próbál valamit megőrizni egykori önmagából (*Ki hitte volna?*). Ugyanakkor tisztában van vele: nem szeretne más életformában élni. Így inkább elhordozza a rá szabott terheket. „Nehezen viselem a család kötöttségét, / de szeretőnek sem voltam való. / Emitt béklyóba ver a felelősség, / amott nagyon szaladt velem a ló. / Szerepétől nem látó, rossz színész, / mindig túljátszanám az életet? / A tökéletes felszított vágya hajt? / Vagy véremlében hullámozó végletek?” (*Végletek*). Olykor szorongva néz szembe a múlt Idővel (*Boldogtalan*); de érzi-tudja: kapcsolatuk egyre teherbíróbb, mindenben támaszkodhat rá. Gyönyörű versben vallja meg: összetartozásuk immár széttephetetlen: „Az emlékezet borostyánkővében / nekem ma is az vagy, aki voltál. / Noha tudom – tudnom kellene – / hogy más lettél, változtál, alakultál. / Ahogy változtam én is. Jóllehet, / mint szakadt filmen az utolsó kocka, / hogy kényszerűen megállt a kép veled / rávésődtél belső homlokomra” (*Zárójel*).

Az élet előrehaladtával Mezey Katalin lírája mindinkább meditatívabbá válik; a személyes létezés kérdéseit is egyre inkább ontológiai aspektusból válaszolja meg. „A lánc egyetlen láncszemének lenni / a nincsből jöve s oda visszatérőn / a véletlen nászából megszületni / mindenben bizonyosságot igénylőn: / van-e kajánabb csapda a tudatnál? / van-e fájóbb a lét – nemlét sebénél, / melyet gyógyítani jobb gyógyszerre vágynál / az egyedül létező létezésnél?” Nőieségét megőrizve mégis alámerül a primér élet boldogságába, hisz ösztönösen érzi: a lét elemi célja az élet-csírák ápolása – továbbadása: „Élni az ősi összetartozásért, / nem mások rovására, / s nem más helyett, / fenntartani ezt a kétes, kiélt, / jobb híján létező tenyészetet” (*Credo*). Határ Győző e kötetéről írt kritikájában kiemelten fontosnak, „az ontológiai líra egyik nagy-versének” tartja e költeményt. Olyan ember írta, „aki az ösztönével filozofál, és jól filozofál”; „egészséges férfi-pesszimizmus árad belőle, amihez természetesen párosul a dolgavégző, rendületlen derű – a sztoikus serenitas” (H. Gy. i. m.: 254. p.)

Épp ez a mindennapiságban elvegyülő, tőle mégis távolságot tartó látásmód adja Mezey Katalin lírájának sajátosan egyedi ízét-zamatát. Szerettei kedvéért könnyű szívvel viseli „a lét sok aljas kényszerét”, a hétköznapi kötelességeket: „összesöpörni a hamut, / válogatni a szennyes-ruhát, / keresgélni a konyhapénzt. / Írni, széthagyva a szobát. // A lekvárt felmosni a kőről, / a szénporban a brikettet keresni, / kormos arccal befűteni” – és így tovább. S végül: „Legjobban azt szeretem benne, / hogy engedi. Hogy élhetek” (*Válasz*).

Aggódó szeretettel vigyázza gyermekei léptét. Az élet kétarcúságát – Jó és Gonosz felcserélhetőségét, egymásba átcsapását – két remekművű allegorikus költeményben érzékelteti (*Japánkakasunk halálára, Gyilkosságok*). Óvó gyöngédséggel inti lányát: „Ne hagyd a kertben azt, akit szeretsz!” – hiszen a látszatra békés háziállatok (a macska s Fickó kutyájuk) bármikor átváltozhatnak „zsákmányszerző fenevaddá”! Naposcsibe, húsvéti nyúl, japánkakas, gyöngyös hátú jérce stb. széttepett, szanaszét heverő hullái a kertben figyelmeztetnek: „szerencsék véletlene minden / s száz szerencsét egy pillanat kiolt” A macska, mintha mi sem történt volna, újra visszaváltozik kedves, hízelgő lénnyé; kutyájuk is „gyermeki békességgel hever a zöld gyepen”, s „ha felriad, hűség és szeretet tekint ránk férfiasan bozontos szeméből”. A gondos-féltő anya így tanítgatja óvatosságra lányát, hiszen az emberi világban is vannak „ragadozók”! „Jövök haza, pénzt, munkát, ennetek / hozok, s noha tudom, hogy ez a rend, / mégis napra-nap addig rettegek, / amíg körül nem fogtok idebent”. A meghitt kis emberi közösséget a szeretet és bizalom szálai kapcsolják össze s védik a külvilág félelmetes erőitől.

Voltaképpen most kezdi „átértékelni” életét, s felismeri: hol, miben hibázott. Fájóan gondol arra, hogy korán eltávozott édesapjának már semmit nem tud visszaadni abból a szeretetből, amit tőle kapott (*Hiány, Álom, Apám, Ameddig élek* stb.). Most érti meg az élet alaptörvényét:

ifjúkorunkban mindannyian öntelten, nagy szárnycsapásokkal kirepülünk a szülői házból; s aztán – pár év múltán – rádöbbenünk: „Hiába jön / új s újabb nemzedék / egyszer-kétszer földhöz ver a sors / s máris olyanok vagyunk, akár a régiek” (*Hiába*). Egyre inkább visszavágyik a gyermeki hit biztonságába; „tékozló lány”-ként szeretne hazatérni az Úr kertjébe: „Nincs bűnöm egyéb / amit elkövettem, / mint hogy gyengének s halandónak születtem. /.../ Fürdenék jóságában mindörökké / Fájó lelkem sosem hasadna ketté” (*Attól félek*).

1991-ben jelenik meg Mezey Katalin válogatott verseinek gyűjteménye (*Szárazföldi tél*), amelyben a korábbiakat három újabb ciklussal egészíti ki (*Sors, Hamlet-változatok, Titkos szolgálat*). A költemények elrendezése egy belső metamorfózis ívét rajzolja ki: a kétségekből és kételkedésből való kilábalás folyamatát. *Önvizsgálat* c. verse még a hit nélküli állapotot tükrözi; egy olyan ember lelki világát, akinek egykori hitéből csupán a *morális* mércéje maradt meg, s ezt próbálta a társadalom nyelvére lefordítani: „A keresztény embernek az a szerencsétlen típusa vagyok, / aki az Istenbe vetett hitét elvesztette, / de az erkölcsi igényességét nem; / a forradalmárnak az a szerencsétlen típusa vagyok, / aki az alapvető változásokba vetett hitét elvesztette, / de a változás igényét nem”. Tisztában van vele: a nagy moralisták mindig kívül éltek az érdekhálózatra s megalkuvásokra épülő emberi világon; tehát magára vonatkozóan is elfogadja: „A körön kívül maradtam. Leírtak”. Ugyanakkor szenved attól, hogy így nem tud visszahatni a valóságra. Ebből a kettősségből nő ki a tétova Hamlet-szerep. Egy női Hamlet mondja itt vég nélküli belső monológját hat tételben. „Jobb meghalni, ha boldogtalan sors / folytatása lenne feladatunk?” Vagy mégis inkább élni tovább, a családért, az Életért? „Kitartasz-e baljós jelek között is, / mint vad, akinek lábán már a csapda? / Vagy szökni próbálsz a sorsod elől, / s magad rántod a hurkot szorosabbra?” Elme-nekülhet-e bárki választott s vállalt élete elől? „Pénzt – rangot megvetettem, / a tekintélyt kihívásként fogadtam; /.../ s midőn ifjúságom eltékozoltam, / könnyű kézzel szórtam mindenhova, / kifosztott-keserű lettem és tétova”. Úgy látszik, mindenkor Rosenkranz s Guildenstern – az örök haszonlesők! – a győztesek.

Nemlenni c. verse a mindenkori vesztesek érzés- és tudatállapotát fogalmazza meg, „a lélek sötét éjszakájának” (*Hamvas Béla* kifejezése) reménytelenségét: „Nem meghalni szeretnék, / de visszavonni az életemet; / meg-nem-születni / leíratlan hagyni a nevemet. //...// Mint aki rossz ajtót nyitott / és már nyitáskor helyesen dönti el: / nem ide készült. / Be sem lép, visszafordul, / az ajtót visszacsukja. / Úgy vágyom más életbe. / Úgy vágyom más anyagba.”

Most döbben rá arra, hogy az író valójában nem tehet többet s mást, mint hogy láttelepet készít koráról.

A társadalmi folyamatok befolyásolására, mások megvált(oztat)ására nincs lehetősége. „A valóságnak ellenpróbája nincs. / Nem keverhetjük újra a géneket, / hogy elterjedjen, mondjuk, egy moralista, / érzelmes és szelíd ‘fékezett vegyület’ /.../ Orvosságot – új utópiát – ki mer annyi után / papírra vetni? Láttelepet, / amit temérdek tarkára festett / történet háttérében elkészíthetek. / Magamnak: mentség. Másnak: végrendelet.” (*Levelek Candidenak, Határ Győző címén*).

Természetesen Mezey Katalin számára (is) új helyzetet teremt a rendszerváltás körüli évek felfokozott, sűrű légköre. A hitbe való váratlan – s szinte meglepetésszerű – visszatérés (metanoia) feloldja addigi ernyedtségét, s új célokkal telíti életét (*Titkos szolgálat* c. ciklus). *Pósa* Zoltánnak adott interjújában később így vall e felemelő élményről: „Vagy tizenöt éve, hosszú, krízises évtizedek után egy szempillantás alatt visszatálaltam a gyermekkori hithez, amelyet szüleimnek köszönhetek”. Ma már úgy érzi: titkon (mégis) az Urat szolgálta egész életével, hiszen nem tért el parancsolataitól (*Visszatálaltam a hithez*; Magyar Nemzet, 2003. máj. 20) Megtérése pillanatát gyönyörűen örökíti meg. „A templomkerti sétaúton” haladva

(Máriaremetén) fényfonalak tűnnek át a fákon („apám, mint ágak közti fénytörés, fonálon vezetett”). Szélfűvás – a Szent Szellem lehelete. A templomba lépve, „az ablakon betűzött egy sugár. / Letérdeltem és addig néztem, / amíg a szempillák / remegő bokra közt / gyermekkoromba visszatértem.” (*Visszatérés*). Zsoltáros hangon vallja meg régi-új hitét: „Tebenned bízom én is már, Uram, / ha nem mondhatom is, hogy eleitől fogva. /.../ Bárhova nézek, mindenütt Te vagy, / s voltál, amikor nem is láttalak, / s leszel, amikor én már nem leszek” (*Te vagy*).

Többrészes verskompozícióban családtörténet-írásba fog (*A történet kezdete* – 1918-tól indít, apja famíliájának sorsát követve). Csak részletek készülnek el belőle, de költőnk jelzi: szándékában áll a téma prózai feldolgozása is. Hiszen a család sorsának háttérében a XX. század minden létborzalma feltárul. A történelem bohóc-arcára iróniával tekint már, felismervén-megtapasztalván, hogy a legrettegettebb diktatúrák is felbomlanak egyszer, s hogy az ember személyes sorsa több (s persze kevesebb is), mint a Történelem: „Mindig mellékutcákban találkozott velem, /.../ odébblokkolt, ha útban voltam. Rám sem figyelt”. S lám, most kimúlt – legalábbis megváltozott arculata. „Díszes keretbe foglalt, / cirkalmazott fotóról / néz le porhüvelyére / s elégedetten horkol” (*Mellékutcákon*).

A rendszerváltás óta eltelt időszakban – mint azt *Párbeszéd* c. újabb kötete (2002) tanúsítja – elmélyült, személyessé vált Istennel folytatott dialógusa. Választ kapott arra a kérdésre is: miért kell végiggyötrődnünk az életutat, „a méregpohár miért tilalmas szenvedő hívednek”? Az Úr maga szabja meg életünk határait: „addig keleszti a lelket, amíg minden emléket el nem vesztett, / boldog fájdalmait, önmagát is levetve” (*Párbeszéd*). Így hát most már az Istenhez való eljutás (visszatalálás) folyamatként írja le az életutat – amint arról a fentebb idézett interjújában vall: „Mivel senki nem tudhatja, mikor ér véget földi élete, születésének, öntudatra ébredésének első pillanatától kezdve az elmúlás felé közeledik, és megjelenik tudatában a szubjektív és szuggesztív kérdés: befejeződik-e életünk a halál pillanatában? Ha hiszünk a lélek halhatatlanságában, akkor úgy kell rendeznünk az életünk, hogy bármikor is szakadjon félbe, tiszta lelkiismerettel álljunk Teremtőnk előtt” (*Pósa Zoltán*, id. interjú.).

Ezzel a morális mércével méri a rendszerváltás folyamatában felszínre került sok-sok negatívumot, az erkölcsi értékek gyors devalválódását, a maffiózó tendenciák eluralkodását, az önhibájukon kívül utcára került százezrek elnyomorodását, s az ezzel járó testi-lelki kiszolgáltatottságot. „A test már nem a lélek temploma. / Inkább szegényes albérleti szoba, / s ha vékony falain sikoltózás / hallatszik át, a rendőr is vigyáz, / nehogy még időben be kelljen nyitnia” (*A lélek temploma*). A „bukott ember” senkitől, sehonnan nem várhat segítséget; „telefonja néma, / s ha ő hív másokat, / – senki sem veszi fel. / A telefonszám-kijelző mutatja, / ha hív a balsors. / Mért hív? Kit érdekel? /...// A bukott embert csak az Isten szánja, / öklével megsimítja, / úgy emeli fel” (*A bukott ember*).

A hetvenes években keletkezett, de csak itt megjelent *Asztalfiók-líra* c. ciklusában a léttitkokat faggatja. Isten nyilvánvalóan csak azok előtt nyitja meg ajtaját, akik kopogtatnak rajta. Így tehát „megváltás” nincs és nem is lehetséges az őt tagadók számára. A *Hegyibeszéd* „antikrisztusi” ellenversével üzen költőnk az ateistáknak: „nem kell hogy felismerjete, / hogy elismerjete, / hogy ismerjete /.../ ne hallgassatok rám, semmilyen megváltást nem hozok”. A tehetetlenség béklyójába zártan részvétellel tekint a világra, de tudja: annak bajaira nincs orvosság, hiszen Isten – az élő Szeretet – tagadásában megátalkodott.

A személyes élettapasztalatok által világossá válnak előtte a Sors rejtett törvényei (*Akár a rozsdás késeket* c. ciklus). Beteg, öreg édesanyja gondozása az egymásra-utaltság olyan mélységeit tárja fel előtte, amilyenre – ilyen tapasztalatok híján – nem tehet szert senki. Az újra gyermekké vált anya ösbizalommal kapaszkodik lányába, aki most már anyjaként gondoskodik róla (*Játszunk anyámmal*). A páros összezártság mindkettejük számára sok

megpróbáltatás és öröm forrása; ez „Isten rendelése”: „Az önállóság bajnoka ő, / aki soha nem szorult senkire / és a szabadság bajnoka én, / aki már kamaszfővel elsöktem tőle, / nem akartam a szigorában élni. /.../ Akár a rozsdás késeket, / egymással köszörül / minket az Isten” (*Akár a rozsdás késeket*). Anyja halála után pedig mítoszi távlatba vonja a távozót: „Kilépett a közös időből. / A közös szálat elszakítva / magunkra hagyott a világgal, / amelynek maga volt a nyitja. / A kapuja volt. Most bezárult. / Mi itt vagyunk, ő odaát. //...// És már többé nem szorul ránk, / tőlünk semmi se kell neki. / Legföljebb az imádságunk, ami még utolérheti” (*Új este ez, mindenben új...*).

A négy elem c. ciklus kozmikus irányban tágítja a líra határait. A Jankovics Marcellnek ajánlott címadó vers a Teremtés csodáját idézi meg – a négy elem örök metamorfózisban betölti és táplálja a Kozmoszt, életterünket. Költőnk immár alázattal hajt fejet a Mindenség Ura előtt (*Uram, aki...*). A hosszú évek során felismerte: bár a Történelem kegyetlen, vérrel átitatott – a megújulás ígéretét is mindenkor magában hordja. A betlehemi jászolban az emberiség jövője ring: ama hajdani kisgyerek valóban „a megváltásunkra született”. Hiszen „remény született általa: / Isten fia a csecsemő, / akinek hideg jászola / szalmáján szunnyad az Idő” (*Ahogy fényezredéveket...*)

* * *

Mezey Katalin prózai, drámai művei is sajátos szint képviselnek: bizonyos értelemben az ifjúsági irodalom körébe tartoznak, ugyanakkor mélyebb, „áthallásos” jelentésrétegeik is vannak. A mese, meseregény (*Csutkajutka meséi*, 1983; *Kivala Palkó Nemlehet országban*, 1987, 1999) nyelvén nagyon is felnőtt dolgokat közöl. Ugyanakkor – minden banalitás nélkül – a legifjabb olvasók számára is átélhetővé teszi azt a szellemi tapasztalatot, amelyet „Nemlehet”-országban keservesen éltünk meg évtizedeken át. Egyúttal mesei reményt ébreszt olvasóiban, hogy a legrosszabb viszonyok is véget érnek egyszer, s az ember(iség) számára mindig van kiút (a „hit, remény, szeretet” által). Kiss Benedekkel, Utassy Józseffel közösen kiadott gyermekvers-kötete (*Furcsa világ*, 2001) a rímek – ritmus – képi világ varázslatával egy transzcendentális, magasabb valóságba enged bepillantást. A gyermeki (szürreális) látásmód vegyül itt a felnőtt gondolkodás reáliáival, egy bizarr – mert mesei, tehát lényeg szerinti – valóság boldog zsibongását és sokszínűségét vetítve elénk.

Voltaképpen drámái is „mesejátékok”. A két egyforma királyfi címen jelent meg 1994-ben öt darabja, amelyek 1970-1993 között keletkeztek.

A hely és idő játéka („bohózat öt képben”) abszurd kommunikációs szituációra épül; a szereplők „elbeszélnek” egymás mellett, nem is figyelve egymásra, mint Jonesco vagy Genet darabjaiban. Kinek-kinek csak a „főmarsall” álláspontja a fontos, aki megosztja és kijátssza egymás ellen a többieket (1.-3.-5. kép). A 2. jelenetben a Fiú és a Lány is a társát keresi, de nem ismernek egymásra, így mindketten öngyilkosok lesznek; a 4.-ben pedig Férj – Feleség és négy gyermekük drámájának az őrmester golyója vet véget. A Család hasonlóképpen egy abszurd szituációba enged bepillantást; az Apa és a legidősebb Lány férje itt a totális diktátor szerepét játssza. Az irodalmi témákat parafrázáló többi színmű a mesedráma műfajához áll közel. A Toldi Arany János műve első részének színpadi átdolgozása, pedagógiai szempontok alapján. A két egyforma királyfi és a Gismunda és Guiscardus vándortémák sajátos feldolgozása, amelyekben személyiségcserék, boszorkánypraktikák, titkolózások, késedelmeskedések sorozata idézi elő a „tévedések vígjátékát”, s szintén a kommunikáció lehetetlenségét, illetve e lehetetlenség végzettségét példázzák.

Az abszurd dráma viszonylag korai kezdeményei (lehetek volna) e darabok, ha van rá „vevő”, azaz érdeklődő közönség – de nem volt (ebben az időben még!). Az irodalompolitika pedig végletesen elutasító volt e műfajjal szemben – így hát Mezey Katalin drámakísérletei el sem juthattak a befogadókhoz.

Elbeszélései, ifjúsági regényei a hazai analitikus próza érdekes, korai kezdeményei. A 'tudat-áram'-technika a hetvenes években még újdonságnak számított – ennek ellenére (vagy épp ezért?) csak néhány vidéki folyóiratban jelent meg elismerő kritika róluk. Az író alteregó-hősei szemüvegén át (többnyire egyes szám első személyben), elmélyült pszichológiai felkészültséggel eleveníti meg a történeteket; háttérükben az elmúlt félszázad atmoszféráját felidézve. „A minimal artnak azt az útját választottam – hangsúlyozza a szerző *Pósa Zoltán*nak adott, idézett interjújában – hogy az igazat, csakis az igazat akarom írni, ami egy olyan fikciós művészetben, mint az irodalom, kicsit furcsa. /.../ Az emberi cselekvés belső motiváltságát kutatom, akár verset, akár prózát, akár színművet írok.”

Elbeszéléseiben saját benső tapasztalatait, ifjúkori illúziói elvesztésének folyamatát, a valósággal való konfrontáció fájdalmas élményeit formálja művé. „1972/73-ban kínzó szükségét éreztem a prózaírásnak – emlékezik *Csontos János*nak 1988-ban adott interjújában. – Ekkor született a *Zöld vadon*, amely addigi ifjúságom néhány epizódjának régészeti műgonddal való feltárása volt.” 1979-ben jelent meg, *Illés Endre* jóvoltából (mint ahogy többi prózaíró műve is). A *József Attila*-i önszembesítés szigorával („az ifjúságot, e zöld vadont, szabadnak hittem és öröknek”) néz szembe az író azzal, hogy saját – „túl magasra állított” – eszményeinek a valóság nem felel meg; ő viszont képtelen a mércét alacsonyabbra venni.

Az első (közös címen egybefogott) két elbeszélés – *Két kudarc: Az első, A nevelő nevelése* – voltaképpen egymással összefüggő „nevelődési regény”-ként (Bildungsroman) fogható fel, amelyek során a hősnő (az író alteregója) ráébred saját – elméletekkel palástolt – tapasztalatlansága kínos következményeire. Mindkét esetben linearizált belső monológ formájában, önmagát sem kímélő objektivitással adja elő a valósággal való konfrontációjának tanulságait. *Az első* egy pályakezdő tanárnő önanalízise: hogyan tette tönkre saját maga – „totális” fegyelmezési szisztémájával – mind a diákjaihoz, mind tanártársaihoz való viszonyát; míg végül két tanév után búcsút mondott az iskolának. *A nevelő nevelése* pedig az első gyermeke születése, életszokásainak kialakítása körüli bonyodalmakat örökíti meg. A cím kettős értelmű: a fiatal anya szeretné „megnevelni” – azaz a szigorú napirend betartására rászorítani – a gyerek körül sürgő-forgó, voltaképpen az anyának segédkező életvidám nagynénjét, aki kényezteti – babusgatja a kisbabát, azaz „elrontja” őt. A fiatal anya racionális nevelési elveit néneje képtelen betartani (sőt nem is akarja!), így csakhamar kenyértörésre kerül sor. Persze mindeközben maga az anya is „nevelődik” – kénytelen felismerni, hogy az idős és tapasztalt felnőttet nem lehet „megnevelni”; így inkább segítség nélkül marad. Az eset bizonyára nem volt számára (sem) tanulság nélküli: bár az elbeszélésben nem történik rá utalás, de nyilván második gyerekénél már ő is „lazított” szigorú elvein. Így tehát ő – a nevelő – is nevelődött-csiszolódott az eset során.

A búcsú jóval áttételesebb: egy nyári munkát vállaló fiatal – nem értelmiségi! – lány felnőtté érlelődésének (azaz „nevelődésének”) története. Az elbeszélés itt is egyes szám első személyű, de az író érzékelhetően távolságot tart hőseitől. Mari „kapós lány”, a búcsúban az esti bálon sokan megforgatják; egy fiatal – nem odavalósi – tanár feleségül is kéri, de ő rátartian mindenkit visszautasít. A szövegvilágban többféle életforma, életfelfogás ütközik. Mire vége a nyárnak, az addig kissé naiv-hiszékeny ifjú leány megtapasztalja az életforgatag veszélyeit, s most már felnőttként érez felelősséget további sorsáért; megtanulta alakítani saját életét.

Mezey Katalin két ifjúsági regénye már szélesebb alapozású, kevésbé szubjektív, jóval inkább a korviszonyokba ágyazott.

Az *Élőfilm* (1984) a 60/70-es évek nyüzsgő világába, a közművelődési klubok felvirágzásának időszakába vezeti be az olvasót, érzékelhetően személyes tapasztalatok alapján (hiszen Tatabányán két évnyi iskolai „kudarca” után a szerző – újabb két éven át –

népművelőként dolgozott!). A főhősnő itt nagyon távol áll az író személyes valójától; sokszoros áttételeken keresztül mégis saját tapasztalatai is „beszűrődnek” figurájába. A szerző a „mindentudó elbeszélő” pozíciójából színesen és élvezettel gombolyítja a többszálú cselekmény fonalát. *Szabó Mari* egyszerű falusi lány, aki a közeli kisvároska varrodájában dolgozik; majd Várhelyen (ez már nagyobb város, talán Veszprém!) tanul, s eközben bekerül a művelődési ház színes-forgatagos világába. Filmklubba, könyvtárba jár, s ámulva figyeli a fiatal értelmiség pezsgő szellemi életét, vitáit – beszélgetéseit léthelyzetükről, életformájukról, a kultúra szerepéről az emberi élet minősége tekintetében. Szűk kisvilága fokozatosan kitágul; boldogan vesz részt az élőfilm-fesztiválra való előkészületekben. Jól érzi magát a szabad(os)abb emberi kapcsolatok forgatagában; mégis, mikor döntenie kell, visszatér a hagyományos életformához (néhány futó, esetleges kapcsolat után férjhez megy első szerelméhez). Révbe ér tehát – ilyen értelemben is befejeződik „nevelődése”. Ösztönösen érzi, hogy számára a házasság biztonsága fontosabb, mint a bármennyire is vonzó, „változatos” élet. Ez egyúttal az író válasza is a korban oly „divatos” kérdésre: melyik életformában teljesedhet ki jobban egy nő? – a szilárd családi kötelékben, avagy a partner-váltogató szabadosságban? Mezey Katalin egész további élete válasz e kérdésre.

A *Lyukak az osztálykönyvben* (1986) valódi lányregény (nem véletlenül a „csíkos könyvek” sorozatban jelent meg!) Az ötvenes években játszódik, és egy nagyobb lélegzetű regényre való háttér-anyagot hömpölyget. Nyilvánvalóan személyes emlékekre épül; a nyolcadik osztályt végző – „osztályidegen”-nek minősített – *Czeplédi Erzsébet* az író gyermekkori alakmása. A tanári kar rajza hitelesen tükrözi vissza az ötvenes évekbeli iskolák légkörét, a kontraszelekció működési mechanizmusát. Kicsiben egy „konceptiós per” zajlik előttünk. A komoly, kiválóan tanuló Erzsébet a tornatanárnő „stréber”-nek, „kispolgári”-nak minősíti, s mikor két rossztanuló, csínytevő osztálytársa pengével kivakarja a naplóból a saját és az Erzsébet rossz jegyeit, rá akarják kenni a „bűnt”. Erzsébet – szorultságában – bevallja, kik a tettesek, mire a többiek „áruló”-nak nevezik. Végül azonban minden jóra fordul (nem úgy, mint az egyre inkább elvaduló társadalomban!); az év végi búcsúbeszédet Erzsébet mondhatja el – s továbbtanulása elé sem gördítenek akadályt. A „deus ex machina”-lezárás mutatja: Mezey Katalin hisz abban, hogy a mesei igazságosság elve („a jók elnyerik jutalmukat, a rosszak büntetésüket”) mégiscsak működik valamiképp az emberi életben, s a véletlenek összejátszása folytán olykor kedvező fordulatot (is) vehetnek a dolgok. E természetes derű és bizakodás megkönnyíti kudarcai elviselését.

A 40/50-es évek világa, a családokat szétziláló történelem adja a háttérét *Levelek haza c. levélregényének* is (1989), amelynek mottója *Tamási Áron* szép sora lehetne: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”. Verthellyi Gabriella – későbbi textilművésznő – kislányskori fiktív leveleiben, amelyeket barátnőjéhez (Ilihez – az író alakmásához) ír, de majd csak évtizedek múltán adja át őket neki – felidéződnek a múltbeli, közös élmények, majd édesanyjával való disszidálásuk, Münchenbe érkezésük első hónapjainak eseményei. A Mezey Katalin írói metódusára jellemző pontos, tárgyias, pszichológiailag motivált analízisben feltárul a háború, az azt követő katasztrófális, tragédiákkal terhes évtized életeket, családokat széttronsoló könyörtelensége, majd az idegen környezet otthontalansága. A tizenéves kislány számára otthon maradt nagymamája és egykori barátnője az érzelmi fixpont; de az ő alakjuk is egyre inkább továtűnik az Időben. A levelekben naplószerű precizitással számol be kedélyvilága hullámzásairól, belső válságairól (édesanyja súlyos depresszióval szanatóriumba kerül, majd férjhez megy kezelőorvosához; Gabi – kint élő nagynénje családja segítségére utalva – megbirkóztatva a német nyelvvel, végül egyházi internátusban tanul): „Úgy érzem magam, mint egy hajótörött. Minden eltűnőben, elsüllyedőben. És még semmi nem dereng a láthatáron, ami véglegesnek látszódnék. Csak az internátus és az iskola. Robinson szigete, ahol meg kell tanulnom egyedül élni.” És meg is tanult. Az epilógusból

kiderül: pár év múltán rendeződött helyzete. Párizsban, a Művészeti Akadémián megismerkedett egy algíri festőművésszel, Paoloval – s három gyermekük számára békés, biztonságos életet teremtve, megvalósították a Szeretet törvényén alapuló életet. A regényt úgy is felfoghatjuk, mint az író fiktív kísérletét arra, hogy Ili és Gabi alakjában ugyanazon személy kettős sorslehetőségét mutassa fel. Mindkét lány kiteljesítette önnön életét, ugyanakkor nem mondott le a házi tűzhely boldogságáról sem.

Úgy tűnik tehát, Mezey Katalint egyre inkább a személyes múlt foglalkoztatja. Ahogy költészetében visszatért *A történet kezdetéhez*, úgy prózájában is visszanyúl a gyerekkorhoz, megelevenítve azt a szeretetteljes, védett légkört, amelyben – a társadalmi megaláztatások, szülei „osztályidegen”-nek minősítése ellenére – felnőtt (*A kidöntött kerítés*, 2003). Apró mozaikok villannak fel a múltból; a 40/50-es évek nyomasztó valósága ellen védekező család életének meghitt, bensőséges képei. A lírai formálásmód lehetővé teszi, hogy a család szemszögéből nézve éljük át annak a korszaknak minden embertelenségét, a jogfosztottság és kiközösítettség megalázó élményeit. Az apa, akinek gyönyörű, gondosan művelt kertészetét államosították, belerokkant a megaláztatásba; töretlen daccal és nehéz munkával mégis megkísérelte családjá életét „szinten tartani”. A két gyerek a védettség és szeretet gyűrűjében boldogan élte az „ártatlanság korát”, mit sem sejtve a világ igazságtalanságairól. A megmaradt parányi kertet „Éden”-nek érezve, örült a mindennapok apró örömeinek (motorbiciklizés az apával s hasonló). A „ráébredés” valódi helyzetükre majd csak később következett be...

Prózai munkáiban – mint láttuk – az író mindenkor ragaszkodik az empirikus sík hitelességéhez; nem rugaszkodik „valóságfeletti” régiókba. Nem pszichologizál, mégis mélyen bevilágít hősei belvilágába, analizálja érzéseiket, a külvilághoz való viszonyukat. Fiktív regényvilágot teremt, amelyben minden szereplő öntörvényűen mozog; kinek-kinek megvan a maga helye a szociometrikus viszonyrendszeren belül. A középpontba állított hősök soha nem uralják a regényvilágot; ellenkezőleg: ők is annak részei. Az arányos, kontrapunktos szerkesztési mód biztosítja az ábrázolt életanyag egységes átformáltságát, esztétikai egyöntetűségét és minőségét. A művekben mindig érvényesül egyfajta „nevelési cél”, de korántsem didaktikusan. Érdekes és tanulságos olvasmányok, nemcsak az ifjúság, hanem a felnőttek számára is.

Mezey Katalin irodalmi életünk egyik legszínesebb, legsokoldalúbb egyénisége. Bátor felszólalásai különböző érdekvédelmi fórumokon, az íróközösség érdekeinek rendíthetetlen képviselője, szervezői képességei kiemelt helyet / szerepet biztosítanak neki az irodalmi közéletben. Gondoskodó és mindenre figyelő női-asszonyi erényei e szerepvállalásban is megnyilatkoznak: a közösséget összefogni – s nem széttagolni – kívánó igyekezete teszi alkalmassá a szellemi „önvédelem” szervezésére. Nem törekszik „férfibabérokra”, nem akar „férfiasan lehangolódni”; egész tevékenységében – éppúgy mint életművében – ez a nőies, összefogó hajlam dominál. Ez biztosít számára külön rangot *nő*-költőink, *költőnő*ink sorában.

Hitel 2006/6

3. „Ha magadba nézel, másokra ismersz; ha másokra figyelsz, elveszted magad”

(*Oláh János*)

„Ha betaposnak a sárba,
állj föl mosolyogva,
és nyújtsd a kezéd,
de ne higgy a mosolynak,
amivel elfogadják
feltámadásodat”

(*Ne csodálkozz!*)

Az Elérhetetlen föld c. antológia (1969) megjelenése után viszonylag hamar napvilágot lát Oláh János első verseskötete is (*Fordulópont*, 1972). Ezzel párhuzamosan egyéb műfajokban is dolgozik (színpadi játékok, regények). Meghökkenítő magabiztossággal, az avantgárdra jellemző „nonkonformista” elszántsággal indul útján; kezdettől fogva sejti: neki abban a társadalmi formációban, amelyben élnie adatott, nem lesz soha helye. Érdekes kettősség jellemzi korai költészetét: a való világot egyértelműen elutasítja (*Forr a világ, Egy csepp a tengerből, Csöcselék, Térképeink, Távozó vonatok* stb.); ugyanakkor képzeletben éteri álmokképekből, természeti elemekből egy ideális világot épít fel (maga az *Elérhetetlen föld*, valamint: *Három égtáj, Kint járok a réten, Szél vagyok, Földem, Hajnal felé* stb.).

Mintha valami mély, ősi szorongás bujkálna benne, erős küldetéstudattal keveredve: „Nem tudom, honnan jöttem, / és nem tudom, miért. / Varjú károg mögöttem / fekete semmiért... / Nem akarja, de értem: / – Minden ösöd halott. / Sosem volt senkim nékem: / mesék fia vagyok” (*Nem tudom*). Szívében „föl nem lázadt lázadók” dacát s konokságát hordja; érzi: valahol eltévedtünk, s nem lát utat sem maga, sem nemzedéke, sem népe előtt (*Lázadók, Tél, Fehér karácsony*). Tudja: ha élni akar, fel kell készülnie az önvédelemre – a szó konkrét és szimbolikus értelmében. Ösztönösen talán ezért cselgáncsozik már diákkorában (*Önvédelem, Rajziskolai napló*); s ezért rendezkedik be egyfajta „mimikrizáló” életformára: „Vigyáznom kell, aki bennem vacog, / ne árulja el, ki voltam, vagyok, / ne kérdezzen és ne feleljen, / legyek, kinek nem kéne lennem” (*Álarc helyett*). Szellemi elődeinek elsősorban azokat tekinti, akik – *Bornemissza óta* – ‘perlekedő’ szeretettel viszonyultak a hazához, s nem festettek róla ‘délibábos’ képet; ugyanakkor mégis az „itt élned, halnod kell” parancsa szerint éltek (*Szellemképek* c. ciklus). Kosztolányi alkatát érzi leginkább közelállónak önmagához: „Mint üvegkancsó a tiszta szobában, / mit senki se emel, / hogy szomját oltsa el, / hangod olyan törekeny és hibátlan” (*Lélekidézés*).

Fordulópont c. nagyszabású, nyolctételes kompozíciója kísérlet a kaotikus, ellenséges valósághoz való viszonyának tudati rendezésére. *A múlt*: tovatűnt. „Kövek örlik fel, / mint egy falat kenyeret, az emlékezést”. *A jelentől* nincs mit várni; csupa zűrzavar – „trombiták, ke-replők, emberi hangok, autódudák” stb. „Eljött az idő, hogy hadat üzenjünk az értelemnek?” *S a jövő?* – „a lét egy új üteme, / egy elképzelt dimenzió az, / egy át nem élt, / de átélhető / halálnem.” Akkor hát miért az írás? – a cselekvés lehetetlenségét ellensúlyozza talán? „Lócán ülünk mint a vének / odakint. / De mi mégse / vagyunk vének / idebent...” Ez a nemzedék eleve tétlenségre kárhoztatott. „Nincs kiválasztható irány, / mely / végzetes ne volna”. *A Történelem* feltartóztatlanul hömpölyög az Idő országútján; „mindenképpen eljutottunk,

eljutunk valahova”. Van-e hát értelme a nyílt szembeszegülésnek? „A lázadás / talán csak önmagunk / fölégetése / fegyverrel a kézben, / vagy fegyvertelenül / különös lángolás – egyelőre”. Hiszen megváltoztatni a viszonyokat (itt és most – a hetvenes években!) lehetetlen.

Erre a felismerésre Oláh Jánost – mint egész nemzedékét – az ‘56-ot követő, gyermekfővel átélt kegyetlen megtorlás, majd a ‘68-as „prágai tavasz” vérbefojtása vezette. A tankok-védte „rend”-del nyíltan szembeszegülni – öngyilkosság lenne. Költőnk tehetetlennek, célt vesztettnek érzi önmagát: „a harang kong, üres a mély, / az igazság elveszett, / akármit beszélj, / visszhangja sem ér föl hozzánk a kútból” (*A legjobb most elbújni volna*).

Szarka város c. kilencrészes hosszúverse a minden értéket elorzó, a vidéket kifosztó „vízfejű” fővárosról, s benne saját nemzedéke kinkeserves ellehetetlenüléséről szól. A talmi, csillogó-villogó, silány limlomot felhalmozó – összeharácsoló város felmorzsolja a faluból „idegen”-ként érkező, „beilleszkedni” nem akaró / tudó jövevényeket. „A szél is azt rikoltja / száraz ég dobolja: / tűnjünk örökre el!” Csakhogy nekik is joguk van az élethez: „Mibennünk van erő / a romboláshoz, / mibennünk van erő / az építéshez, / mibennünk van erő / a változáshoz...” No de a maguk koncát féltő szarkáknak épp emiatt nem kellene! Így hát a jövevények „önérvényesítő” küzdelme eleve vereségre ítéltetett. Egyetlen kincsük: kudarcaikban is megőrzött önmaguk. „A szél is azt rikoltja, / a száraz ég dobolja, / honnan jöttünk, / hová megyünk, / senkit nem érdekel”.

Oláh János pályája – Mezey Katalinével együtt – azért (is) tekinthető nemzedéki sorsmodellnek, mert nem alkudtak meg a fennálló viszonyokkal, s ennek következtében kívül kerültek rajtuk; egyfajta nonkonform szembenállással alakították – mint nemzedékük legjobbjai – az életüket.

Az egyetem elvégzése után (1966) Oláh János népművelőként a *Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat*-nál dolgozik, majd propagandista lesz a *Csepel Művek* munkásotthonában. Nagyon is komolyan veszi a kultúra szerepét az emberi életigényesség kialakításában. Gyakorta vesz részt az *Olvasó Munkás Klub* vitaestjein, sokat tanul a klub szellemi irányítójától, *Tamási* Lajostól. „Megpróbáltatásom a munkásműveltségről kezdeményezett vita kapcsán kezdődött” – emlékezik később (*Saját történetemből* – in: *Minden kedden*; az OMK antológiája, 1983, 193-96. p.). 1969 májusában *Veres Péter* volt az előadó; jelen voltak a párt- és szakszervezeti vezetők, a bürokratikus apparátus több tagja is. Az élénk, szabadon kibontakozó eszmecsere hevében ifjú népművelőnk is felszólalt; természetesen „nem úgy, ahogy a főnökei várták”. Ettől fogva érezte: figyelik; besúgókat állítottak rá, akik minden szavát elferdítve – befeketítve adták tovább feljebbvalóinak. Végül – nem bírván a légkört – kilépett munkahelyéről. A továbbiakban, bárhol próbált elhelyezkedni, „priusz”-ként kísérté főnökei elmarasztaló, megbélyegző véleménye. Később *Bemutakozás helyett* c. elbeszélésében (amely bizonyos értelemben *Az örült* c. regénye alaphelyzetét előlegezi) örökíti meg „ellehetetlenülése” történetét: olykor már-már paranoiás örültnek érzi magát, aki légüres térben fulladozva szorong, kiszolgáltatva a tehetetlenségi erő sodrásának. Novellabeli alteregója öngyilkos lesz – vagy véletlen baleset áldozata? Ő viszont „túlél”: beiratkozik a TF cselgáncs-edzőképző tanfolyamára (ekkor már családja van!); s éveken át mint edző keresi kenyerét.

Kodolányi Gyula, volt egyetemi társa „az öntörvényűség mintáját” látta benne kezdettől fogva. „A nemzedékünket fogadó közöny és ellenségesség hosszú évein át egy kínai bölcs rendületlenségével és derűjével róttá útját a Honvéd és a Közgáz dzsúdótermei, az íróasztal és a családi élet színhelyei között”; felismervén, hogy „e szeretetre méltatlan világban /.../ szemet vetni nincs mód távolabbra” (*Utószó* Oláh János: *Por és hamu* c. kötetéhez).

1971-ben – akkoriban még szokatlan módon: *Illyés* Gyula ajánlásával, meghívólevéllel a zsebében – Párizsba, majd onnan Londonba megy. A határon a vámósok le akarják szállítani a

vonatról, mert rátalálnak kevéske eldugott valutájára – mire ő az egészet kiszórja a vonatablakon. Így már kiengedik; s ő útját makacsul végigjárva, miután nagyot szippantott a szabadság és függetlenség levegőjéből, visszatér „a legvidámabb barakkba”, fogolynak (vö.: az *Európai Utas* 2002/3. számában megjelent emlékezése).

* * *

Oláh János kezdettől fogva többműfajú író. A 60/70-es évek fordulóján drámával, prózával is kísérletezik. Sőt, egy időben úgy tűnik, ezek lesznek „fő műfajai”, s a líra kissé hátrább szorul nála. Az ekkortájt felpeszsdülő amatőr művészeti mozgalmak s az egyre inkább teret hódító alternatív színháztársulatok időszakában a *Ruszt* József – vezette *Universitas Együttes* az ELTE Egyetemi Színházán két abszurd drámáját is bemutatja. Mindkét darab a Jonesco – Beckett – H. Pinter – Genet abszurdjaival, illetve Sartre egzisztencialista drámáival tart rokonságot. Nem azért, mert a szerző – ahogy mondani szokták akkoriban – „a nyugati divatot majmolja”, hanem mert a hazai viszonyok közepette a saját bőrén érezte-tapasztalta az elidegenedésnek azt a mélységes fokát, amiről itthon ezidőtájt még nem volt „ildomos” beszélni. A műfaj aztán a későbbiekben mégiscsak áttörte a korlátokat, s a hetvenes évek derekán-végén már – *Örkény* nyomában – *Bereményi Géza*, *Kornis Mihály*, *Nádas Péter*, *Spiró György* jelentős közönségikert arattak abszurdjaikkal.

A *Kenyérfusztítók* c. kétrészes játék a „semmi”-ről szól (nyitó- s zárszava is a semmi). A szín: kopár, zárt, majdnem üres szoba, sötétség. A három antihős (*Kapás – Nagy – Süket*) a semmiről fecseg, légüres térben, egymás mellett elbeszélve, ki-ki mondja a magáét. Egyikük – másikuk kimegy, majd bejön; az egyik végül némi ennivalót hoz (tehát ha párbeszéd nincs is köztük, az egymásról való gondoskodás minimális szintje, úgy látszik, mégis megmaradt). Mikor jóllaktak, *Kapás – Nagy* elmegy, *Süket* pedig – a „süket csendben” – magára marad. A darab tapasztalati háttere feltehetően a kollégiumi években akkumulálódott a szerzőben: az egymáshoz nem tartozó (mert más és más világvéleményű, életszemléletű) egyedek kényszerű összefüggésében nem alakulhat ki valódi dialógus. Voltaképpen mindhárman „fölösleges emberek” – az orosz irodalomból ismert minták szerint (nem tart rájuk igényt a társadalom!).

Az *Utazás* szereplői látszólag mozgásban vannak. A börtönből frissen szabadult *Dezsőné* a *Vendéggel* enyeleg, amikor is *Dezső* részegen hazatér, s dühödt káromkodással veti rá magát – nem nevére, hanem a Vendégre. Ordítózásukból kiderül: ez esztendő óta folyton ismétlődő szituáció (körkörös utazás a téridőben!). Azóta mi sem változott az ócska – poros – penészes szobában, de a kísértetvárosban sem. Dezső és a Vendég végül az utcán köt ki, egymásnak mesélik toprongyos, züllött életük részleteit (kicsit *Fejes* Endre figuráira emlékeztetnek, de Oláh János megjelenítésmódja ridegebb, elidegenítő). Hajnalban elered a „tisztító” eső; a Vendég kitúrja Dezsőt az eresz alatti védett zugból, s az mérgesen távozik. Mire a Vendég magára maradva kesereg: „Pedig egészen jól megvoltunk itt! /.../ Az eső, az éjszaka egész jól összehozott minket!” Problémáikat nem tudják megoldani, egymáson nem tudnak segíteni – de legalább ideig-óráig egyetértenek...

Mindkét esetben egzisztenciális lét-dráma zajlik előttünk – magasabb, illetve mélyebb szinten. A sötétség – fény, bezártság – szabadság, menekülés – megérkezés, vendéglét – otthonosság kettős pólusa között vibrál tudatunk; a megjelenített negatív formák felerősítik bennünk a vágyképet a pozitív formák iránt.

Ugyancsak a hetvenes évekből való *Az ember* c. hangjáték; de csak 1993-ban hangzott el a rádióban. Aktualitásából azonban mitsem vettett, hiszen ekkorra már (újra, bár más természetű) kommunikációs válságba jutottunk. A darab köz- és magánéleti síkon egyaránt értelmezhető. A telefonvonal itt fenntartja a látszat-kapcsolódás lehetőségét (mint *Moldova* György: *Akar velem beszélgetni?* c. kisregényében): hol ez, hol az szól bele a kagylóba, ki-ki mondja itt is a magáét – volt-szerelmek, volt-barátok, volt-ismerősök kísértetjátéka zajlik.

Ezzel párhuzamosan pedig a rádió „szocreál” szabvány-szöveget darál (épp a prágai tavasz vérbefojtásának napjaiban vagyunk!). Az antihős – *Valaki* tanár úr – hol a Lány, hol a Fiú, hol az elvált Feleség beszéléseit hallgatja, miközben elgyötörtén mormolja maga elé: „Próbálkoztam töretlen hittel, éveken át, és nem sikerült... /.../ Lehajtott fejjel már nem lehet terveket szőni.. /.../ Igen, be kell látnom, lejárt az én időm, a beszéd ideje lejárt...” A belépő háziasszony az asztal alatt fekvé találja a tanár urat, amint halkán maga-magának motyog. *Valaki* tehát fokozatosan *Senkivé* lett; emberméltóságát veszítve feladta ifjúkora eszményeit...

Az előbbieknél nagyobb léptékű kétrészes drámáját (*A mi lányunk*) a debreceni Csokonai Színház még a hetvenes években elfogadta bemutatásra; de az időközbeni direktorváltás miatt a darab végül „süllyesztőbe” került. Pedig nagyon is időszerű volt már akkor is! S hogy ma még inkább az, jelzi, hogy 2005 tavaszán *Bucz Hunor* rendezésében a Térszínház bemutatta. *Európai vőlegény* címmel. *Pityi Pálék* (azaz *pityipalkóék*) ellentétektől szabdalt, atomjaira hullott famíliája a korszak átlagos, széttöredezett családjait idézi meg kacagtató iróniával. Az Atyán kívül senkinek nincs személyneve: az elidegenedés, személyiségvesztés mint általános létállapot a társadalom legkisebb, intim sejtjeit is átjárta már. Évtizedek során végbement egy többgenerációs „romlás”: a család eszméje hitelét veszítette, s megkérdőjeleződött mint kíváncsi életforma A szülők képtelenek vonzóvá tenni gyermekeik számára a hagyományos szakrális értékeket, hiszen maguk sem élnek már a szilárd erkölcsi-szellemi normarendszer szerint. Az *Any*a – nagyzási hóbortjában – előbb egy „francia”, majd egy „olasz” kéréssel állít be, akiknek maszkja alatt természetesen *Vagány*, a *Lány* csábítója rejtezik. Odakint várja őket a vagabund banda, amely jól elagyabugyalja a lánya védelmére kelő Apát. Ugyanakkor a darab azt sugallja: még a huligán életforma ellenére is „erkölcsösebbek” szüleiknél a fiatalok, hiszen *Vagány* – bármily durvának látszik is – védi születendő gyermekét: „Figyelmeztetlek, ha elveteted, följelentelek az angyalcsináló doktoroddal együtt!” – inti élete párját, akivel végül is vidáman eltáncol, magukra hagyván vigyori fiúkkal az aggódó szülőket. A darab bohózszerűen zárul: az ifjú pár távozását elemi csapások kísérik (kazanrobbanás, minden csupa bűdösség, korom, a hús odaég) – hiába szorgoskodott Anya, az ünnepi vacsorából nem lett semmi. Az életkeretek széthullottak: ez a család már nem család...

A négy dráma 1993-ban kötetben is megjelent (*Kenyérpusztítók* címen). Az eltelt évtizedek nem ártottak nekik: a „létező szocializmus” összeomlásával és a „globalizációs” tendenciák eluralkodásával még intenzívebbé vált az atomizálódás és az elidegenedés. Ma az alternatív színpadok és az abszurd dráma virágkorát éljük – akár mindegyiket játszhatnák is. Csakhogy most anyagi okokból szorítják perifériára azokat, akik korábban politikai okokból kerültek oda.

* * *

Oláh János 70/80-as években megjelent regényciklusát (*Közel*, 1977; *Visszatérés*, 1979; *Az örült*, 1983) sem fogadta osztatlan elismerés – pedig ez is „úttörő” vállalkozás volt a maga nemében. A magyar próza radikális megújulásának küszöbén (*Spiró György* s a „Péterek” – *Dobai*, *Esterházy*, *Hajnóczy*, *Nádas* – debütálása előtt!), az „első fecskék” között tarthatjuk számon az ő munkáit is. *Határ Győző* „szabadon hömpölygő önéletrajzi tudatkrónikának” nevezte regényeit (v. ö.: H. Gy. *Irodalomtörténet* 522. p.). Kortárs-kritikusa, *Vasy Géza* „az elbeszélő én tükörszínház-szerű többarcúságát” emeli ki (*A Kilencek*, 2002, 175. p.); *Kodolányi Gyula* pedig – fent említett utószavában – az író „intenzív nyelvi képzeletét” dicséri, amellyel „új fényeket gyűjt bennünk; hisz az álom, a szenvedély, a fantázia, a játék és a szellem fontosságában”. Nyilvánvaló itt is az európai minták ösztönző hatása (mint a drámák esetében); elsősorban *Proust* emlékidéző módszere, *Joyce* tudatáram-technikája, belső monológjai. Ugyanakkor minden mozzanatukban a hazai valóságból nőnek ki; e vonatkozásban talán *Veres Péter Számadása* a példa. Hátterükben kibomlik a II. világháború

utáni magyar történelem a maga teljes borzalmasságában. Az orosz megszállás kezdeteitől egészen a hetvenes évek derekáig ível a három regény társadalomrajza, úgy, ahogyan azt az író alteregó-figurái (a 3-4 éves *kisfiú*, majd az általános iskolás *kamasz*, végül a *fiatal*, családalapításra készülő *felnőtt*) átérték – átszenvedték. A szerző nem elsősorban a tények precíz megelevenítésére törekszik, sokkal inkább a korszak atmoszférájának visszaadására. Alkotói módszere változó: az első két regény „stilizált gyónás”-nak tekinthető, „a szimbólummá lényegített öntudat” kivetítésének (amint arról a Csontos Jánosnak adott interjújában vall a szerző; in: Cs. J.: *A Kilencek*, 1989; 51. p.). A harmadik viszont inkább társadalmi „kórképnek”, az ember erőfeszítései, a lét alapjai megteremtéséért vívott harcainak kilátástalansága objektívebb rajzának.

Az *első* regény bevezetőjében (*Közjáték*) az író egyfajta metafizikai szorongásról ad számot: „üresség vesz körül, de már a kezdet kezdetétől, és nem vágyom könnyebbiségre, ha csak úgy lehet, hogy meghátrálok és csak úgy lehet(ne)”. Írás közben gyakran érezte: „Minek ez a reménytelen erőlködés, megtudni, hogy mit – mikor – hol tettem, amit tettem, s ki vagyok?”

Voltaképpen tehát oknyomozó, önismereti élvezetboncolást végez, sorsa hátterében feltárva a történelmet mozgató rejtett rugókat. A „krisztusi kor” körül járván, tudatosan szembenéz gyerekkori önmagával, s azzal a világgal, amelyből személyisége táplálkozott, s amely alapkarakterét meghatározta. Az első két regény részint az anyai nagyszülők lakóhelyén, Somogyban (*Nagyberki*, a novellákban: *Avaskér*) játszódik, ahol írónk maga s így gyermekkori alakmása – az egyes szám első személyben beszélő – kisfiú született, egy ideig nevelkedett, s ahova a nyári szünidőkben is vissza-visszatért. Másrészt viszont a fővárosban, *Soroksáron*, szülei egykori lakhelyén, ahová a háború befejeztével visszaköltöztek, s ahol iskolai gyötretéseit, megaláztatásait élte át.

A *Közelben* még szinte szétválaszthatatlanul összemossódnak a valós történelmi események a kisfiú képzelődéseivel, az emlékfoszlányaiból jól-rosszul összerakott múlt-képével. Az író tudata mélyrétegeiből hívja elő a világháború végnapjairól, az orosz fegyveresek garázdálkodásáról, majd az erőszakos tévesztéséről, a köztisztletben álló nagygazdák megveréséről – megaláztatásáról őrzött emlékeit. A falusi életforma apró mozzanatai (titkos disznóvágás, a beszolgáltatástól való félelem, a hús „hazacsempészése” stb.), nagyszülei gyöngéd, féltve-óvó szeretete, gondoskodása élénken megmaradtak tudatában. Apja már ridegebben bánt vele (egyszer részegségében meg is verte), ennek ellenére ragaszkodott hozzá; s nagyon megdöbbenett anyja véletlenül elejtett szavaitól („nem köll több gyerek, elég ez az egy is”). A kisfiú szorongva érzi, hogy az őt körülvevő valóságban valami nincs rendjén, s neki meg kellene tanulnia „alkalmazkodni” a nemtetsző, torz viszonyokhoz; vagy legalább meg kéne értenie, mi miért történik vele, körülötte... Csakhogy ehhez még kicsi. Az író – felnőttkori tudata magaslatairól – azt is érzékelteti, ahogyan a kisfiú „az igazság” után kutat, szenvedélyesen keresi a választ „miért?”-jeire.

A *Visszatérésben* az ötvenes évek félelemmel telített időszaka rajzolódik ki. A kisfiú ekkor már általános iskolás éveinek végét tapossa; belül sokat szenved – bár nem mutatja – tanítói, osztálytársai rideg-gúnyolódó bánásmódjától. Az iskola hazug, képmutatásra nevelő módszerei, a mozgalmi élet erőszakosan kényszerítő megszervezése „kicsiben” leképezik az országos terrort. Mindez a szembeszegülés dacát érleli benne; tanítóival, sőt gyóntató papjával szemben is egyre erősebb ellenérzés tölti el (ébredező szexualitása „bűnét” nem meri meggyónni; ugyanakkor egyre szorongásosabb büntudat gyötri emiatt is). Fejlett erkölcsi érzéke lévén, tisztában van vele, hogy szabályt vét; ugyanakkor társaival sem találja meg az összhangot, így egyre magányosabb. Az elvárásoknak megfelelni nem tud (nem is akar!); lázadó természete miatt végül az igazgató eltanácsolja az iskolából (amihez ürügyet az kínál, hogy énekórán nem hajlandó – nem is tud – elénekelni egyetlen mozgalmi dalt sem). A regény

utolsó mozzanata szimbolikus: az immár felserdült „nagyfiú” kicsapata más-napján kora reggel vízért megy a kútra, mikor váratlan-hirtelen lövés dördül, s egy golyó átfúrja a vödröt. ('56-ban vagyunk!). Az eszméletét veszített fiút a szomszédok lecipelik a pincébe, ahol kisértetként félelmetes csendre ébred...

Ezek az élmények érlelték tehát felnőtté az egykori kisfiút. Megedződött, felkészült a benső önvédelemre. Megtanulta: semmi „jó”-ra (könyörületre, igazságosságra) nem számíthat abban a világban, amelyben majd élnie kell. Most már sejtette: magára van utalva minden lényeges dologban; magának kell alakítania az életét...

A harmadik regény (*Az örült*) nem szerves folytatása az előző kettőnek, de világosan kikapinthatók az „átfedések”, amelyek összekapcsolják velük. Az elbeszélés itt jóval áttételesebb, nem is egyes szám első személyben folyik. A szerző barátja, *Süket* Sándor (beszélő név! – a *Kenyérpusztítók* c. darab egyik hőse) sorsáról számol be, akinek családja (az előző regények „kisfiú”-jáéhoz hasonlóan) a „megbélyegzettek” közé tartozik: nagyapját megkínózták a téészesítés idején, apját '56 után véresre verték, mert a Munkástanács tagja volt, s mikor szabadult, nekivágott a határnak – örökre nyoma veszett. Süket most már egyetemista, de mikor Marival, régi szerelmével összetalálkozik, s szerelmük „gyümölcse” is beér – ott hagyja az egyetemet, hogy nehéz alkalmi munkával előteremtse a családalapításhoz nélkülözhetetlen feltételeket. Süket természetesen nem örült, csak önfejű, s mindig, minden áron a maga elképzeléseihez ragaszkodik; végül a körülmények gyilkossá teszik (indulati túlfűtöttségében dulakodás közben beveri a radiátorba „áldozata” fejét, aki az eltartási szerződéssel jogos „örökség”-ként megszerzett lakásból ki akarja őket túrni). Mikor megtörténik a „baleset”, minden összeomlik körötte: Mari gyermekestül elhagyja, s ő, az örök vesztes, végleg magára marad „bűnével”. Nem érez megbánást; a vétlen / véletlen gyilkosság tudatosítja benne: „Haladékot kérni, megállni, dédelgess bármilyen hazug reményt, lehetetlen...”

A szerző szerint a regény témája a „a teljes kétségbeesés” a létezés alapidimenzióinak eltorzultsága, a cselekvés lehetetlensége miatt (*Csontos* János: id. interjú 52. p.). *Czine* Mihály a *Jelenkorban* elismerően írt róla annakidején, formálásmódja tekintetében is. *Vasy* Géza „nemzedéki vallomás”-nak tekinti a művet, amelyben az író – áttételes formában – közös kilátástalanságukat, az adott társadalmi viszonyok között sorsuk kudarc sorozatát örökíti meg (i. m. 180-83. p.). Ennél azonban általánosabb érvényű a könyv: a mindenkori ifjúság gondjairól, az életkezdés embert próbáló nehézségeiről (is) szól. Voltaképpen mindenki akkor válik felnőtté, mikor önállóan felelősséget vállal saját s a rábízottak sorsáért. A megoldás mégis torz és kiélezett, hiszen a jogos önvédelem sem vezethet egy másik ember megsemmisítéséhez. Így *Süket* sorsa – a regényen belül – torzó marad.

A három mű együttesét „fejlődésregény”-nek is tekinthetjük (*Entwicklungsroman*). A „trilógia” szerkezete a gyermekkortól az érett ifjúkorig ível, s háttérben széleskörű tablókép bontakozik ki a 40/60-es évek ember- és életellenes valóságáról, a torzult társadalmi viszonyokról, amelyek lehetetlenné teszik a személyiség benső teljességének megőrzését, kibontakoztatását. Mire az elbeszélő – különböző alteregói álarcában – végigélte a regényekben megjelenített bő negyedszázadot, feltárult előtte az élet „luciferi” arculata, s megértette: a világon változtatni lényegileg lehetetlen. Lezárult „az álmodozások kora”.

Talán a regények vegyes fogadtatása, vagy saját sorsának kudarcai az oka, hogy Oláh János a továbbiakban nem kezd nagyobb lélegzetű munkába: emlékeit rövidebb – bár egymással lazán összefüggő – tömör drámaiságú elbeszélések sorában dolgozza fel.

Az Örvényes partján c. novellafüzér (1988), majd újabb elbeszélésgyűjteménye (*Vérszerződés*, 2001) leplezetlen őszinteséggel tárják fel a gyermekkorban átélt (1945-56) gyöttrő szenvedést; immár nem a gyermek nézőpontjából, hanem a maga brutális kegyetlenségében. A novellák színtere *Avaskér* (*Nagyberki*), illetve a főváros pereme (*Soroksár*); a „hősök” pedig

egy velejéig hazug és romlott, az erőszakra – képmutatásra – szolgálalkúságra alapozott társadalmi struktúra áldozatai. *Móricz* Zsigmond tragikus, drámai látásmódja ötvöződik a szerző távolságtartóbb, objektívebb létszemléletével; s a kettőből egy szikár, nem érzélgős-érzelmes, mégis mélyen megrázó prózai formálásmód alakul ki. A regények mélylélektani analizisét itt feszesebb, tárgyiasabb közlési metódus váltja fel. Úgy tűnik, Oláh János az elbeszélés műfajában alkotta legmegdöbbentőbb, s talán legmaradandóbb műveit.

Az első regényből megismert kisfiú-hős, az író gyerekkori alteregója, „értetlenül” és szorongva éli át a háború végnapjait, a beözönlő „felszabadítók” fosztogató kegyetlenségét (*Katonák*). Ugyanakkor hálásan és boldogan fogadja a nagyszülők gondoskodó, féltő-óvó szeretetmegnyilvánulásait (*Nagymama*). Voltaképpen e két elem (szorongás, szeretet) kíséri végig életútján; később is a szeretet erejével védekezik az őt szorongató külső valóság fenyegetései ellen.

A kötetcímadó elbeszélés (*Az Örvényes partján*) egyszerre konkrét és szimbolikus. A kisfiú beleesik a gyors sodrású folyóba, az örvény elragadja, s ő már-már alámerülve vergődik – fuldoklik, végül mégis sikerül kikapaszkodnia a partra. Voltaképpen az egész falu népe így vergődik – fuldoklik a hínáros társadalmi viszonyok között, s a menekésre csak igen halvány a remény; sokan bele is fulladnak az életfolyóba. A falu, a paraszti életforma, a tradicionális kultúra tudatos szétverése zajlik itt. A félelem fojtó légkörében senki nem tudja megvédeni a másikat, de még önmagát sem, a kisközösségek felmorzsolódnak, az erős személyiségeket szétzúzzák, a többiek pedig félve, megalázottan tengődnek a rájuk erőszakolt struktúra keretei között. Avaskéren, mint az egész országban, a párttitkár és a tanácselnök élet-halál ura, a falusi értelmiség (pap, tanító) s a kulákká nyilvánított gazdák kegyetlen megnyomorításának eszköze (*Az intéző háza, Isten báránya, Az elveszett hivatal, Kölcsönkenyér, Fekete üröm, Vasalt bakancs* stb.). A lázadási – kitörési kísérletek kudarcba fulladnak; katarzist, feloldást az író a legritkább esetben ad.

A *Nincs Isten* c. elbeszélés az e korszakról szóló művek egyik legmegrázóbb darabja. Megrendítően idézi fel az erőszakos tévesztés ravasz-könyörtelen módszereit, az önkénynek kiszolgáltatott nagygazdák védtelenségét. *Gajzágó*, a családja jólétéhez, a maga földjéhez, állataihoz gondoskodó, szívós szeretettel ragaszkodó, önérzetes „kulák” megtöretése az egész jómódú magyar parasztság sorsát példázza. Ez a harmincegynehány éves, ereje teljében lévő, négygyermekes „gazdag paraszt” eleinte csak mosolyog az agitátorok buzgólkodásán: „Ha kitart az igazság mellett, nagy baj nem lehet” – gondolja. Csakhogy Tarkó tanácselnök megtalálja a módját, hogy ezt a büszke, erős embert is megalázza, kifossza mindenéből. „Aki nem akar a tele kondérból meríteni, az magára vessen” – hangoztatja; hiszen „aki nem makacskodik, beáll a sorba, mind nyer: elnök lesz, brigádvezető, raktáros”. Behívhatja hát *Gajzágót* a tanácsházára, s miközben várakoztatja, embereivel feldúlhatja otthonát, elhajthatja jószágait, a rájuk vigyázó nagyapát véresre vereti. Mikor a gazda hajnalban hazatér, s látja a kifosztott portát – baltát ragad, ráront az *Örvényes partján* álló, évszázados tölgyfából készült Krisztus-keresztre. „Nincs Isten!” – kiáltja kétségbeesetten, miközben a rázuhanó kereszt „kitárt karral, feketén magához öleli őt”.

A novellák többsége életképszerű, a leírások magukkal ragadóak – érződik, hogy az író igazi otthona a Természet. Mindezzel ellentétben van a tragikus életérzés, ami szétfeszíti a szépségkereteket, és áthangolja az olvasói beállítódást. A kisfiú, aki önfeledten játszik pajtásaival erdőn-mezőn, s tücsök-ciripeléssel gyógyítja lidérces félelmektől gyötrött lelkét, nem értvén a valóság kegyetlenségét és gonoszságát – szeretné megszeliidíteni – meggyógyítani az ellenséges világot, de ez lehetetlen. A diktatúra légköre még az iskolát is „megfertőzi”, s egyik kis pajtásuk, „a kis Kántor”, akinek édesapját „a klérus ügynökének” nyilvánították, örökre el is tűnik körükből – ki tudja, hova? Ilyen körülmények között a személyes heroizmus

természetesen hiábavaló, sőt, még azokat is bajba sodorhatja, akikért, akik miatt valaki ellenáll... (*Tücskök, bogarak*).

A városi életképek sem derűsebbek; a kudarcos kisemberi sorsok itt is egytől egyig tragédiába torkoltnak (*Foggal, körömmel; Az elveszett hivatal, A farkaskölyök, Négy-öt magyar, A banda* stb.). A szorongásos félelem légkörében élő emberek vagy az ivásba fojtják keserűségüket, vagy „tudathasadásos” állapotban tengődnek, esetleg elmeegógyintézetbe kerülnek.

A *Papírsárkány* c. elbeszélés – rejtett utalásokkal – ‘56-ot örökíti meg. Tágabb értelemben véve pedig a háborútól egészen a rendszerváltásig ívelő folyamat megrendítő rajza: a közös amnézia, amellyel ‘56-ot a nép magába temette, voltaképpen a nemzet egészét „tömegsírba” taposta. Az író lélektanilag is hitelesen érzékelteti, hogyan zajlott le az emberek tudatalattijában a „lá zadók” megbélyegzése, kiközösítése, hogyan élhettek (élhattunk!) évtizedeken át, elfogadva (vagy csak úgy téve, mintha elfogadnánk) a megtorló Hatalom hazug definícióját („ellenforradalom”); mintha a „tisztító vihar” nem is értünk, jövőnkért zajlott volna... Egy kis falu melletti angol katonatemető a II. világháborúban katasztrófát szenvedett hősi halottak emlékét őrzi. A faluban lezajlott száznapos „rebelliót” követő kivégzések áldozatainak azonban senki nem állított sírkövet. A temető szélén ásott meszesgödörben pihentek évtizedeken át; miközben még családtagjaik is az őket eláruló és megtizedelő „oroszbérenc” – későbbi tanácselnök! – kezes alattvalói lettek. Az, hatalmában megerősödve, „nem bántotta őket”, hiszen mindent elért, amit akart; még a hozzátartozók megbocsátását is, akik lassanként beletörődtek a megtorlás „jogosságába”. „Évtizedek múlva, mikor a fővárosban újratemették a forradalom áldozatait, az egyik tanár javasolta, hantolják ki a jeltelen sírokat, és adják meg saját forradalmáraiknak a végtisztességet, de hiába.” A falusiak csak legyintettek, sőt meg is orroltak a kéretlen tanácsadóra; s mikor a tanácselnök kicsapatta a tanár urat az iskolából, „igazat adtak neki. Mire jó ez a bűnbakkeresés, ez a békétlenség? – mondták. Ami elmúlt, elmúlt. Ne bolygassuk többé.”

Ezzel a befejezéssel Oláh János – anélkül, hogy a politika síkjára tolná át az elbeszélést – mintegy előrejelzi a rendszerváltás sorsát is: a hatalom – a nép jóváhagyásával! – azok kezén maradt, akik vérbe fojtották ‘56-ot, s árulással, besúgással tettek szert pozíciójukra. A halottak tehát továbbra is „temetetlenek”. A nép pedig azokat veti ki magából, akik az erkölcs és az emberi tisztesség nevében lázadtak, lázadnak – netán lázítanak – e helyzet ellen. Márpedig ha beletörődünk e közösségi amnéziába, bármikor újjászervezheti önmagát egy újabb diktatúra.

Oláh János prózai munkái tehát szinte szociológiai – de nem szociográfiai! – keresztmetszetet adnak mindazok sorsáról, akik nem fértek be a pártállam szűkös kereteibe. Hősei nem „felforgatók”; ellenkezőleg egy olyan világért küzdenek, amelyben az emberméltóság, a morális tartás, az önértékekhez, a tiszta kézzel megszerzett javakhoz való ragaszkodás nem „bűn”, hanem erény. Csakhogy ez a világ nincs (és talán nem is lesz) soha sehol. Megvalósulását maga az emberi önzés, kapzsiság, az érdekek ütközése és az irigység gátolja. Az ember nem képes határt szabni mohó bírvágyának, ezért „társadalmi igazságosság”-ról nem is álmodhatunk. Ezt a gondolatkört az Oláh-írások szuggesztíven, esztétikailag is hitelesen sugározzák.

* * *

Oláh János költészete sem sorvad el természetesen a dráma- és prózaírás árnyékában. *Jel* c. második verseskötete (1981) azt a meghitt, örömmel s gondokkal teli magánvilágot jeleníti meg, amelyet a családalapítással védgyűrűként emelt maga köré (*Önéletrajzi jegyzetek* c. ciklus). Nem „gyermekverseket” ír, hanem azt a benső összetartozást, mélységes felelősség-tudatot és gondoskodó szeretetet sugározza e versekben, amivel családjához, gyermekeihez kötődik (férfileírásban ez szinte kivételes). Társadalmi kirekesztettségét oldódni érzi, mikor elsőszülött fiával foglalkozik: „Ott ül szabályos ketrecében / a szavakat éppen csak / hogy és

máris valószerűbben, / mint én valaha, sokkal. / Most már a kudarc sem aláz meg. / Szokássá válik lassan. / Elemévé az életnek” (*Fiam a járókában*). Családapai büszkeséggel, érzékelhető örömmel idézi fel a mindennapi eseményeket (*A boldogság évei, Gyerekfürdetés közben, Az életosztón ajándéka, Három manó* stb.). Párkapcsolata szilárd alapokra épült: harcaiból, kínos megaláztatásaiból fáradtan-elgyötörtén hazatérve, feloldó menedéket talál: „Áll a ház és hazavársz /.../ A kitárt, régi út-parázs / annyi éve nem alszik el” (*Hazafelé*). Mély és bensőséges átéléssel, de korántsem érzélgősen vall feleségéhez fűződő viszonyáról, aki nem csupán szerelmese, de megértő barátja és biztatója kudarcai elviselésében, s abban, hogy a „kenyérkereset” utáni hajsza mellett, sőt: helyett „a lélek balga fényűzésének” élhessen: „A betűvetés csupán kedvtelése, / s így pénzt se igen láthatok belőle. / Ha látok, zavarba ejt elfogadnom. / Könnyelműen lemondok. /.../ A biztonságot te kölcsönzöd hozzá, / ki támaszom vagy minden balsikerben. /.../ Szégyellem, hogy ennyire rád hagyódom: / kilábalni belőle bár szeretnék, / a roppant sötét, mit kevertem, ellep” (*A régi úton*).

A 70/80-as évek fordulóján az élet annyira lefojtott volt, a személyiség autonómiára törekvése olyannyira „gyanús”, mintha egy – a börtönnél kicsit tágasabb – kényszermunkatáborban éltünk volna. Mindenkit megfigyeltek, aki eltért a „konformista-konszenzusos” magatartás-modelltől, s ezt természetesen társadalmi elismertsége, „kifutási lehetőségei” sínylették meg. *Pangloss mester* egykori tanítása („e világ a lehetséges világok legjobbika” – Voltaire: *Candide*) valóságos gúnyiratként lebegett fölöttünk; s aki tehette, a magánélet fedezékébe húzódva „kivárt”. Oláh János pontosan fogalmazza meg ezt a nemzedéki közérzetet: „A rabságot is meg lehet szokni, / berendezkedhetsz nemcsak egy ország, / egy földrész határai között, / pár négyzetméteren is. Ez a szerencse”. Persze ez lefokozott élet – s a valódi kiteljesedésre nem ad lehetőséget. „Megbízások szerint élek. / Az igazi feladat egyre halasztódik. /.../ Ha így kell, hát így is jó, / félig a tudatlanságban lebegve, / végigbotladoznod az egészet...” (*Pangloss mester átváltozása*).

Költőnk, ki egykor „a mesék fia”-ként indult világhódító útjára, rezignáltan állapítja meg: „Ez minden: zavart keresgélés / elveszett dolgaik közt. / Az út, ami régóta nem tudom / milyen kockázat felé vonz, / eltűnik. / Itt az alkalom: add föl a játszmát (*Sámándob nélkül*). A valóság merőben más, mint az eszmények ígérték – leszámol hát az eszményeivel is (*Álruhában*). Ilyen körülmények között, természetesen, anakronisztikusnak érzi Petőfi ars poétikáját (*A XIX. század költőit*). Megírja hát „ellenversét”, *A XX. század költőjét* : „hiszen nem tudok mást, / mint saját fájdalom s örömem / ez is túlzás, eldalolni”. Labirintusban bolyongva, a fény felé tapogatózva, hogyan is mutathatna másoknak irányt? Ha egy-egy pillanatra fel is tündöklük a folyosó végén „a napszínű pont”, rögtön el is illan, s ő ismét ürességbe lép (*Behunytt szemmel, Napvadászat, Mit szeretnék?* stb.).

Végül is „megszokja” kirekesztettségét (*A külön*); immár sztoikus nyugalommal tekint az életre (*A végső tudás felé*). Hiszen minden fontosat megkapott: „Bizony nem kevés, / amit meghagyott a száműzetés, / feleséged, gyerekek, önmagad, / nem falták föl lángok a házat, / más foglalkozást lelt a kéz, az ész, / hol elfáradhatsz, honnan pénzt remélsz...” (*Vess számot!*). Boldog, hogy társa zúgolódás nélkül megosztja vele kudarcos sorsát (*Kettős arckép*). Pedig sokszor úgy érzi: nem méltó ennyi törődésre. „Ha elfordulnál tőlem, /.../ nem biztos, hogy el tudnám viselni / a keserűség ezer csöppje után / még ezt az utolsót is. // Ugyanakkor nem tudok semmit tenni érte, / hogy érdemesnek tarts a vesződésre, / vállald a sok-sok buktatót, / a hála nélkül eltöltött napokat ne bánd...” (*Az ajtó bezárul*).

A nyolcvanas évek – a lefojtottság ellenére – némi reményt is felszíkraztatnak. Az évtized derekán már világosan érzékelhető: komoly változások érlelődnek... *Nagyító fény* c. válogatott kötetében (1991) a fenti költeményeket felváltják a derűsebb és bizakodóbb versek. Az egykori „mesék fia” táltos lovára kap, s nekivág a viharos útnak. Ágbogas erdő tépi-cibálja,

zúgó folyó sodorja, nem látja még az irányt, kétségek is gyötrik („hiába indultam el, nem érek oda úgysem, / hol nap-hold járja lombját az égig érő fának”), mégis megy tovább (*Vissza mindent!*). Sejtí: a fokozatosan megnyíló lehetőségek sok csapda-helyzetet (is) tartogatnak; „mindenki ahonnan nézi, onnan tesz hitet” (*Útvesztő*). *Keresztúton* áll: „Rabság és szabadság határán, / elhatározás és tétovázás között lebegsz. /.../ Minden arra ösztönöz: / őrizd meg, védelmezd minden áron / maradék jogaidat, / mégsem teszel meg érte semmit...” *Az elhallgatott álmok* c. ciklusban montázs-elemekből összeállított szürreális kompozíciókban szuggesztíven jeleníti meg a labirintust, amelyben évtizedeken át bolyongani kényszerült. A végtelen hómező, az elhagyott ház a dombtetőn, az áttekinthetetlen szobák sora, hol ki-ki magányosan birkózott rossz álmaival; majd kínzókamrák bukkannak fel váratlanul, amelyek egyik pillanatról a másikra átváltoznak kórházi termékké; csak hogy a vakon tapogatózó „betegek” már képtelenek egymásra találni (*A ház, Szembefény, Határsáv, Kínzókamra, Kórház az aknazár mögött* stb.). Néhány novellájában is megfogalmazódik ugyanez az élet-érzés, a szorongásos félelem álomszerű víziói (*Álmatlan éjszaka, Korai ébredés* stb.).

1988/89-ben aztán mégis kinyílik a Tér és Idő... A társadalmi „földindulás” reménnyel tölti el őt is; a *Remetei kéziratok*ban most már akadálytalanul megjelenhetnek írásai. *Távolodóban* c. ötrészes kompozíciójában méri fel a maga mögött hagyott utat. Bár sok-sok szenvedését, megaláztatásait nem feledte, mégis az etikusan leélt élet nyugalma, derűje árad soraiból. Szinte visszacseng az *Elérhetetlen föld* bukolikus hangvétele, némi melankóliával fűszerezve. A dombtetőn, ahova végül is feljutott, „szavak nélküli csönd. /.../ Nem jelzi jöttöm semmi, / a sárga alkonyég kihuny. /.../ Kivérzett idill.” Nem kíván részt venni az elszabadult ökölharcban, „árnyékbokszolásban”, ami a rendszerváltást követően fellángolt: „Félreálltam. / A jobb rálátás kedvéért – / ezzel áltattam magam. / Innen figyelem most e tomboló színjátékot”. „Üldözött s üldöző egymás karjában”, „összeborulva”. Szeretné „tisztán és indulatok nélkül élni meg” ezt a zűrzavaros időszakot; de ez a legnehezebb... A záró rész népdalszerű, már-már játékos „életszámvetés”: a való világ most is messzire került a megvággyottól, s neki ebben sincs igazán helye. „Vágtatni akartam, / gyűrött völgyeken, / szétfoszlott alattam / minden hirtelen. / Elrúgtam a földet, / semmi sem maradt. / Csetlő-botló álom a párnám alatt”.

Az ez után következő – reményekkel, tervekkel, majd újra s újabb kétségekkel teli – évtized sem volt költőnk számára (mint ahogy az ország számára sem!) diadalmenet. Új verseskötete (*Por és hamu*, 2001) jelzi: a hirtelen megszorodott teendők, a megnövekedett felelősség, az örökös (és olykor durva) támadások gyakran keserítik; az ütések, amelyek innen is – onnan is folyamatosan érik, nem viseli könnyen. Lírája egyre inkább befelé fordulóvá, sőt védekezővé válik (*Lehet élni így is?*). A sok irányból felé sugárzó elvárások is terhére vannak – olykor, arcán az udvariasság kínos mosolyával, hárítani próbál. „Eddig azt hittem, mindez csak a nagy emberek sajátja”; s most restelkedve kell belátnia: „mindenkié, akitől várnak valamit, / s nem tud e várakozásnak megfelelni” (*Csapda*).

Pontos és találó tehát Kodolányi Gyula megfigyelése: „Ennek a költészetnek új sebekkel ragyog az igazsága. Mert a politikai szabadságot visszaszereztük, de a lélek élete, a kultúra nem foglalta vissza a középpontot. A sámán továbbra is otthontalan; egyedül virraszt a középpontban” (*Utószó*).

Költőnk sebzettnek érzi magát, tudja: ereje fogyóban (*Az öregség*). Ma vár világosan látja: „Véletlen minden út, / amit bejártál, / és véletlen az is, / amit nem járhatsz be / most már soha” (*Vásznak a szélben*). Az ifjabb nemzedékek mit sem tudnak róla, hogyan viharzott, dobálta hullámtaraján a rajta hajózókat a vén élet-tenger, amely minden szenvedést, fájó sikolyt, álmokat-vágyakat elnyelt – s még csak vérfolt sem látszik „a mellét fodrozó fehér szörzeten” (*Semmi vérfolt*). Lidérces álmok gyötrik, szédül, veritékezik, mintha még most is iszapbirkózást folytatna a körülményekkel (*Ágyban, párnák közt, Éjszaka, kettő felé, Bármilyen*).

történt, *Félszárnyú madár* stb.). Tömör, feszesre kalapált apró versek sorában rögzíti – mint gyorsfényképen – fakuló emlékeit, kízó tudatállapotait (*Zsögödi tájkép, Amikor a vércse lecsap, Kés a földben, Égtől édig, Mélyedések, Zöld, kék, sárga* stb.). A múlt vérző sebei gyógyíthatatlanok; „nem tudja senki, e körmönfont kivégzés mit tett velünk” (*Horoszkóp, Nyár-zöld*). Illúziók nélkül néz szembe helyzetével, s Istenhez fordul – akiben, szégyenlősen bár, mégiscsak hisz: „Most érzem, mit jelentett / e zsácutca-sors, mi fájt, s hiába fájt, / amikor nem kínoz már hazug reménnyel, / a hamvába hűlő ébredést / nem színezed ígéretekkel, / sikert, pénzt, megnyugvást, lelki békét / nem kínálsz cselből se többé, / nem kínoz semmivel” (*Psalmus*).

Dobog a föld c. kozmikus távlatokat felvillantó, balladásan tragikus kompozíciójában mintha *Ady* „eltévedt lovasa” váгна neki az „új hínárú útnak”. A lírai én – „magam teremtette álmok menekültje” – kétségbeesetten nógatja a lovát, amely nem látja az utat; végül megbotlik, s „zuhanva kalimpál / az elkínzott tegnap / fekete gödrébe”. Nincs tehát továbblépési lehetősége – se személyi, se nemzeti szinten. „Amit nagyapám, / amit ükapám, / amit szépapám / örökül őriztek, / öt felé szabdalták, / sárba dagasztották / ezer hazug szóval / házamat-házamat / naponta gyalázták”. A lovas hiába keresi a valaha-volt országot s hajdani önmagát, „ki lehettem volna, / akinek végül is / lennem kellett volna” – maga a lova is, mint mesebeli táltos-paripa, tovatűnt, elnyelte a Végtelen: „izmos nyaka felhő, / köddé vált a háta, / nem szór már csillagot / meteor patája”. Ő pedig, régi hitét veszítve, magára maradt: „Hét eget, hét földet / én aki bejártam, / hazatérnék végre, de a haza hol van, / hol a ház, az erdő, / hol a föld, a régi / társak, akik vártak? / Nem vár többé senki”.

A kötet záróversének tanúsága szerint a költő – végül megbékélve önmagával, kudarcos életével, s talán a világgal is – a Természet örök rendjében keres feloldódást. Mintha mégiscsak megérkezett volna az „elérhetetlen föld”-re, persze másként, mint azt ifjúságában gondolta: „Zokogva vagy nevetve / elmúlik minden, ami létezett. / Nem reméltem, s most meglep, / hogy mégis itt vagyok. / A fékezett habzású égbolt / vállamra dől. / Elfogadom dühét s jóságát egyaránt. / Áradó közöny mossa át sejtjeim. / A nemlétre hangolódva élvezem / a ringó lombsötét, / elvesző ritmusát” (*Tűlevelű nyárvég*).

Oláh János *Ars poétikája* egy minden póztól és pátosztól mentes, tiszta személyiség emberi hitvallása. A költészetet ő valóban „embertől emberig” ható „üzenet”-nek tekinti – csak hogy az emberi világ „süket” rá. Miután felismerte, hogy a társadalom bajai „orvosolhatatlanok”, hiszen az emberek maguk teszik „beteggé”, s az alapszituációk ciklikusan ismétlődnek – nem látja értelmét, hogy „költeményeket” írjon. „A szavak, amiket papírra vetek / jó, ha mondatokká állnak össze / alig különböznek egy megszokott levéltől. /.../ Postára adni felesleges lenne”. De hát kinek is küldhetné el? S miért is küldené? Ki értené meg? Ki fogadná el? A kommunikációs válság, ha lehet, még jobban elmélyült; az érdekek még inkább szertetalagolódtak. Ma már mindenki szemben áll mindenkivel. „A szó, ha igazán meghitt, / adjon hírt bármiről, / úgyis visszhangtan...”

Hitel 2006/7

4. „Én mindent újraélek, minden nappal...”

(Kiss Benedek költészetéről)

„Bűnös vagyok, Uram,
mégis azt kérem:
ágyban... és párnák közt...
ha lehet: még nem...
gyarló vagyok, Uram –
ezt add megérnem”

(Kérés Istenhez)

Az *Elérhetetlen föld* c. antológia megjelenésekor (1969) Kiss Benedek első kötete már kiadásra várt. Csakhamar napvilágot is lát (*Gazdátlan évszak*, 1970.); 1971-ben megkapja a Radnóti-díjat, s 1973-ban már a második kötete is megjelenik (*Békesség nektek, utak*). A *Kilencek* csoportjából ő az egyetlen, akinek egy verscsokrát a *Költők egymás közt* c. – országos visszhangot keltett – antológiába is beválogatták (1969). *Juhász Ferenc* a rendkívüli felfedezés örömeivel mutatta ott be ifjabb pályatársát: „Érzékszerveimmel is érzem és fülemmel is hallom, hogy a költészet tavaszi kedve nyargal zöld lovon Kiss Benedek verseiben, aranyfűtű tavaszi szél tekereg, s hallom a virágos zöld ló patakopogását, virágzó patanyerítését, toporgó tavaszi kedvét”. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy „az ifjúi ficánkoló kedv” háttérében egy nagyon is felelősségteljes, a magyar történelemben, a nemzet egészében gondolkodó arc rejtezik – költőnk ihletforrása „a pusztulásból és megváltó-lázból, tunyaságból és tűzakaratból szőtt halál-gubancú, vad történelem”; hite pedig „az új-akará, a türelmetlen és lobogó holnap-várás”.

Kiss Benedek „poétai konfirmálásnak” tekinti ez elismerő – felavató ajánlást, s később versben idézi fel a kivételes útnakindíttatás történetét: „A jószerecske / vezérelt hozzád a zsenyémmel / az egyetemi felvételi szünetben. //...// A virágok hatalma / voltál, Ferikém, ojtott vadalma. / Úgy hittem benned, mint soha magamban, / s te mellém álltál, testvér a dalban” (*Juhász Ferenchez*). A korszak másik vérbeli nagy költője, *Nagy László*, aki a *Kilencek* indulásánál bábáskodott, ugyancsak elementáris hatással volt rá. Szakdolgozatát *Nagy László képisége és dalszerűsége* címmel írta. Az „atyai” pártfogó halála után a lélekokon fájdalmával emlékezik rá: „Ez a te arcom, a Föld arca, / életünk gyászkeretezett arca – / zokogok, ez lesz az arcom, / szarkofág beírt fedőlapja: / Íme halállal töltekezett, / balzsam védi őt a zsvajban, / megsimogatja az eget / a legtisztább magasban” (*Ez lesz az arcom* – Nagy Lászlónak).

Első köteteiből egy önmagával őszintén szembenéző, családi és történelmi múltját tudatosan kutató arc tekint ránk. Bár versei nem „vallomások”, belőlük mégis egy érzékeny, „alanyi” költő vonásai bontakoznak ki. A Kisköröshöz közeli *Akasztón* született 1943. márc. 19-én. Tréfásan el-eltöpreng ezen a későbbiekben: „Akasztón születtem / – vajon hol végzem? /.../ Akasztón születtem, / nomen est omen?” (*Kérés Istenhez*). Nosztalgikusan idézi meg másutt szülőfaluját: „Van egy falu, Akasztó. / Mellette egy halastó. / Potyka, kárász, keszeg benne – / ott(hon?) lenni de jó lenne! (*Sóhaj*). E halastónál alig négy- és félévesen döbbenetes élményben volt része. A parton bámészkodva leste, amint a férfiak – köztük nagybátyja – léket vájnak a jégen (hogy halat foghassanak), mikor „váratlanul egy hatalmas eb jön rá csaholva, mint a rontás”. Bár a kutya nem bántja, megrémül: „hosszan kilógó nyelve”

közvetlenül az arca fölött ráng; „meg-megszikrázik a két kutyaszem”. A kép mintegy kimerevítve örökre bevésődött a kisgyerek emlékezetébe: „Ott áll a gyermek azóta is a fényzuhatagban, / arca fölött lihegő kutyanyelv vöröslik” (*A félelem születése*). Egyszer kisgyerekként maga is próbált halat fogni – a sás, nagylábú káka közt a vízben tapicskolva hirtelen észrevett „egy riadt, villanó soványka halat”, s „valami ős-vágytól űzve” lecsapott rá. „Rángó gazzal kiléptettem, / bicskaheggyel pikkelyeztem, / megkínóztam, meggyötörtem, / végül – halj meg, cápa! – mondtam, s a forró homokba dobtam” Később maga előtt is restellte akkori vadságát (*Talán hat éves ha voltam*).

Hat ujjal jött a világra, s bár e „rendellenességtől” megfosztották, ez is hozzájárult „táltos”-tudata kialakulásához. Később, amikor már tisztában volt a mesterségbeli iskolázottság fontosságával, *Schéner Mihály*-nak ajánlott versében írja: „hisz én hat ujjal születtem, / de a dobót pörgetni / tőled tanulom. // A sámánok ideje véges, / ám a Varázslók és a / Megváltók tudása időn túli. / Így épül babák háza, mesház, / mely fölött Istenke fuvaláz!” (*A jószágos varázsló*). – Gyenge, vézna csecsemő lévén „sebtiben, házilag, ecettel” keresztelték; ugyanis nagyanyja véletlenül összecserélte az ecetes és a szenteltvízes üveget, ami faluhelyen minden háznál volt akkoriban. „A szemem máig lázas, csípi az áldás, / Életem: bogárzó éjben kiáltás” (*Kiáltás*). A nagyanya „imádságos” szavai óvó-védőn kísérik a későbbiekben is: „Ti voltatok az imádság, / ami a gyöttrött ember lelkét élteti”; az ő „megváltó ígét” jobban szerette, „mint a hivatalos imákat”, hiszen általuk „könnyebb volt eligazodni ördögök-angyalok között” (*Nagyanyám imádságai*).

Apja korán elhagyta a családot, amit két kislány nem egykönnyen hevert ki: hiánya levegőtleniségében fulladozva nőttek fel. „Apám elment, ment, / hegyesen, / göggel karózva, / rigók szórta krajcáros fütyöt / nem hozott, se / kisnyulat zsebében, / zöld csillagait sosem hozta / haza szemében. // Anyám gesztenyelomb-hajában / megfészkelte a bánat, / fészekben két csipasz galamb, / takarták gesztenye-lombok, / rengették gesztenye-ágak” (*Sugarak erdejében*). Anyja maga is félárva gyerek volt: az ő édesapját még az első világháború vitte el, ifjú felesége terhesen magára maradt, s egyedül kellett felnevelnie lányát, Mariskát – a költő édesanyját. Unokája többször üzent versben a soha-nemlátott nagyapának: „kérj szabadságot, nagyapa, gyere haza, / felzúgnak érted itthon a nyárfák” (*Tábori posta*). Anyja varrásból tartotta el költőnket s öccsét (*Sötétbársony*); miközben mesélt, énekelt nekik, a népdalok varázsvilágát szöve köréjük (*Anyám hajdani éneke*). Költő-fia emlékezetében így rögzült alakja: „mézarány délutánokon” könnye „mint rőt arany lomb” sűrűn pereg, miközben gyermekeinek dalol (*Vénasszonyok nyara*). E mitikus, álomi korszakot költőnk később sóvárgón idézi fel: „De szép is voltál, én gyermekkorom! /.../ Nem emeletre zártan – szabadon, / szabadon és szilajon nőttem én, / s mi köd most: fény volt minden, csupa fény. / Mi hatalmas volt, akkor, ott az ég! / Nem hinni: megélni lehetett Istenét: / naponta benne éltem – oktalan / kölyök-állat, de kinek értelme van; / mint Ádám s Éva bűnbeesés előtt: / nem szégyelltem a meztelen Időt, / mely végtelen volt, mint a Szeretet, / amiben fogantattak mindenek. // Ilyen naiv az Éden lehetett. / Naiv s boldog... Vagy csak most gondolom, / érett fővel már, sok-sok fájdalom / kráterétől hegyvidékké válva? / innen nézve vissza a sík tájra? / Meglehet...” (*Téli alkonyon*).

Az általános iskolát szülőfalujában végezte; később mint „híres ember”, vissza-visszatért ide; ekkor már az ő verseit szavalták a gyerekek (*Szavalóversenyek Akasztón, Mikuláskor*). Gimnáziumba Kalocsán járt – ekkor még Petőfi ígésében élt; később *Vörösmarty, Arany, Ady* hatott rá erőteljesen. Az egyetemen aztán már tudatosan készült költői hivatására: a *Koczkás Sándor*-vezette alkotóköri eleve poétikai viták részese volt. Mélyebb barátság *Utassy József*hez, *Molnár* (Péntek) Imréhez fűzte; de a majdani *Kilencek* többi tagjával is szoros volt kapcsolata. Első versei (miként társaié is) a *Tiszta szívvel* c. – rövid életű – diáklapban jelentek meg. A magyar-népművelés szakon 1967-ben végezve, *Utassy*-val együtt

a Mogyoródi úti szakmunkás-kollégiumba került néhány évre nevelőtanárként; de első kötetei megjelenése után „szabadúszó” lett. Megpróbált a szellemi munkából megélni (ami nem kis bátorságra vallott abban az időben!). Nagy László révén bekapcsolódott a bolgár költészet fordításába (*Utassyval, Rózsa* Endrével együtt). Többször jártak is kint Bulgáriában, a tengerparton időzve, amiről néhány szép verse tanúskodik. Mintegy 10-12 ezer sornyt ültetett át magyarra, a teljes XX. századi spektrumot szemmel tartva, egészen a vele egykorú társakig. Több rokon-lelkű, rokon-szellemű poétára talált; hiszen a közép-európai közös sors igájában gyötrődve hasonló életérzés, élményvilág alakult ki az e tájon élő költőkben. A „béketábor”-ban közös pórázon tartott költők nagyjából azonos szituációkat étek át; a „versnyírógép” nyomban működni kezdett, ha valaki át merte hágni a cenzúra által kijelölt határokat. Így hát – érthetően – a bolgár poémák (is) a szabadságvágy és a rabság feszítő ellentmondásairól szólnak. Műfordításainak az ezredfordulón megjelent két szép kötete címadó versei (szerzőjük Sztefan *Canev* illetve Nino *Nikolov*) egyértelműen arra utalnak, hogy a fordító saját sorshelyzetét az övékével rokonnak érezte (*Önrekviem* – bolgár poémák Kiss Benedek fordításában, 1998; *Az én Balkánom* – Szemelgetés a kortárs bolgár költészetből, 2003).

Az évek teltevel-múltával Kiss Benedek költészete mind meditatívabbá vált; egyre közelebb került *Kosztolányihoz, József Attilához*, s már nem hitt abban, „hogy három-négy metaforával, szimbólummal megválthatja a világot” (v. ö: *Csontos János* interjúsorozata a *Kilenc* cekkel: *Együtt és külön*; 1990, 16-20. p.). Megélt szellemi tapasztalatai mindinkább a személyiség belső köreire irányítják figyelmét, s időközben elsajátítja az élményformálás objektívebb módszereit is. A természeti elemekből építkező, mégis elvont költői beszédmodot alakít ki – megteremtve a természetlira absztrakt(abb) változatát, ami nemzedéktársaitól markánsan megkülönbözteti. De benső világa mitsem változik: megszüntetve megőrzi ironiával kevert balladás-tragikus önszemléletét. Sinka István, „a fekete bojtár” örökségét tudatosan vállalva, egy látomásokkal telített téli éjszakán egyszer csak megpillantja a „szent elődöt”: „Mezítláb jön, csillagot lép, / bütykös lába havat olvaszt, / rögről angyalhajat koppaszt, / lába tűzokcsillagot lép”, s letesz egy „dögnehéz zsákot” az utód elé, majd indul, „nagyhavas tallókon vissza”, égi hazájába. A zsák aztán hirtelen átváltozik „gyapjas kossá” – „bundájával fölmelenget – / nyakamba veszem mint zsákot, / bízvást én is nekivágok / kosommal a havazásnak” (*Sinka zsákja*). Az idő teltevel-múltával mind több önfegyelemmel járja aztán tovább költőnk a maga útját – de lényegében változatlanul úgy, ahogy azt egyik korai (1962-ben írt!) versében megfogalmazta: „Csillag-szemekkel vagy barbár vakon / csak menni, menni havon és napon, / mindig csak menni, sugár-szabadon! / Kövek kivérzik lábad, szemed, / porral köpik be a vagány szelek, / szorítsd markodba s őrizd a hited. / Csillagszemekkel vagy barbár vakon / tovább csak menni, havon és napon, / Földet görgetni lábaink alatt – / Földet görgetni sugár-szabadon!” (*Csavargóének*). Később is „Isten csavargója”-nak nevezi önmagát, aki „utak keresztjé”-t cipeli vállán; szelet kötve sálnak a nyakába. nekivág a nagyvilágnak: „Csavargó lennék? Jó az is: / görcsös szív, nyurga szellem / husángjára támaszkodik, / ki végképp menthetetlen. //...// Zsigereim, vizslató lencsék, / szavakat, csókot szétbontanak, / színekre szedik a legmélyebb estét. / S a fényben maguk is felbomlanak” (*Szögletes világ*).

* * *

Kiss Benedek korai köteteiben az erős sodrású, zenei fogantatású népköltészeti formák vannak túlsúlyban; táncritmusok, játékos rigmusok előképe alakítja a változatos, olykor vizuálisan is megformált, szuggesztív strófaszerkezeteket. A rímkonstrukciók, a muzikális szóalakzatok, a hangszimbolika, a versdallam mélystruktúrája egyértelműen a világhoz való érzelmi kötődésről vallanak; ugyanakkor egyfajta benső disszonanciáról is árulkodnak. Hiszen a falu világa a XX. században már korántsem idilli-harmonikus, létmódja az elmúlt félszázad során még diszharmonikusabbá vált (*Szívárványcsatakban, Gubancos fák alatt*,

Vadkácsa-mítosz stb.); így egyre inkább a „halál utáni csend” tragikus látszat-nyugalmát árasztja. „A hátba-szúrt határ felett / varjak hajhásszák a telet, / hónalja nád, hűvös nyálka – / ó, Mindszente éjszakája! //...// Ihajj, ez a nomád nóta / halottak tárogatója, / fújjad, az ős őszi este / arcod juharszínre fesse! //...// Csendítenek, harangoznak. / Szellő – bűvő veréb suhan. / Szítja a hamvadó múltat. / Megparázslík szomorúan. / Kutyák ugatják a holdat, / lakodalmak fölragyognak” (*Ősök lármája, békéje*). Maga a munka, a paraszti létforma sem az életöröm forrása már, inkább kényszerű robot: „Piszkos az ég, piszkosszürke, / lomha ezüstpók bemássa; / rogyan ló és ember lába, / hálót dob a nap fejünkre” (*Szüret*).

Ősi múltunkból a jelenig vezető – bánattal és tragédiákkal kövezett – út történelmünk keserves sorsfordulóival eleve meghatározza lehetőségeinket. Sodró erővel, a vizuális és auditív elemek szuggesztív felpörgetésével jeleníti meg költőnk a véres magyar történelem vad képeit, allegorikusan utalva a közelebbi múlt katasztrófáira is (*História, Véragancs szarvas, Zord egek, Dobog az eső, Cavatina, Virág a szélben, Virágok a hóban* stb.). Ahogy Ady egykoron („Magamban fajtám sorsát hordom”), úgy éli át ő is – mint legszemélyesebb fájdalmát – a nemzet mindenkorai megtöretését: „Dragonyos, janicsár, zsoldos, labanc – / engem vert földbe itt mindig a sarc”. Az országvesztőkkel vívott folytonos küzdelem keserűvé – rongyossá – éhessé tette ezt a népet: „Valami persze mindig vészett. / Kilyukadt a gyomor. Lyukas a zseb. //...// Élő csontok fönt, lent a holtak. / Élőt és holtat de megraboltak! // Testünket de össze-vissza fúrták! / Ha szél támadna, beomolnánk” (*Csont-citera*). Berzsenyi s Ady „ostorozó hazafisága” áll legközelebb szemléletéhez: „Hullongó, vad nép – magát öli! / Századok a bűnt rászögecselték. / Magyarországot / vérfeketére fessék / a világ minden térképei!” Mint nekikeseredett, sírva-vigadó férfi, „táncol, hujjogát” az ország vész idején: „táncol magányosan, / paraszat iszik / csontvödörből, / nyála fröcsköl – / láva, / patkó-patáival / tép az imádkozó virágba /.../ rátapos fészkeből szökő agyára, / a költőszívre, / legszebb madárra, / járja, / tatárosan, / pogányosan, / halálosan, / ebcson, kutyabaj, sebaj, csuhaj!” S ő mégis életre-halálra egy nemzetével: „véred szurokká kondenzálva / borulsz az idő ravatalára /.../ vér legyen bár, / üszökvért mályva, / eltékozolt vér a kezeden!” (*Magyarország*). Élettapasztalatai egyre inkább Ady igazát erősítik benne; így hát főhajtással tiszteleg előtte: „Aki a sírás örökét hagyta, / meghagyta, nincs-más, nagy szerelemmel: / áldott legyen, / áldott legyen Góg-Magóg fattya, / az átkos szilági ember” (*Sziget*). Ő, a kései utód (is) mitikus erőt érez magában, s egyre inkább „küldetés”-ként éli meg sorsát.

Történetfilozófiai mélységekbe alászállva kutatja nemzeti létünk titkait. A hetvenes években keletkezett monumentális kompozíciója (*Bőjti szél*) paradox módon akár az ezredforduló világára – jelenünkre! – is érvényes: „Nincs lomb, a fákon / sehol egy zöld levél. / Csak ami hullt, / csak ami múlt, / a jelen. // A történetem. / A történetünk. / A történelem.” „Húsvétalan a magyarság” – mondta volt Ady; s Kiss Benedek tovább bontja a képet: „Zúg, zúg csak e húsvét nélküli szél”, végigvonul a Kárpát-medencén, „hamuval sikálja, / homokkal dörzsöli, / megterméketlenül, /.../ elvetélteti a múltat is, kikaparja / a halottakat is, /.../ betemet sebesültet, / temeti azt, aki él”. Az „ostoros bőjti szél” elsöpri álmainkat, „lúdbörzik, borzong a vér...” Túl sokáig éltünk a mesék-mítoszok világában („Ül arany ménen Magor király / a legfőbb ménúr és furulyál” az aranyszörű bárányoknak). Csakhogy a sárkányok már felfalták Magor királyt is, a bárányokat is. S most „a sárkánybélben Magor király / a befalt bárányoknak furulyál, / lesznek a bárányok a bélen bolyhok / az égbolt falán felhőfodrok”. Költőnk az ősi táltosok hangján mondja-mondogatja-morzsolgatja a magáét, ha változtatni a változtathatatlanon nem is képes: „Sorsod: a sorsom”; s fut ő is „a földönfutó homokszemekkel”, siratja „eltemetetlen halottaink”. Nem adja meg magát az ellenerőknek: „Dobogok füstös fehérben, / évezredek nyers végbélszelében, / taposok a Halál árnyék-fején, / furcsa kis jószág a Nap tenyerében”. A verszárlat mint gyászima szakad fel ajkán: „szél, ostoros szél, / ostoros bőjti szél! /.../ Irgalmas fekete föld...”

Az ifjú Kiss Benedek tűzlobogással, forró s forraló izzással közelít a szerelemhez (is). Perzselő vággyal várja-hívogatja a Kedvest, akit neki szánt a Sors (*Hívogató, Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek, Szivárvány csatakban, Legenda, Békével, hóval* stb.). A nagy, szent, végzetes és végletes találkozásra várva járja útját: „öngyújtóid, hatalmas május / gyújtogatnak bennem, / bimbó lobban, / növényi láng, / dühe a kötözött vérnek, láznak / zöld ropogással / világra támad, / pipacs lengeti krepp zászlaját – / gesztenyék, meggyfák tűzben állnak” (*Sugárban, bűnben*). S mikor rátalál arra, akit keresett, várt, nem habozik életét hozzá kötni (*Pántolódo szerelem, Szinbád meséiből, Elégia négy tételben, Három virágének, sóhajtással, Legyen!* stb.). 1966-ban, huszonhárom évesen megnősül (felesége, a „Kati”-nak becézett *Garay Etelka*, hűséggel áll mellette azóta is, s immáron negyven éve róják együtt az élet rögs útjait!). Kevés költőnk jeleníti meg áldott állapotú asszonyát olyan gyöngédséggel, becéző szeretettel, mint Kiss Benedek: a testek elementáris vonzalmán túl a közös lélekláng sugara kapcsolja össze kettejüket széttéphetetlenül. Asszonya – mint egykor a cethal Jónást – hánykódva viseli terhét; férje varázsének-szerű ráolvasással biztatja: „Dagadó hasú asszony, / hasadat / mossa zuhogó, vörös zuhatag, //...// erjedt patakok / dombod alatt, / bőrod alatt: / erek, csobogók / táguljanak, /.../ szívedből mindent kimossanak, / húsbodból mindent kioldjanak, / kelő-naphasú, / telő-hold-mellű: / fiat szülsz, fiat!” (*Pünkösöd*). Elsőként mégse fiuk születik: 1967-ben megérkezik kislányuk, *Virág*. Költőnk boldog: „Kezem elszunnyadt szuszogó kislány tenyerében. /.../ Csupasz magzat, öklöm ott szunnyad / tejmeleg kislány kezébe zártan” (*Akkordok*). Kisvártatva, 1970-ben „betoppan” *Balázs* fiuk is; apja büszke örömmel fogadja őt: lesz kinek átadnia a stafétabotot! „Zápor alatt sokat álltam, / szálltam csattogó szelekkel, / hangom csattant mennykövekkel, / tócsák vizén tapicskáltam. //...// Futok-e még záporokban, / két karom kitárva szárnyként? / Szelekkel csattogva szállnék – / de az én nyaram már hol van? // Fiam röpköd szemem réjtjén, / ő csattog füttyös szelekkel. / Játsszon már ő mennykövekkel, / álljon ő záporban, mint én!” (*Zápor alá régen álltam*). Később kruppos kisfia betegágyánál a leggyöngédebb apai szeretettel áll, őt is „varázsénekkel” próbálja gyógyítani: „Álomgubó selyemszála, / pólyázd be jól éjszakára! // Torkába: kis szűk patakba / ne szakadjon gátul szikla! //...// Gyilkos tóvá a vér ne gyűljön, / cinke kis szíve le ne merüljön!” (*Esti vers fiamnak, fohászkodással*). Aztán jönnek sorra a szebbnél szebb gyerekvers-kötetek: *Csiga, csiga, facsiga*, 1976; *Korong Matyi álma* – Kovács Margit kerámiáihoz, 1980; *Zenebona*, 1982; *Fütyü úrfi*, 1986.).

1979-ben elnyeri a József Attila-díjat; ettől fogva már „beérkezett” és ismert költőnek számít. Fájd ugyan búcsút vennie a lobogó ifjúkortól, eltemetni a márciusi lázat; ugyanakkor érzékeli: az élet sok új zamatot – ízt – illatot tartogat még számára: „Bodzafa-illatos szeleket érzek, / bodzavirágos nyarat várok – //...// vetem szememet / fergeteg égbe: / váltson pipacsba, / búzavirágba! //...// Bodzavirágos szeleket érzek, / bodzafaillatos nyarat várok – / te boldog Isten! / alig hogy élek / s teremő Isten: / virágban állok!” (*Állok virágban*). Tetszik neki, hogy új szerepkörben látja Kedvesét, aki az otthon óvó-védő melegét, biztonságát megteremti a család számára (*Vár a konyha*). Kettejük kapcsolata egyre mélyül – egymáshoz tartozásuk egyre inkább eloldthatatlan. Költőnk nem édeskés bókokkal, hamis fogadkozásokkal udvarolja körül ifjú hitvesét – egymást kiegészítő összetartozásukat a legtermészetesebb őszinteséggel vallja meg: „Ha a te arcodra gondolok, / minden más arcot eltakar már, / és mindig megadatik nekem arcod, / s fénylőbb a fényarcú lányokénál. // Ha a te arcodra gondolok, / benépesül zárka-magányom / nyomban, / mert mindig befogad, / befogadott / tárt asszony-arcod, számos bajomban” (*Arcod*). S mikor felesége súlyos beteg, most is „ráolvasással”, a szómágia hatalmával gyógyítgatja, életéért könyörögve: „Jaj, mit tehetnék érted? // Kérem a liliomokat, / kérem a vadsósokát, a csörgő / cserfalevelet, borókát, / bürköt, bojtortját, a vad / mérges csalánt, bogáncsokat, / a vérszegény / koszorúvirágot – / hatalmam ennyi csak!” (*Kérem érted a liliomokat*).

Ezt a személyiség legmélyebb régióit átható „lélek-házasságot” (*Hamvas Béla* kifejezése) nem bonthatja meg semmiféle külső erő – egymásra utalva, egymást kiegészítve, „holtomiglan – holtodiglan” kitartva egymás mellett járják tehát közös útjukat (*Mikor az agy is szívacs, Számban a tavasz jóízével* stb.). Ha olykor-olykor ellentét feszül is köztük, annak feloldása még szorosabban egybekovácsolja őket: „Ha bántlak is már: közel lehetsz hozzám. / Ha bántlak is már: szenvedek miattad. / Ha bántlak is már: magunkat fölcserélem. / Ha bántlak is már: jobban bízhatok bennem” (*Közel vagy már*). Költőnk számára tehát a nő nem „ellenfél”, nem is újra és újra meghódítandó csábtündér, hanem „szövetséges”, az Élet problémáit megoldani segítő, a családot megtartó segítő társ. „Ilyen minden nő. / Bogártól is félnek, / pedig bátorságuk hőseket lebírt. / Könnyükben is hatalom s ígézet, / s míg fiuk ölükbe visszasír, / tartják az eget fölénk s a földet / megtartják termőnek – s szemfedőnek” (*Nők*).

Életük eleven közege, keretet biztosító színtere a Természet. Kiss Benedek mintha maga is a Természet része lenne, minden évszakot szeret, mindegyikben otthonosan érzi magát; a madárfütty, gyöngyharmat, fényragyogás, a táj lenyűgöző csodája áradó életszerellel tölti fel (*Tihanyi túra, Vadgalamb, Hajnali máglya* stb.). A kinkeserves, meddő „világmegváltó” küzdelmekben némileg „megkérgesedve” (a hetvenes évek derekán vagyunk!), a tavasz már nem hozza úgy lázba, mint egykoron – szinte „zavart szívvel” szemléli „a zsendülő március” „vadezüst kavargását”: „Tavasz lesz, nyár lesz, ver a sugár, / s én, ki már jegessé kérgekedtem, / sorvadok Nap-nagyúr lábainál. / S fénybe veszek, bár a fényt kerestem” (*Átváltozás*).

A nyolcvanas évek derekán megjelenő két újabb kötete (*Szemem parazsa mellett*, 1983; *Napok és szemek*, 1985) bizonyos értelemben fordulatot jelez mind életérzését, mind kifejezőmódját illetően. Ekkor alakul ki sajátos kötet-szerkesztési technikája: új verseit a régiekkel vegyíti, ezzel mintegy új hangsúlyt ad nekik. A más jellegű szövegkörnyezetben friss asszociációkkal töltődnek fel a korábbiak is. Nem időrendbe állítja őket, hanem tematikus egységekbe sorolja; ezzel mintegy az intertextuális jelentéseket, áthallásokat gazdagítva. Az életút előrehaladtával költőnk mind mélyebbre hatol alapélményei feltárásában, mind nagyobb rálátással kezeli a korábban már „megénekelte” élethelyzeteket, s táguló szemhatárába újabb élménykörök vonódnak be.

Egyre inkább érzi: számadással tartozik önmagának s övéinek, felnevelő falujának. Hiszen a múlt kötelez, s számot kell majd egyszer adnia arról, hogyan forgatta a kapott „talentumokat”. Mint egykor *Karinthy* (*Találkozás egy fiatalemberrel*), szorongva néz szembe ő is az eltűnt Idővel: „Én más vagyok már, és mások vagytok, / s azonos is, hogy / énekké feketedve hordozzam / halott arcotokat. / S mint némaság gyilkos vizéből felvetett szót: / kimondjam sok halott arcom” (*Mi közöm hozzátok, emlékeim?*). Mind erősebben ragaszkodik gyökereihez – s bár életformája a „városiasodással” sokat változott, magával hozott alapértékeit soha, semmiért, senki kedvéért nem adja fel.

Számvetés-féle, félúton c. héttételes kompozíciójában néz szembe helyzetével s lehetőségeivel. Poétikai értelemben is bizonyos váltást jelez e költemény: a korábbi dalszerűség felcserélődik az intellektuális analízissel. Költőnk „oktalan, büszke ingyen-bolond”-nak nevezi addigi önmagát (visszaulva *Váci Mihály: Te bolond!* c. versére), ki „az Egész” sajgó fájdalmát hordozta magában. S most? „Vagyok virradat-józan, / szaggatottan / dadogom: hiszen így tudtad, / tudtál mindent jól csikókorodban” – de fejbevágták a valóság lesújtó tényei. Szeretne visszafordulni, elbújni az ifjúság „illatos szánaboglyájában”, piros pipacsok közt „a szikraszőcskés nyárban”, „az éjszakában, ha száll a harmat”, „melynek józansága hűs borogatás a tántorogtató lázban”. De hiába. „Volt mi volt / van, mi van”; s csakhamar „az sem lesz, mi most van” – a jelen éppúgy elporlad, mint a múlt. „Hogy báránylik, ó / az ordasító idő! Mezején / esővert ifjúságunk. / Fogyunk, elfogyunk, mint a felhő. /.../ Sárgahomok, te, /

százados száraz szegénység, / fordít a kezünk virágzásba – / elvermelsz mégis minket?” De bármennyit csalódott is, bármennyire érzi is, hogy a keserves jelen (a 70/80-as évek fordulója!) a szót a torkára forrasztja, vállalja a ráért sorsot: „Legyek rész /.../ fájjak mégis, / mint az Egész, / sajogjam tovább az Egész – / oktan, büszke ingyen-bolond!” Tehát a küzdelmet nem adja fel – de „harci modorán” fokozatosan változtat.

Mint „konok pásztor” kuporog „nyelvünk alföldjén”, s mint „balladát gyöngyöző fák tövében a sóhaj”, elhalkul szava. Ő, „kit a keselyű tépett”, s aki oly sokáig gyönyörködött „a legelső emberi Lágon” (utalás *Prometheuszra!*), egyre inkább érzi a közelgő ősz kopárságát s hidegét. „Betakargatom még / létre szakadt két, / forgódó csemetémet: / a mágnes talpú kék fagy-madár / ha meleg mellükre lép, / gubancba ne kössön / ideget, vért!” (*Szemem parazsa mellett*). A lidércfények csalogató vonzása lassan tovatűnik; a falak áttörhetetlensége megkeményíti („kövé lesz a kövő ember”). Mint „barlanglakó medve”, „őszinte vad, ki jó mancs és fog / törvényén él, s táncolni nem fog”, egyre inkább kívül kerül a világon, s menedéket a természetben keres: „Ingyen kínál vízzel a tó, / s ingyen-hallal, hogy legyen ennem. // De már azt is rég megfizettem!” (*Szótlán vagyok*).

A nagyváros lármája, üres csillogása nem kedves szívének („itt minden megadás, önfeladás”); a reklámok harsány kék-vörös-zöld színeit természetellenesnek érzi (*Vers a kávéházból, A csönd fekélyei* stb.). Mint félszázaddal korábban Szabó Lőrinc (*A Sátán műremekei*), ő is átkozza a várost, de tudja: nincs menekvés – itt kell élnie, megszokva „a neon zümmögését”, a jégtáblákat „a szennyes Dunán”; ugyanakkor lélekben a harangvirágok – tátikák – gyöngyvirágok halk zenéjére figyel (*Hangszerből kihajló muzsika*). A Tenger korlátatlanságára vágyik, szeretné ellesni titkát: hogy is lehet az, hogy magába nyel minden salakot – borzalmat – szennyet, s mégis mindig kéklik, ragyog! (*Elmentem a tengerig, Parton, Tenger, A tenger csöppjeinek dala* stb.). „Mint tengerész a partok / édesvize felé”, úgy indul ő is naponta hazafelé – bár tudja: végzete az (élet)-tengeren bármikor utolérheti: „hol ringott ma: ki tudja, / ki tudja: hol ma ringott / hajón – holnap nem ring ott / mint halott, puffadt bója?” (*Ha tartok hazafelé*).

Korábbi szerep-felfogását tehát a „krisztusi kor” meghaladtával némileg módosítja Kiss Benedek (is): „világmegváltó” pozícióját a „magvetőével” cseréli fel. „Az este tarlóégetés. / Tarlóhántás az éjszaka. / Magokat vetünk belé: / szemeinket / elvetjük / fekete barázdáiba”. Reggelre kicsíráznak az elvetett szemek, „dél előtt kalászosodnak, / délig acélosodnak, / délután learatódnak. / Az este újabb tarlóégetés” (*Napok és szemek*). Az Élet örök körforgásában ki-ki elvégzi a neki rendeltetett munkát (fizikait vagy szellemi); így a „maga-megőrző élet” újra és újra virágba borul (*Köznapi csoda*). Elbúcsúzva tehát „betlehemes” korszakától, költőnk – megvert Jóbként – „hitet s erőt” kér az Úrtól terhei elviseléséhez: „Esdek hulltan: idő előtt / Uram, ne hamvassz ily nagyon! / Hitet lobbants Uram s erőt: / kormult szárnyam könnyel mosom. //...// Ne szeress Uram oly igen – / jobboldtól vár már Jób erőt” (*Hitet s erőt*). Közelebb ereszkedik a tárgyak – dolgok világához; a mindent-kimondás merészségét egyfajta csendesebb, szemlélődőbb attitűddel cseréli fel. „Meztelenségre születtem, / nárcisz-csontokból raktak össze engem. /.../ De kényszerzubbonyt szab rám / a csönd, / úgy ülök / befejezetlen dolgok között /.../ csöndzubbonyban, / úgy tűnik, ez már nyúzhatatlan, / lehúzhatatlan” (*Befejezetlen dolgok közt*).

Csontos Jánosnak adott (fentebb idézett) interjújában így vall e benső fordulatról: harcai-kudarcai közepette lassanként felismerte, hogy a „világmegváltás” gondolatáról le kell mondania, „máskülönben nem lehet kibírni az életet”. „Olyan falakba ütközik unos-untalan az ember, olyan ellentmondások között őrlődik – gyötrődik, amiket nagyon nehéz megélni, és ez a szemléletet állandóan változtatja. A nagy egységben való gondolkodástól így jutottam el egyre inkább a személyességig, a pszichológiáig, a kisebb dolgok világáig”. Bizonyos

értelemben tehát önvédelmi kört húz maga köré, s kialakul benne az öncenzúrázás képessége is: „az ember egy csomó dolgot eleve nem ír meg, mert minek”. Ennek az óvatosságnak gyümölcseként viszont a későbbiekben „majdnem minden napvilágot láthatott”, amit szívügyének érzett.

* * *

Poétikai értelemben is jelentősen megváltozik Kiss Benedek költészete ezidőtájt: megszaporodnak az időszembesítő versek (amelyeket egyúttal létszembesítőknak is tekinthetünk). Költőnk egyre inkább rádöbben: mindennél fontosabb sors-meghatározó a múlt (személyes és nemzeti szinten). Megkezdődik tehát a „vissza-számlálás”: „Vonatablakon / fut az esőcsepp, / vonat fut / hajnalodó mezőn. / Elhagyom jelenemet, / jövőmet, / s ami mögöttem, / mind szembejön. // Látom magamat / kint kóborolni / huszonöt- / tizenöt- / tíz évesen. / Mintha egy Apolló / készül startolni: / számolok vissza életemen. // Jaj, nemsokára / nulláig érek: / megnyitom, anyám, / a kiskaput! /.../ Vonatablakon fut az esőcsepp, / s ami mögöttem: / mind szembefut!” (*Számolok vissza*). Az emlékezet tükrében sorra jelennek meg a gyermek- és ifjúkor képei (*Hetes-huszar, Sárgult fénykép, Aszályban, Csillagok bójái közt, András-napok, Március, perzselt mezők, Jegenyék* stb.). Eltéphetetlen szálakkal kötődik költőnk az alföldi tájhoz, annak történelméhez (*Az én földem, Létem, temetőm!*). Itt még elevenen él a mítoszi múlt, amelyet lobogó képekkel megidéző: „Mongol fennsíkok membránja rezeget, / mint messzi csillag, / mint messzi égitestről visszaverődő / csikónyerítés / az éjszakában / patadobaj. //.../ És látom, bivalyok, fekete angyalok / kemény koponyája / ledöntött oltár, íj-szarvaik / gyertyatartójában mégis / perzselő ének lobog, / sámán-koponyák szent tűzhányói / köpik a gyöngyöt közből, / ronthatatlan ígét, /.../ ó, ti gyöngykoponyák, daloljatok! / Mongol fennsíkok membránja, rezeget, rezeget! / íratik Modern Halottaskönyv, / primitív s lélektelen, / mint amik levénk, ó, Európa, / ó, ti tar koponyák, gyöngyöt köpők!” (*Gyöngyköpi koponyák*). Szilajős-múltunk megidézője *Az Allegro Barbaro* is – ez a bartóki zene dinamizmusát érzékeltető, csupa igeneves szerkezetből, névszóból álló, egy-lélegzettel végigmondott zenei rímkonstrukció, csakazértis ének. Mintha ősi puszták dobaja, csikók nyerítése-nyargalása, szikrát vető patkók hangja, a szökkenő szarvas-ünő vágója elevenedne meg előttünk: „szakadék-ugrató / lovas, íj-nyakú ló, / meredély, kaptató, / csillagra rúgtató / mélytüdős nótaszó, / virágzás, nevető – / Allegro Barbaro? / Allegro Barbaro!”

Kiss Benedek ekkor már ironikusan szemléli a jelent – s megpróbál felülemelkedni az új(abb) korlátokon: „a nincs-tovább, a netovább, / tudod-e, mi a netovább, / hol is van az a netovább, / hol lefonnyad a kéz, s le a láb? //.../ Hogy a fény elhagy? / Csak te ne hagyd el! / Beteg vagy? Reménytelen vagy? / Fazék-nagy reggeli nap kel / hűvös kompóttal, erőlelessel”. Dolga – továbbra is – „az egész világ”; de most már derűsebb oldalára is figyel (*Mosolyodból árnyék, Pörgetvén napok kereplőjét, Éjszaka, Számban a tavasz jóízével, Sti-hille Nacht* stb.). Szigorúan inti magát: „Bírd el, mit más is bír s hord odabenn / – viselnek többek is, többet, nagyobbat” (*Intés a szívnek, mert mit is, meg mivégre*). Úgy érzi: eleget tett földi hivatásának: „Ennyi volt nagyjából – nem kevés. / Napi kenyér és napi szenvedés. //.../ Csak azt sajnálom, ha majd elmegyek, / hogy – mire tellett – többé nem leszek / tékozló sok mosolygás ura, / alföldi út stoppos vándora” (*Tékozló boldog mosolygásom*). Túllépve személyes fájdalmain, egylényegűnek érezvén magát a világmindenséggel, otthonosan berendezkedik a tárgyak – dolgok – természet univerzumában: „Szólok a vízhez, / szólok a kövekhez, / könyvhöz, késhez, / megsimogatom, kézbe fogom, / s megbújik mind a tenyeremben. //.../ S ha már vén este lesz, / két tenyerem / lassan összecsukom, /.../ s hogy ne fázzanak az árvaságban, / mivel nevüket / nem is tudom, / nevemmel őket is betakarom” (*A világ örökbefogadása, örök befogadása*).

Legmélyebb élet-problémájára (szabad-e, kell-e, érdemes-e életünket feláldozni (feltételezett) igazságainkért?) a *Bruno-dalok* tizenkét egységből álló monumentális ciklusában keresi – adja meg a választ. Ki nem mondván bár, a háttérben ott lappang a *Galilei-szindróma*: mit válasszunk inkább? – az életet (s így az alkotást)? – avagy a hősi halált? Az ötvenes évek elején az értelmiség inkább Galileire szavazott (lásd: *Németh László*, illetve *Brecht* drámáját); az „ötvenhatosok” viszont Brunót tekintették mércének (hiszen a *bolsevista* „Inkvizíció” „máglyára” ítélte őket is!). Az utánuk jövő nemzedék azonban a nyolcvanas évekre már felismerte: élete feláldozásával, a mártír-szerep büszke vállalásával sem tud változtatni a megkövesült politikai kényszerek rendszerén (ekkor még reménytelennek tűnik a lengyel Szolidaritás harca is!).

Kiss Benedek – mélyen személyessé téve a dilemmát – egyes szám első személyben, a megégetett ember belső monológjában tárja fel („én, néhai Giordano Bruno, / ki álltam már bírák előtt eleget”). Az utódokhoz fordul: ítéljék meg, helyesen döntött-e, tehetett-e másképp? Egyáltalán nem heroizálja a tudós alakját: ő, kinek koponyája egében „napok, planéták megfértek”, éppúgy szeretett volna még élni, mint bárki más. De természete „gyúlékony” lévén, körömszakadtáig védte felismeréseit („igazságom egy jobb harapásért / nem adom, ezt jókor s jól megfogadtam”). Így számára nem volt hely a Földön, „csak lentebb, a földben”. A Vatikán urai „eretnek”-nek nyilvánították, mert egységben látta és élte a világot; panteisztikus nézeteket hirdetett, s szabadon vallotta: „ördög, boszorkány az pedig nincsen”, csak „televény éjszakában / Vénusz, a láprózsa-isten” (1-2. rész: *G. B. önmagáról és a világról*; *G. B. verse arról, hogy ki kit tanít?*). *G. B. példázatai a testi és szellemi örömök egységéről* (3. rész) kihívónak számítottak saját korában: „Állat az embertest. Ám ki bévül lakja, / készíti s uralja: az a való Isten. / Illat és sugár lesz halál után. Fákba / költözik, füvekbe. És más isten nincsen”. Merő szarkazmussal szólt a korabeli egyházzal, mely azt hirdette: a bölcs és a számár áll leginkább közel Istenhez („a szent számár és a szent számárság / becsesek igazán az Úr előtt”). Jézus is „vizeken s számaron járt” egykoron. Költőnk *Rotterdami Erasmus* gúnyíratára (*A balgaság dicsérete*) utal, amelyben a nagy bölcs ironikusan magasztalja a „szamarakat”, akik nélkül a bölcs sem gondolhatna okosakat (4. rész: *G. B. a számárságról és a bölcsességről*). Az inkvizítorok harsogják: „Mi tudjuk leginkább, mi nektek a jó! /.../ Örök rend és semmi kontradikció!” „Kinek mást mond ész és kontempláció”, aki fellázad bírái sérthetetlen tekintélye ellen – arra lecsapnak. A tömeg pedig, mely beéri a „kenyér és cirkusz” szűkös táplálékával, harsogja: „Hisszük, mit mindenki hisz, tisztelettel, / s tagadja mindönk, mit kell /.../ hátunkon tapos, ám megtart a hit!” (5-6. rész: *Inkvizítorok kara, A tömeg dala*). G. Bruno még idejében felismeri: „Hogy életben és szabadnak / maradjak, el kell hagyjalak, Róma! /...// Börtöneid benyelnének, / dogma-fogak örölnének, Róma!” Fellobog képzeletében a máglyatűz, s keresi a menekülés útját (7-8. rész: *G. B. a menekülés kényszeréről, G. B. tépődése útvesztőkön és vesztő-utakon*). De nyugtot sehol sem talál; rádöbben: nem futhat el sorsa elől. „Vissza hát, hazámba, hol narancsló Nap / melege aranylik, nápolyi dal szól... / S ha csuhás buldogok körülsaholnak, / tagadok”. Hisz az élet mindennél fontosabb: „nem szavatolt holmi, / s csak élő talál s mond még igazabbat”. Indul hát, „küzdeni már csak a legfontosabb pontokon”. Csakhogy hazatérvén, börtön várja; felismeri: kelepcebe jutott. Nem kapván lehetőséget a maga-mentésére, nem tehet mást, minthogy büszkén vállalja a mártíromságot: „Te naiv esendő, nincs menekvésed, / a tűz az egyetlen, fénylő esélyed. /.../ Hisz a tűz számodra babért jelent” (9-10. rész: *G. B. a hazatérésről és a visszavonásokról; G. B. az inkvizíció börtönében*). G. Brunonak tehát nincs más választása, mint bátran szembenézni a halállal. A hübrisz benső tüze hevíti: „Csak ember voltam, de annak tiszta. / Uraim, nem vonok semmit vissza! / Rakjátok a máglyát, nem szólok többet. / Megégek, uraim, de nem halok meg!” A máglyára lépve mégis meginog: „Győzelem? Hiszen a dogma legyőzött! / Nem azzal, hogy meghalsz – belőled nő ki / most az új dogma, mint megéledt főnix! / Tévedtél, Bruno, a máglya-dicsőség / ellened fordul, és fölfalja hősét! / Igazság helyett leszel

a dogma!” Most már tudja: maga-feláldozása hiábavaló, mitsem változtat az inkvizíció vakságán, kegyetlenségén; nem sikerült szétfeszítenie a kor-börtön rácsait. Tisztánlátásáért, az Igazság erejébe vetett hitéért életével kell fizetnie. „Égess hát, tűz, mert a poklot érdemlem, / s úgy halok, mint éltem: megcsalatkozva!” (11-12. rész: *G. B. végső győzelme, G. B. kétségbeesése a máglyán*).

Persze mi, az utókor jól tudjuk: Giordano Bruno – és a többi „eretnek” – halála mégsem volt hiábavaló! Hiszen tanaik messzemenően befolyásolták az újkori gondolkodást, s néhány évtizede – több évszázad múltán! – a Szentszék is beismerte többségük igazát. De ha egykoron vissza is vonta volna tanait, mint tette Galilei – csorba akkor sem esett volna rajtuk, s neve éppúgy fennmarad, mint az övé. A középkori (egyházi) Inkvizíciónál százszorta kegyetlenebb volt a pártállami diktatúra mindazokkal szemben, akik ellent mertek mondani a „marxióta” (Határ Győző kifejezése) dogmáknak: börtönnel, halállal, a szellemi életből való kiszorítással büntetett. A szembeszegülésnek alig-alig volt értelme, hiszen a „rebellis” gondolatok még a nyomdába kerülésig sem nagyon juthattak el. Kiss Benedek (nemzedéki) tapasztalata szerint tehát a hősi halál voltaképpen hiábavaló „mártírium”: a jók és igazak elpusztításával nemhogy megrendülne a Gonoszok hatalma, inkább – igaz, csak időlegesen! – megerősödik. E felismerésben természetesen nem kis szerepe volt ‘56 kudarcának, s az azt követő, vérre és csontokra épülő, vizenyős-mocsaras „puha diktatúra” rejtetten inkvizitórius eszközrendszerének. A hősökre sokáig nem mert emlékezni a nemzet, s aki mégis: az rafinált megtorló intézkedések áldozata lett. A kivégzettek példája nem követésre, inkább „meglapulásra” készítette az embereket.

* * *

A rendszerváltás elementáris élménye némileg áthangolja Kiss Benedek egész addigi költészetét. Válogatott verseinek gyűjteményében (*A világ örökbefogadása*, 1993) visszamenőlegesen (is) új hangsúlyokat állít fel: a ciklusok kialakításával mintegy személyes szellemi-érlelődési „folyamatba” rendezi, többlet-jelentésekkel gazdagítja korábbi verseit, melyek a Bruno-dalokkal teljessé válnak ki. További kötetei (*Szűkülő szemmel*, 1994; *A havazás mögött*, 2000; *Nyáresti delírium*, 2003; *Októberi tücskök*, 2005; majd 2007-ben: *Szomorún és boldogan*) – már erről az új alapról indítva – mindinkább bölcséleti sugallatokkal telítődnek. A közlés jellege természetesen továbbra is „alanyi” marad; de az érzelmi átfűtöttséget egyfajta objektív(ebb), mérlegelésre hajló attitűd váltja fel. 1994-ben a *Kilencek* többi tagjával együtt elnyeri a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét; 1999-ben másodszor is megkapja a József Attila-díjat, majd több kisebb-nagyobb elismerésben, 2003-ban Arany János-díjban részesült.

A társadalmi élettel kapcsolatos tapasztalatait sokszoros történelmi háttérbe ágyazza, ezzel mintegy időtleníti a nemzeti lét „örök jelen”-ét: ismétlődő sorshelyezeteinket mint elkerülhetetlen fátumot mutatja fel (*Széchenyi imája, Petőfi lázálma az eljövendőkről, Czibulsky az éjszakai vonat peronján, Ünnepek, Rigók, Csukom a szememet* stb.). A „muszka” álláspont velünk kapcsolatban immár másfél évszázada ugyanaz: „Lehet, hogy nekik igazuk van, / de nekünk seregünk. / Imádkozzanak Budán, Esztergomban, / nincs forradalom, mit le nem verünk. //...// Ki az a Bem? Egy lengyel főreg. / S a magyar? / Sok főreg együtt. / Nem akad nemzet ily bolond még egy. / Kardélre vetjük!” Költőnk bizakodó: talán egy radikális fordulat még változtathatna ezen a végzetten, s a pribék – menekülve – elkiáltja majd: „Éljenek csecsenek és magyarok!” – de tudja: ennek nincs sok realitása (*Szkarjatyin tábornok a dombon*).

Kiss Benedek – mint annyian! – reményekkel telve nézett elébe a rendszerváltást követő időszaknak: „Úgy lépek át a tegnaptól / a mába, / mint a szökő rab / cellájából / az ablakpárkányra”. De a későbbiekben rádöbrent: nem az a jövő érkezett el, amit oly régen

várt(unk). Tudja: a szabadság csak kivételes pillanatok érzése lehet – de mi jön utána? Új cellába kerülünk? „Aztán a ma kótere is körém épül, / régi a csajka, / az örök is a régiek. / De alig várom az éjfelet, / hogy fondorlatosan a mán / ismét túllegyek. // S közbül az Egyetlen Élet” (*Holnapváró*). Megkönnyebbül, hogy a diktatúra nyomása alól „felszabadultunk”; az utcára került emberek százezreinek életkörülményei azonban annyira megrázzák, hogy már a szabadságnak sem tud maradéktalanul örülni. Megdöbbszentő képekkel festi a kialakuló viszonyokat: „Pár százezer megél / dúsan, a többi vetél, / kukákban kotorász, míg meggebed, / ünnepen csirkelebat ropogtat, / kiszolgáltatva, / mint eddig is / a bitangoknak. // Édes kis hazácska, / hát hogy is lesz ez? / Amikor győztes vagy, / akkor is vesztesz? /.../ S fiaid helyett kést szorítasz szívedhez?” De tudja: hiába emelné fel – sokakkal együtt – szavát, most sem hallaná meg senki. „Újgazdag mosollyal gögöl a Nap, s a / csóró füvecskék / negédje felé hogy ácsingóznak! /.../ Szöknek az égbe az árak, / s lesz még drágább is / és bizonytalanabb / a holnap” (*Metszetek*). Olykor-olykor tárgyilagos „helyzetjelentést” is készít: „Tegnap csak két ember fagyott meg. / Enni sem ettek – jelentette az orvos-szakértő. / Agyó az Égi Boltban, barátaim! / Mi ez, ha nem a Kánaán?” (*Tél, Kánaán, este*). „Az országos hamuka-játék” folyik most is – vélekedik – „s mi csak hamukázunk vitézül! / Dániában valami bűzlik. / Régen már. / Mi készül? / Vajon mi készül?” (*Hamuka-ország*). Persze mindennek a nyitja a közelmúltban keresendő: „Cseppre csöpp: cseppen szét a múlt, / a feneketlen, bábeli kút” (*Napfény-varangy*). De mi magunk is hibásak vagyunk: „Mire az erdőt észrevettük, / szemünk a faágak kiszúrták” – s most nem tudjuk: hova? Merre? Hogyan tovább? (*Töredék*). Fájdalommal tölti el, hogy legnagyobb nemzeti ünnepünket méltatlanok sajátítják ki: „Kik járnak kétméteres / kokárdákkal ezen a napon? / Én kétcéntiset se tűzök – / nagyobb itt a fájdalom. / Nagyobb itt, a mellben, / nem való fölé kokárda. / Meddig leszel még, Hazám, / betyárok által dúvadolt csárda?” (*Március 15. – 1966*). Az október talán még ennél is keservesebb: „Októberi fiúk, ősz van megint, / őszben őszülve magam bolyongok. / Vadszőlő-lugas! Sátradba omlok / kisírni magamat újra megint” (*Októberi vers*). De mit tehet a költő? Többet nem, minthogy mély szolidaritással, emberbaráti szeretettel tekint az elesettekre, a társadalmon kívül rekedtekre. Mikor a Ligetben megpillant egy alvó párt, szánalom és együttérzés tölti el. „Kukázók voltak? Vagy tán csavargók?” Meghitt kettősük megrendíti: „Kezük egymásba kulcsolódva, / a homályból ki- s megragyogva. //...// A nő haja fiúsra vágva. / Egy tincs ráhullott homlokára. / Homloka is világított. / Benne kimondhatatlan titok”. S ő, a titkot akaratlanul megleső, szorongva kérdi: „Mit adsz még, magyarok Istene? // Magyarok voltak, földönfutók. / Uram, a dolgaid te tudod, / de nem kéne egy kis számadás, / egy kis földi feltámadás?” (*Hogyan tovább?*)

Az évek teltevel-múltával egyre kevésbé bízik benne, hogy az elfuserált rendszerváltás még korrigálható. Józan, tisztánlátó racionalizmussal szemléli a körötte zajló eseményeket. Ironikusan néz szembe a(z újjá)szerveződő hatalom maffia-jellegével: „Nem lehet kápók nélkül élni. / Így szerveződött a világ. //...// Ők ütik a pecsétet. / ők lépnek rá a rab kezére. / Kápók nélkül dehogy lehet / élni – hisz ez a Kápóság Völgye”. A kápók mind Júdás ivadékai; nekik oly mindegy: „harminc ezüst vagy harminc dollár” – csak „jóljárjanak” valamiképp. Az emberek többsége ki van nekik szolgáltatva; „csak azok szabadok, kik nem félnek”. Költőnk az Úrnál keres oltalmat a „kápó-világ” ellenében („Az Öröm-óda jaj hogyan is szól? / Az ad föl majd, ki velem mártott!” (*Kápók*)).

A változások felemássága költőnket arra készíti, hogy ironikusan nézzen szembe nemzedéke sorsával, helyzetével. A *Szarvasének* a korábbi nagy témát (a *Juhász Ferencnél*, *Utassynál* is fontos szerepet játszó „szarvassá változott fiú”-t) most a korábbival ellentétes aspektusból – a végeredmény felől – közelíti meg: „A legszebb éveim elbitangolták. / Elbitangoltak. / Elbitangoltuk. / Elbitangoltam.” S most „félholtan” él a „fél-voltban”. „Szégyen, ha kérdem: / kiké az ország?!” – „Én, aki voltam / szarvas-fiúcska, / mi, akik voltunk / szarvas-fiúcskák, /

mi istenadták //...// sötétszeplősen: / vagyunk az ország – / agancsunk ki se nőtt, / a rapsic már kilőtt, / szarvas-döggel teli / ez a kis ország! // Jaj, mi bolondok! / mi szarvas-marhák!” De még így, kisemmizetten is fűti a régi szabadság- és függetlenség-vágy; ezért nem csatlakozik egyik (politikai) erőhöz sem: „Szabadban nőttem én, az ordas pusztán, / s itt körülöttem senki sem szabad”. A személyi szuverenitásnak azonban – ma is, mint mindig – nagy az ára: „Vajon meddig fizetem a taksát, / hogy maradhassak, megadva a módját, / ami voltam: közkirályi nagyság – / én: Kiss Benedek,” (*Kényszermozgás*). Erőért, hitért fohászkodik az Úrhoz, hogy segítse ebben: „Tarts meg erősnek, / össze ne törjek. / És meg ne törjek. / Tarts meg odáig. / Tarts meg a hitben. / Amiben hittünk. / Amiben hittem. / S kenyerünk add meg. / Más nem is számít” (*Fohász*).

Egyre inkább vágyik arra, hogy a gyermekkor „sok-sok csodáját”, „éber álmotalanság harmatcsillogását”, a hajdani fénylő tavaszok napragyogását, „sátoros nyarakat”, havas és tiszta teleket újraélje (*Sóvárgok már vissza, Kút, Szól a vekker, Hó alól fű, Tavaszt álmodtam, A havazás mögött, Időváltozások, Fénykereső* stb.). Lélekben még most is az otthoni tájakon bolyong: „Itt indult bennem / világot látni / kéz a kézben / az öröm, / s a fájdalom. //...// Az első szerelem / itt sajgatott meg, / ‘56 itt sajgatott. / Asszonyról, / Istenről, / Hazáról / alföldül érzek, / alföldül gondolkodok” (*Járok a nyárban*). S ha nincs is visszatérés az Édenbe, szeretné megidézni – képzeletben – annak hangulatát: „Most csak a havak rétje, / rétek vesztett parázsrigói, / csengők csilingelése, / csilingelések rézcsikói / most csak gazdátlanul / a béke!” (*Hó és béke*). A múlton töprengve el-elborozgat, hol barátaival, hol egyedül (*A mindennapi pohár*); s csöndesen mélázik az Idő múlásán (*Immár van időm*).

Az öregség küszöbén Kiss Benedeket is egyre sűrűbben foglalkoztatja az elmúlás gondolata. Rezignáltan veszi tudomásul, hogy élete – szinkronban az őszi tájjal – lassan télbe hajlik; nem lázad ellene, nem játssza az „örök fiatal”-t, inkább élvezi a beért gyümölcsök ízét-zamatát, s mindazt a sok szépséget, amit a Sors még tartogat számára. Búcsút vesz ifjúságától, mely bár „gubancokkal” volt telve, mégis szép volt és immár visszahozhatatlan (*Te voltál, Esti ima*). A múlandóság poézisét a *Gesztenyehullás* c. verse örökíti meg legszebben: „Emberibb lesz általa a múlás. / Még az elmúlás is emberibb. / Gesztenyéim, kreol babaarcok: / életünk hát így-úgy eltelik! / Így-úgy telik, nem ahogy gondoltam / valamikor, míg virágban állt / a gesztenyefa és a harsány lombban / ezer hangszer zsongott, muzsikált”. Tünődve, csendben, „szikkadt szemmel” nézi, „mint fakul a lombok aranya”; s már ettől is majdnem-boldognak érzi magát. Balatonszentgyörgy-hegyi kertjében el-elüldögél alkonyatkor, gyönyörködve a tájban: „Aggastyán-arccá szürkül / az égbolt, kiveri csillag-borosta. / Unokája, a Föld, / lábainál ül / Haja ős, szeme albínó – / vöröslik csipkebogyók pirossa” (*Őszülő föld*). Máskor kora reggel, mikor még „a völgyek metszett / gyümölcstájjait harmat fűröszi”, friss jókedvvel munkálkodik szőleijében, s „a zöld kendőjű hegyek – Szigliget, Badacsony, Gulács” üdítő látványában gyönyörködve dalra fakad (*Öreg tőkéek közt*). A „puli-fürtös őszibarackfák” lombhullatása arra inti: „alázatosabb szívvel szeress, / szívedből már minden condrát kivess, / s tudd: kakukkszóra / már fakóbbra / válhat az arc is – így idd borod. / Ne kérdd: ki tegnapp még veled ivott, / hová lett mára / kakukk szavára?” (*Megint az ősz*).

S bár a karácsony a(z újjá)születés ünnepe, költőnk nem remél (már) megváltást – sem maga, sem a világ számára (*Ömlik a köd, Ha a tél beszél, Várazkodás, Most és most sem, Ahogy megállok csikorogva* stb.). De tudja: mindaddig, amíg a Természet megújulásra képes, nem hamvadhat el a remény: „Vadgalambbúgás a zúzmarás ágon... / Áll a világ konok csipkehidegben. //...// Valami véglegest, változhatatlant / gyanít a gyenge szív, s gyávulva retten. / Hogy e tél végleges, lebíráhatatlan. //...// De az a vadgalamb! Hisz melegíti, / egyedül is fűti a hűlt világot! / És magát: Kibírni, kibírni, kibírni!” – Búgását hallgatva, költőnkben is megéled a hit: egyszer, valamikor mégiscsak „vége lesz, vége lesz, vége lesz” a télnek! (*Csipkehidegben*).

E versek allegorikus értelméhez nem férhet kétség. Költőnk érzi, hogy a Tavasz már nem az ő tavasza lesz (mint egykoron Babits énekelte meg saját búcsúzkodását fájdalmasan *Ősz és tavasz között* c. nagyszabású poémájában). Mégis bizakodva várja (*Nagy pörkölésre készül március, Paraszas talpnyomokkal* stb.). S ha majd „tavaszi lázban ünnepel a világ”, az ő tréfás kedve is friss erőre kap, ízlelvén „a rügyek kibomló diadalát”. Fel-felhajt egy-egy pohár Zöldveltelinit, s várja „az idők kegyelmét” magára és nemzetére (*Tavaszi lázban, Terror akció, Követ rugdalva, Csodákra éhezve, Húsvét, Zöldveltelini, Nap-Hal-Nap, Ördögé a kereszt* stb.). A jó borokat – mint a szőlőtermesztők általában – ő is kedveli; szinte minden borfajtát megénekel, felidézve különleges ízét-zamatát, hatásuknak sajátos – különböző – hangulatát (*Szép magyar borok dicséreti* címen az *Októberi tücskök* kötetében külön ciklust szentel nekik).

A „zöld” költőnk kedvenc színe ifjúkora óta; ez a szín dominál tavasz-illatú verseiben. Még most is, idősödvén, felujjong, mikor a Természet megéled: „Gyomok, fák, bozótok, / füvek szívében / iszonyú erő gerjed, gomolydul, / tülekszik millió sápadt csíra / föl s a Nap sugarán / színbe fordul, /.../ kis csingilingi virágokat / énekel, tengernyit, / mámorban égve / a fényre özőnlő / földmélyi had, / ezerszólamú virág-zenével / ünnepel / a győztes ármádia... // Így alapít birodalmat / a Zöld / a Földre s az ember / álmaiba!” (*A Zöld Birodalom*). A Lorca alkotásmódjára emlékeztető színorgiával és zeneiséggel festi e varázs-birodalmat: „Zöld: te igézel, / Zöld: babonázol / halálomig már, / húnyhat a Nap, / Zöld: selymeiddel / éghez igazol, / végtelenség kötöz, / zöld kábulat” (*Labdaterek igézete*). Másik kedves színe „a lenyugvó Nap vöröse”, a zajgó-forrongó, „hangyálló” vér színe: „Úgy fogadom magamba ezt a / napszentülést, mint esőt a földek. / Bőröm a vörös fényt szivacsaként issza, / mintha soha már, soha többet. / És soha eddig. //...// Csak a van-pillanat hajlik szívemre, / hagyom hát, hogy rendjén minden beteljék – / így leszek a múltak fejedelme. // Utazom mindig a lenyugvó Nappal, / így köszönt mindig új ébredés” (*A ‘van’ pillanat*).

Nem a szó megszokott értelmében vett „természet-líra” ez; semmiképp sem „tájlíra”. Mintha Kiss Benedek maga is a Természet része lenne, együtt él, együtt lélegzik vele, s érzelmileg azonosul minden rezdületével. A fák – virágok – bokrok lélegzetvételére, a madarak röptére, énekére figyel; „a föld alvó lelkét” lesi, mint egykor Ady. Számára a Természet: otthon (és nem „menedék”) – tartást és keretet ad életének. Metaforikus képkapcsolásai meghökkentőek, egyszerre szemléletiek és szürreálisak: két – látszólag össze nem tartozó – konkrét valóság-elemből egy harmadik, fogalmi képzetet teremt, s így az elvont sík a maga érzéki, szemléleti tökéletességében elevenedik meg. Számára a vers nem „szöveg”, hanem szavakból – képekből – gondolat-téglákból emelt „épület” (s így némileg Kassák kései, leszűrt ‘konstruktivista’ metódusához is kapcsolódik): „Mintha fecske gyurmáztatja fészket: / szájmeleg sárszókából lesz a vers. //...// S mi önmagában is tökéletes: / egymást fogva maga a csoda lesz. / Téglá és habarcs, mi összetartja. / Fészek lesz, madárnak lakható. / Így rétegeződik szóra szó, / verset írva – sártégla a falba”. A vers-épületbe természetesen költőnk is befalazódik (mint Kőműves Kelemenné Déva várába), s tisztában van vele: „nem repülhetsz ki a magad rakta falból” (*Verset írva*). Költeményei egyszerre több síkon is értelmezhetők; háttérükben feltárul alkotójuk teljes érzelmi – szellemi – s ösztön-valósága. „Örök Faust”-nak érzi magát, ki – bár „kárhozatot halmoz kárhozatra” – szomjazza a fényt.

Szerette, szereti az életet, a „szívjóság” átsüt még „fekete” sorain is; maga is azt tartja a legfontosabb emberi értéknek: „Diófák alatt még ülök / magányomban, / de immár hamar eltűnök, / bárki voltam. // Ha már a szív nem világít, / le kell hulljon, / úgy konyuljon, éjszakáig / alkonyuljon” (*Ha már a szív nem világít*). Mind több halottja van – emléküket megrendítő gyászversekben őrzi (*Egy barát halálára; Béküljünk, halottak; Kettészelt madár – Hervay Gizella emlékére; Koportos – Balázs József emlékének; Tündér Baka – Baka István-sírató; In memoriam D. Thomas* stb.). Kijelöli a magyar költészet-történet „ősbozótjából”

mindazokat, akikhez tartozónak érzi magát; mindegyikükről párszavas, mégis eleven, találó mini-portrét rajzol. Balassi, Csokonai, Petőfi s Arany mellett és után a XX. századiak is megigézték: „Arkangyal nyelven szólt / József Attila, / najádokén Babits. //...// Ady úgy penget, mint a penge, / harsogva tép, / bőrszint serkentve. / Tóth Árpád réveteg gordonkahang, / Juhász Gyula / fél álom-Attila, fél álom-Endre. / Illékony teagóz Kosztolányi. // Nagy László kamaszos, karistos álom, / Baka vasbocskorban mászik az égig. / Hát Sinka István? / Gyöngyvirágosan pengeti pogány igéit. / Szabó Lőrinc Tücsökzenéje / mákonyos cirip a fülnek, / Weöres Sándor és Pilinszky / csak hegedülnek, hegedülnek” (*Rímek kavargása*). S e varázsszőnyegen repülők együtt kerengnek-szállnak az égi mezők felé. Egyikük-másikuk külön „hódolati” verset is kap (*Az északi ember* – Ady Endrére emlékezve; *Kazal aljából* – a „Józsefattila-fa” ágait csodálva). Még élő poétatársai közül Gyurkovits Tibornak ajánl verset (*Szeressétek a nemzetet!*), illetve „az öregedő Utassy Józsefnek” (*Szép elmúlás*). Úgy véli: nemzedékének még sok végeznivalója van itt e földön. Ezért szeretne soká „Élni”, a szó nagybetűs értelmében: „Kifelé megyek bár, / úgy érzem, még / meg sem születtem. //...// Mit írtam is volt: / fekete világ, / fekete, kormozott-karmozott ének. / Ó, csak egy percre / ölelne át, mit várnék: az Élet!” (*Újévi vers*, 1993). Most ismeri fel igazán az élet – halál – élet körforgásának szigorú, kérlelhetetlen törvényét, az értékek megőrzésének, továbbadásának fontosságát (*Öregjeink: az öregek*). A nagyapát – apát – fiút összekapcsoló misztikus, titkos kötelék jelentőségét is felfogja; s tovább kívánja adni / ő is / a messzi múltból érkező „üzenetet”: „Kezemet fiam fejére teszem, / mint rég enyémre nagyapám. // Idő száll, én már / nem is leszek talán, / mikor egyszerre / megáll majd tétován, / s tudja már: az öröksége – / az volt a fején a kezem” (*Kezem fiam fején*).

Elég érett már arra, hogy újraértékelje apjához fűződő viszonyát; s egyre inkább érzi: bármily ambivalens, keserves volt is kapcsolatuk, sokat kapott tőle. Egy mélyen személyes ciklust szentel emlékének (*Apám kertjében*), amely egyúttal élet-számvetés is. Ahogy Ady a *Krisztuskereszt az erdőn* c. versében megénekelte: az „igen” és a „nem” egymással való felelőse végül szintézishez vezet; a fiú maga is felnő, s megérti-vállalja azt, ami ellen korábban lázadt (*Nem értettük mi egymás nyelvét, Kemény voltál, apám*). Most már örömmel meg-megpihen a kertben, amelyet apja hagyott rá örökül: „Apámat régen eltemették, / de fái gyümölcsöt ontanak, / nem vagyok apátlan velük mégsem, / ki elment, ím, föltámadott: / őt látom a varasult fényben, / ahogy hiánya fölsajog” (*Napáldozó*). Mire elérkezett volna az idő, hogy „emberi nyelven” beszélgessenek, poharazgassanak, megosszák egymással sok gondjuk-bajuk – mire „család” lehetett volna belőlük („apa és fiú, az ő fia / nem külön borongva, csatangolva”), apja örökre eltávozott (*Ekkor már...*). S most fia elárvultan kesergi hiányát „Millió törmelék, semmi / nem maradt utánad egészben, egyben” (*Bánt a napfény*). Szemére hányja hát: „Te, aki papok közt nevelkedtél, / hogy csúfolhattad meg így az Igét? /.../ Lázadóvá titted egész családod! // Élve loptad el magadat tőlem! / Ha háborúban halsz, meggyászollak, / s fényesen élhetnél volna időmben, / mert valahogy mindig élők a holtak”. De immár eljött a megbocsátás s feloldás ideje: „Apám, mint magzatot, / én szüllek téged / azzal, hogy dolgaid, / arcod bemérem. /.../ Vétkeidet, apám, ím megítéltem. / A többit döntse el maga majd Isten” (*Fejem az öklömön*). A ciklus záródarabja József Attila *Kései siratójára* utal: *Oda a legenda...* Az Apa – Fiú kapcsolat örökérvényű, esszenciális titka: „Fiak, apák, így, egymásból élünk, / s egymás ellen, mint barbár hordák. /.../ Megtapintom a vén fák kergét: / körte, meggy, szilva, őszibarack. / Apámat régen eltemették, / de fái gyümölcsöt ontanak”.

Anyjához fűződő kapcsolatát is némileg más megvilágításba állítja az elmúlt idő: most már ő hajol le hozzá gyöngéd szeretettel, s emeli magához az egyszerű kis parasztasszonyt, aki kuporgatva – éhezve – fázva, másoknak kiszolgáltatottan, megalázottan élt (*Édesanyám! – Kenyeret anyám úgy eszik, Anyám a babonák közt stb.*). Reménnyel, boldog várakozással telve hordta ő is terhét, miként egykoron „Istenszülő Mária” – s jutalma érte csak szenvedés

volt: „Keveset láthattad boldog arcom, / pedig úgy szeretted, mint azt a fiút, / s nem is hihetted, mikor meghaltál, / hogy számomra is lesz még kiút” (*Ártatlanság elvesztése*). S most, hogy már nincs többé, fia viszi tovább örökét: „hited zöldellik, / virága lettem, / fájdalom és öröm / kalásza bólong, / sejtések, titkok / érnek szívemben, / ha rólad szólok. // Látogass meg, mama, / adj vig erőt, / mint régen, / elborult vásárnapokon, / s én televirágzom / az egész temetőt: / torozzanak pillék sírhantodon!” (*Jó halál?*)

Az évek teltével-múltával felesége iránti szeretete egyre mélyül; hozzá/róla írt versei az immáron „öregedő” pár végérvényes összetartozásáról tanúskodnak. „Mihez kezdenék két szén-szemed nélkül? / Föld-mélyből parázsló antracit, / s fölém ha az ég láp-tengere kékül, / vakít, akár a láng-Nap, úgy vakít” (*Mihez kezdenék?*). Máskor tréfás-komolyan, részben József Attila *Ódájából* kölcsönzött kifejezésekkel vigasztalja- engeszteli megbántott hitvesét: „Az elapadhatatlan édes dallam / szám sarkában – te vagy. /.../ Nevem / aláírás-joggal felruházott egyetlen viselője – / te vagy. / Ki szóra bírja egyaránt / a lélek legmélyebb üregeiben / cseleit szövő fondor magányt és a / mindenséget / – te vagy... // Hát mit akarsz még?!” (*Engesztelő*). Kötődésüket az egymásnak kölcsönösen biztosított szabadság teszi érzelmileg igazán erőssé, amint azt a *Gyűrű nélkül* c. vers mutatja: „Szabad hűségben, meggyűrűzetlen / rég tartasz már s én rég tartalak. / Válassz engem mindig újra, szerelmem, / s mindújra téged választalak!” Ha távol vannak egymástól, akkor is együtt vannak; ha nem nézhetnek egymás szemébe, a lélek-szálak mágikus ereje kapcsolja őket össze: „Szerelmed csendes hatalma / szerelmem növeli, látod, / távolból lobog föl nagyra / – s hány év is már ez a távol!?! / S mennyi még?... Engem a vadság / mind szelídebb vizeken visz... // Hordozzam csendes hatalmát / létednek, kívánom, ott is!” (*Szerelmed csendes hatalma*). Felesége az éltető napsugár költőnk számára: „Szeretem, ha felragyog fölöttem / haláltól eloldó / nagyhatalmad. // Meddig még, meddig / ez a kegyelem, / ez a szentség? / Nélküled-órákon / nélküled-karaván / az egész álló nap, / nagy egyedültség. /.../ Az hoz meg újra, a hold ladikja / csillagok hínárján fönnakadva. / Villanyfény szítál szép homlokodra, / s átfordul susogva / a naptár lapja” (*Amíg átfordul a naptár lapja*).

A magyar költészetben ritka az ilyen hosszan tartó, hűségre épülő párkapcsolat, s annak ennyire mély, poétikus megörökítése. Túl az Élet delén, a „bevérződő esték, hamuszín hajnalok” időszakában még szorosabbá válik egymáshoz tartozásuk: „maholnap majd magunkra / maradunk, kedvesem! / Ezüst ruhába bújva, / de jössz még, jössz velem! / Aranytűz nem ragyog már, / csak szemünk hunyorog, / ha egy-egy kaptatónál / karomhoz ér karod. // Kabátunk már ezüst köd, / de jössz csak, jössz velem, / míg föltről havat köpköd / az ég ránk szenvtelen” (*Deresedők*). Büszkéek rá: „Világra melengettünk két gyermeket, / s ha hülünk, most már ők / melegítenek, / el- s visszaszállnak / fiatal remegéssel – / ne gondolj, / ne gondolj még, kedves, a téllel!” (*Biztató*). A családi fészekből kiröppenő kis madárfiókáikat könnyű szívvel bocsátják útjukra: „Mit kellett, tettük, megtettük együtt. /.../ Most már ti gyerekek, / repüljetek, / de előbb egyet / körözzetek / megperzselődött / fejünk felett” (*Útrabocsátó*). A *Dúdogató* c. kis dal a „holtomiglan-holtodiglan” szép vallomása: „Közösen, szeretetben, / kezéd kezemben... / Szerelmemben, lángban / társad lettem / s te társam / e hűlő vasvilágban. / Kezed kezemben, / közösen, szeretetben”. Most már unokáiknak örülnek úgy, mint hajdan gyermekeiknek (*Sára* 1993-ben, *Kata* 2004-ben született); élvezik huncut incselkedéseiket, játékos-vidám szeretetüket. Öröklük, öhozzájuk is verseskötetek sora íródott (*Nap – hal – nap*, 1996; *Dimbes-dombos, madaras*, 1996; *Sára könyve*, 1999; *Négy évszak* – Kass János illusztrációival, 2006). Szentgyörgyhegyi családi együttlétük immár „paradicsom-kerti” boldogság: „Kedvesem, úgy szerettelek, / mint kakasszót a reggelek, / boldog vagyok – szerettelek. / Kacag, játszik fönt unokám, / csibészkedik a nagyapján, / a nagyapán mulat talán. // Dicsérlek, dicstlek, Uram, / így hagyj elmúlni boldogan, / s dicsérlek, dicstlek, Uram!” (*Pünkösds-estén*, 2005-ben).

Nagymama-feleségét költőnk ugyanolyan szeretettel veszi körül, mint hajdan ifiasszonykorában, hiszen mindenben támasza volt egy életen át: „Szerettem volna lenni én tölgyfa, / de gyermekké tett a sors helyette. / Nőtt mellém, hogy óvjon, egy asszony-fa, / olyan, ki mélyen markol a földbe. // Miként rám, úgy rakták a fészket / ágbogain a madarak. / Egy percem mellette el nem enyészett. / Nagy nő lett, nagy asszony is maradt” (*Ősfa*). Máskor az *Énekek éneke* kincses pompájába öltözteti negyven éven át hű társát (*Magasztaló ének, melyben az öregedő költő nagymama-feleségét udvarolja*). 2005 nyárvégén autóbaleset éri őket Szentgyörgyhegyről hazafelé tartva; Kati-asszony súlyos bordatörést szenved, s hosszú hónapokon át betegeskedik. Költőnk – aki kisebb sérülésekkel „megússza” – kétségbeesett könyörgő-énekekkel ébresztgeti ájultából „violáját”, s a népköltészet dallam- és képkincséből szőtt gyönyörű verssel próbálja visszacsalogatni őt az életbe: „Éledj meg, éledj, / szép Görög Ilonám, / csináltatok néked / olyan csodakutat, / reggeli álmodból mikoron felserkensz, / egyik ága gyönggyel / pergő vizet hányjon, / másik ága vérrel / illó kölest hányjon” – hadd tudja meg, mily árván-egyedül várja őt szeretője (*A zsibbadt asszony élesztése*). S miután „az Úr kegyelméből” megéled asszonya, költőnk hálátelt szívvel örül az „aznap”-nak, s reménykedve várja a holnapot. Kötelességeinek eleget téve „teljes”-nek érzi életét; s bár az elmúlás sem riasztja már, amíg lehet, szeretne ittmaradni: „Megnyugszom egyszer majd, szívemnek fogytán. / De addig zaklass csak, hangyálló vérem! / Sötétebbre égjek a koromnál, / így állok s fekszem majd hófehéren. // Zaklass csak addig, hangyálló vérem!” (*Megnyugszom egyszer*).

* * *

József Attila *Kész a leltár* c. versére „rárimelve” már készíti ő is „életszámadását”: „Néztem és láttam. / Tegnapban, mában. //...// Kopott a térdem, / kopogva jártam, / kopár világban, / korgó határban. //...//. Istenem, féltem is, de csak megálltam / sok sanda pácban is / e maszkabálban” (*Tán éltem is* – József Attila-áthallások). Jókedvre s humorra hajló természete segítette abban, hogy elviselje a pártállami évtizedekben a „keserűdes élet” gyötrelmeit – amint azt legutóbbi köteteiben a *Japáni versek*, a *Bakafánt mellé tűzz Kacifántot*, avagy a *Görbe tükör* c. ciklusok bökkversei mutatják, valamint a *Metszetek* c. nyolctételes kompozíció szatirikus világállapot-rajzai. *Vojtinai tanácsot* ad a jövőendő poétáinak: „Ha hülyeség jut eszedbe – / az még nem költészet. / Bár – szó ami szó – / a költőnek alkalmasint sok hülyeség jut az eszébe, / de nem mindet írja le – / annyira mégse hülye! – / válogat közülük alkalmasint: / ez alkalmas, / ez alkalmatlan / s végül maga is csodálkozik, / hogy mi maradt / – a jól megválogatott hülyeség – / bölcseket megszégyenít. // Szóval csak csínján a hülyeséggel, barátom!”

Balassi modorában, az ő strófaszerkezetét megújítva siratja az országot: „Veszejtik népemet, / irtják nemzetemet, / ki vala népek köve, / lélek itt léleknek / csak mintha féregnek / lenne rágandó töve, / szegényt ők nem néznek, / bár az jó vitéznek / szakadjon is meg szíve. //...// Csak azért is rózsák, / szegfűk és violák / lábamhoz tolongjatok, / az nagy jó Úristen / segítsen erőben / mindönket, ki nem halott, / eszünk is, szívünk is / nyílják meg, miért is / fejet és térdet hajtok!” (*Balassiáda*). Ő azt vallja (*Janus Pannonius* ellenében, aki *Galeotto Marziona*nak üzent: „hívó ember költő nem lehet!”): „Hitetlen ember / költő / nem lehet!” (*Janus-arc-kontra*). Úgy véli: a „krisztusi sorsot” felvállaló poéták a szent vértanúkhöz állnak közel, s a „szabadnak hazudott alattvalók”-kal szemben mindazok, akik „a halállal párban” élnek – az Élet, a feltámadás hívei: „Ne szégyelljétek pőreségetek, / megfeszítettek, Krisztusok! //...// Takarózunk mi minden rongyba, / takaróznánk előletek. / De pőrén állunk, bár irigy göggel, / a rongyainkban előttetek” (*Krisztusok, lehorgadt fejjel*).

Kiss Benedek tehát – az „öregkor” küszöbén – megbékél a sorssal, életével. Az ősz lett immáron legkedvesebb évszaka, amint a szelíden aranyló napsütés átvilágítja a lassan hulló

lombokat. „Az ősz, arany-kalitka” rázárul a madarakra, elnémulnak, elrepülnek. Csak „a temető feketerigói” énekelnek az elmúlásról, gyászolják a holtakat: „Járom a temetőt, / Farkasrétet. / Holtak lent. / Fölöttük: rigóének. / Lent: holtak. / Szívükből gyökérző fákon / feketerigók a legfelső ágon. // Sirató menyecskék, / színfeketében. // Alvadt-vér nóta. // Mióta? / Istenem! / mióta?” (*Temetők feketerigói*). Költőnk az óriás, többévszázados tiszafákban gyönyörködve, belőlük merít erőt – hiszen a nemzet lelkeségét, ősi múltját hordozzák: „Ez maradt hát meg, mint ő Kelet pompája, / egy-két gömbölyded túlevél-sziget? / De hajaz a hajdani tengerárra / mely túlevél-nyilakkal árasztott földeket. //...// Nagy békét éltek ti, komoly tiszafák, / kiket a balsors is nagy békességre rendelt. / Ám fölindultok, ha a szél-csákányos világ / törzsetek alá vájkál új krumplisvermet” (*Tiszafák nagy békessége*).

Egyre jobban elmélyül Istenhez való viszonya. Az analitikus líra eszközeivel kutatja, miben hibázott, mit vétett. „Foltos juhod voltam én, Uram, / bár jobban tetszett volna lennem / fehérnek. Magasztal téged mégis szomorúan / meghimbált csengőm, / ha már nem karének”. De – a Bibliából tudjuk – Istennek mindig kedves a megtért „fekete bárány” (mint ahogy „a tékozló fiú” is!); így hát költőnk bocsánatot remél: „Csengőt raktak rám, s ez is fehérség. / Kedvedre vagyok, néha azt gondolom. / Híred vigyázom, hisz Te a mindenség / fölött pásztorkodsz, / nemcsak a Badacsonyon” (*Csengők mennydörgő hangja*). Villon modorában engeszteli jó Krisztus Herceget „botlásai” miatt: „én sokat vétettem és pazaroltam, / a tálumokat elástam mélyre, / pár szeszterciust ha megspóroltam, / jó Krisztus herceg – bocsáss meg érte” (*Dal az Örök Herceghez*). A transzcendenciát mint a legtermészetesebb lelki-szellemi közeget éli meg; panteista érzülettel ad hálát a természeti csodákért, amelyben részesülhetett (*Köszönet lefekvés előtt*). Minden vallásos manír nélkül kötődik Teremtőjéhez, az „ős-sejt”-hez, aki élteti – megtartja őt (is), táplálja gyümölcseivel, s aki nélkül elvadulna az ember(iség) (*Sejt és sejtelem*). Őszintén mérlegre teszi hát életét, s a döntést a Mindenhatóra bízta: „Én Istenem, Te tudod, / a törvényt, / ha kisbetűs volt, én / mindig megszegtem. / Ám vállaltam kint és gyötrelmet / önként, / csak éljen a nagybetűs Törvény fölöttem. // Szabad voltam? / Szabad... / Láncokra fűzve... / S fonódott a lánc kintről és bentről. / De ha legyűrtek – önvétkem gyűrt le” (*Törvények rabságában*). S mintha legjobb barátjával társalogna, oly meghitt egyszerűséggel készül a nagy „vendégségre”: „Uram, a ficánkot abbahagyom”, s Te „add meg módját Úr-vacsorádnak”. Ha már közelít a vég – legalább méltó, ünnepi legyen: „A hagymát apróra vágd – késed éles. / Csípős paprikát adj csemegéhez, / de kétszer: másodszor, mikor megrottyan, / sőt bele – ússzam a vörös habokban. // A zsírt le ne szedd – sok ügyse lenne. / Aztán hadd szálljak a végtelenbe, / csak még az áldást várom meg, aztán... / No, aztán! Te tudod, mi jöhet aztán...” (*Úr – vacsora előtt*).

Kiss Benedek lelke mélyén sejti-tudja: az Úrra minden bajában számíthat, s aki hisz benne – az üdvözl (Együgyű dalocskák). Isten nem „önfeladást” kíván tőlünk; ellenkezőleg: „hogyan szerethessünk, / legelőbb / magunkat kell tudjuk szeretni”; magunkat, akik az Ő képmását hordjuk szívünkben. „Mert magunk: mindig minden együtt. / Magunk: az élet mindensége! / Ha szívünk dobban: / a mindenség is belerezdül”. Az önbecsülés emeli az Úr méltó fiává az embert; hiszen „az Isten is úgy becsül bennünket, / ha magunkban Őt tudjuk szeretni. / Így jutunk az alázathoz, / tudatához a bűnnek, / s merünk tiszták és boldogok lenni” (*Apokrif prédikáció*). A Mindenható tudja: az ember sokszínű, belső ellentmondások feszítik: az önzés – önátadás, kívánság és önfeláldozás mint egymás ellenpólusai színezik át meg át cselekedeteit; a „rossz” és a „jó”, a gyilkos és az áldozat egyaránt bennünk rejtezik (amint azt Dosztojevszkij mindenkinél mélyebben feltárta). Így vagyunk teljesekek, s a döntés ránk van bízva: melyik énünket választjuk? Aki meg tudja őrizni a lélek gazdag bensőségét s integritását – az elnyeri az „örök életet”. Kiss Benedek ebben az értelemben érzi magát „gazdag”-nak, s hálás Teremtőjének, hogy oly bőségesen ellátta lelki ajándékaival. „Világod láttam / portól / a csillagokig, / láttam: / egy emberben ezer lakik, / s minden egy ember / mégis / egy

ember, / keresztekkel verve / és kegyelemmel. //...// Gazdag létemért / áldlak, Uram – / áldalak / szomorún és boldogan” (*Szomorún és boldogan*).

* * *

„Naplemente előtt” költőnk még elveszi, elfogadja a Sorstól, amit az kínál neki. Úgy érzi: élete „beteljesült”; a természeti törvényeket tisztelve, szeretetben élve sorsa „kilombosodott” (*Vérednek volt igaza*). A cselekvés vágya, a megvalósításra törő akarat – számtalan akadályba ütközvén – fokozatosan átadta helyét a „teremtett dolgok” világában való gyönyörködésnek. Felismerve s elfogadva sorsa kereteit és korlátait, kivívta benső szabadságát, kilépett a „vasvilág” kökemény, hamis külső „rend”-jéből. Megértve, hogy a Kozmosz, s benne az ember-parány létmódja azonos törvényeken nyugszik, s e törvények semmilyen szubjektív erőfeszítéssel nem változtathatók meg (nem az emberi akarat függvényei), megszabadul a „világban való lét” szorongásaitól, s védi kiküzdött lelki békéjét. Az általa fontosnak tartott értékeket (benső szabadság, határtalan emberszeretet, ugyanakkor önazonosság-tudat, szellemi függetlenség, őszinte barátságok, kölcsönös szeretetre épülő családi viszonyok, személyiség-erőivel adekvát költői kiteljesedés stb.) sikerült megvalósítania, így önmagával, környezetével s a természettel harmóniában él. Tehát máris félig-meddig elnyerte az „örökéletet”: révbe ért. Népes családja körében „patriarchai” méltósággal és derűvel ad példát az őt értőknek emberségből, szeretetből.

Szentgyörgyhegyi szőlejében, kedves diófái között el-elmereng a volt-időn; szívdobogása mintha a végtelenség lüktetése volna: „Ülök a bazalthegy alatt, / behúzza vitorláimat, / elnézvé sárkányrepülőket röptét, / a világ most távoli ködkép, / messze esik, messze marad, / nem érdekel a forgatag, / a körém harmatozó estét / szívja tudóm – pernyéll a Nap, / valami elefánt-nagy békesség / toronylik fölém hallgatag //...// s körülbozsog a végtelen lét, / lepkék, muslincák rajzanak, / leszáll a csillaggal kivert ég, / s mint merengő muralovakat / ha súlyosan dobbantanak, / hallgatom nagy diófák csendjét – / hallgatom szívdobogásomat” (*Nyáresti delírium*). Betegségekkel küzdve is boldognak érzi magát, hiszen már elvégezte dolgát a Földön – amint azt tréfásan írja: „Boromat kitöltöttem. / Koromat betöltöttem.// Koromat kitöltöttem, / boromat betöltöttem” (*Négysorosok két időben*). Istennek hálás azért, hogy élhetett, s hogy – bár „krisztusi” sorsot viselt – mindvégig érez(het)te kegyelmét. Sok lázadása, kudarca ellenére mindent megkapott, amire szüksége volt. Most már csak irgalmáért könyörög: „Nagyon kellesz / Te magad nekem, / sugárkoszorú helyett fejedem / töviskoszorúval, / hogy méltán köszönhessem meg majd / a legvégső ágyat is, / fölötte fűkoszorúval” (*Köszönet lefekvés előtt*).

5. „Vesztő vagyok. Vesztőhelyen, vestőnek születtem”

(*Péntek Imre: Vi(g)aszkereskedés*)

„Birtokosa sok jó-rossz tapasztalatnak,
elmondhatom: nem vagyok bölcs, se gazdag.
Ne sajnáljon, ne irigyeljen senki...
Néha vágytam az ünnepelt magasba,
mint bohóc, ki éppen esik hasra –
aztán maradtam, ahol születtem: Lenti”

(*Születésnap széljegyzet*)

Az *Elérhetetlen föld* című antológiában (Bp. 1969) – amelynek megjelenését a kultúrpolitikai hatalmasságok minden eszközzel igyekeztek megakadályozni, de csak „fektetni” sikerült nekik, két éven át – tűnt fel egy Molnár Imre nevű fiatalember fanyar humorú, mellbevágóan valóságizű verseivel. A kötet jó sajtót kapott: Nagy László pártfogoló előszava a kilenc bemutatkozó ifjú alkotóról (a „Kilencek”-ről) készítette elő az utat fogadtatásukhoz. Maga Illyés Gyula, s az akkor szellemi ereje csúcsán lévő Czine Mihály, Ilia Mihály, a fiatalabb – korosztályabeli – irodalomtörténészek közül pedig Kenyeres Zoltán, Görömbei András, Vasy Géza méltatta elismerően.

Molnár Imre – inkább „tárgyiasnak”, semmint lázadónak tűnő – korai verseiben a látszatra idillikus (falusi, kisvárosi) életképek háttérében a korszak félelemmel teli, fojtott atmoszférája sűrűsödött (Mielőtt még észrevennék, / hatalmasan belép a gazda, / elviszik valaki testét / vérben-ázva, megkopasztva – *Borzong a vén tyúk*; valamint: *Idyll, Kis tavasz, Környezet-tanulmány* stb). A hatvanas esztendőkből a (kis)városi értelmiségi lét olyan erős pártkontroll alatt volt, hogy a lázadó, ellenszegülő indulatot maga a közvélemény is elítélte. Érthető tehát, hogy ifjú költőnk a József Attila-i sorsot magára vonatkozóan is megkerülhetetlennek érzi: „Én kiszállok a kocsiból / ott ahol nincs megálló /.../ Uraim! A végső megoldás, / az egyetlen, emberfölötti: / két sín magányát pompás / híddal összekötni (*Ifjúságom emlékműve*). Ez a heroikus halál lenne egyedül méltó hozzá: „mellemben pompás golyóval / fekszem a magasló gyomban / temetetlenül napokig /.../ A sorsom ez. A hősök sorsa / Sírunk virággal tele-szórva...” (*Hősök*). Ugyanakkor a halál ténye mégis megdöbbeneti és visszariasztja, mikor valóságosan szembesül vele – egy ismerős véletlen balesete kapcsán. Különösen az hökkenti meg, hogy az élők milyen szenvtelenül és közönyösen lépnek túl valaki eltűnésén, akit pedig szerettek: „hogyan voltál, oly természetes volt, / hogy nem vagy, ez is természetes” (*Baleseti jegyzőkönyv egy gondnoknő halálára*). Érzi: az „élet-csapdából valahogy eltűnni hirtelen” – az lenne jó! Nem tudni többé semmiről, kínról-gyötrelmről: „Ha visszatérek majd oda / ahonnét el se jöttem régen / elillanok, akár a résen / gőz vagy pára *cinkosa* / megszűnik minden tévedésem, / üres lesz tőlem a szoba” (*Élni...*).

Az élet azonban – velünk vagy nélkülünk – zavartalanul folyik tovább. El lehet-e, szabad-e elviselni az árnyék-létezést? Be kell-e olvadnia a gondolkodó embernek a szürke tömegbe? – avagy joga van „felforgatni” a langyos pocsolyát, amelyben mások viszonylag elégedetten élnek? – ilyen és hasonló dilemmák gyötrik költőnk, mint a korosztályabeli értelmiség zömét (*Ó, csak lennék olyan, Vers, Igen, mindenre: igen, Van-e jogunk?* stb).

A „prágai tavasz” ősze fordulását követően, 1968 után még inkább ellehetetlenült e nem-zedék világmegújító akarata, az apátiába süllyedt valóságállapotok ellen a tiszta eszmények

nevében vívott küzdelme. Molnár Imrét – aki 1966-ban Alsólendván kezdte pályáját – 1969-ben megbízzák az akkor igen merész és szabad szellemű *Napjaink* című miskolci folyóirat szociográfiai és riportrovatának szerkesztésével. Gulyás Mihály főszerkesztő mellett Kabdebó Lóránt, Zimonyi Zoltán a munkatársai. Itt veszi fel művésznevét, s a továbbiakban Péntek Imre néven publikál. Ekkor már érzi-tudja, bármily nehéz is, mennie kell a maga útján, amit sorsa rendelt neki – a Magasságra függesztve tekintetét: „mint halkuló lábdobogás / mint távolodó zörrenés a csővezetékben / követem a magasság cirádás foszlányait / halványuló arccal sötéten...” (*Alkonyoldat*).

Sorra mind megjelentek már a „Kilencek” első – sőt, esetenként a második – kötetei, mikor ő végre kiadhatta költeményeit (*Éjféli pályaudvar*, 1974), amit aztán nagyjából ötévente újabb kötetek követtek (*Édesség anti-reklám*, 1979; *Lemondóka*, 1984); majd 1992-ben az összegző jellegű – válogatott és új versekből álló – *Holtverseny*, aztán a *Kényszerképzetek* (1995), s most, 2002-ben, a 60. születésnapjára a *Vi(g)aszkereskedés* c. szigorúan rostált életmű-válogatás. Sorra-rendre megjelenő köteteiben – mint a hajdani *Elérhetetlen föld* tizennyolc versében – nemzedéki körérzetünk fogalmazódott meg: az adott korszakban helyét kereső (de nem találó) fiatal értelmiség vergődése az eszmények-valóság diszharmóniájának szorító-jában. Próbálta őrizni a hitet, hogy majdan egy „emberarcú”, demokratikus Magyarországon nyílt közéletet, szabad szellemi életet teremthetünk, ami persze eleve naivitás volt az ‘56-os katasztrófa s az azt követő kemény, majd lassan felpuhuló diktatúra korában. Ebből fakadt a hamis értékrenddel való szembeszegülés s a nemzedék vonzalma az avantgárd kifejezés – és gesztusrendszerhez, olykor egészen a sokkoló-provokatív megnyilatkozási formákig. Az ún. „kiáltás” típusú avantgárd költészet a világ megváltoztathatóságába vetett hitből táplálkozott (ezért maradt eleven végig az egész XX. században!). Csakhogy minden nemzedék egy-két évtized múltán fokozatosan elvesztette a hitét, lázadása átváltott (ön)íroniába. Nyomában jöttek ugyan az újabb lázadók, vitték tovább a stafétabotot, a „megöregedettek és megokosodottak” – Kassák kifejezése! – viszont félreálltak, és tehetetlenül szemlélték az el nem fogadható realitás csapdahelyzeteit (ebből fakad az ironikus szituáció és az önironikus hangvétel). Az ironia és az önironia ágyazott meg a nyolcvanas években felvirágzó, a groteszk eszközrendszert előnyben részesítő posztmodern „szöveg-irodalomnak”.

Péntek Imre – részint nyugtalan természete, részint nem-szerencsés házasságai miatt – „örök vándor” volt. Városról városra, munkahelyről munkahelyre üzte a sorsa. 1979-1983 között a szombathelyi *Életünk*-nél, majd rövidebb-hosszabb ideig Keszthelyen, Veszprémben próbál szerencsét, aztán Székesfehérvárra telepszik meg (több mint 15 évet élt ott); végül Zalaegerszegen talál otthonra: 2003 óta ő a Pannon Tükör főszerkesztője, s a kisváros szellemi életének egyik fontos szervezője, moderátora. Kitelelni című versében meg is örökíti ezt a vándoréletet: „68-ban, 69-ben / összekerülve, 74-ben, 75-ben elmenekülve / Ma sem szívesen gondolok rá /.../ Miskolcon, Pesten / nem volt lakásom, / Szombathelyen sem / Pesten / nem volt lakásom, / Szombathelyen sem / maradásom / Ma sem szívesen gondolok rá...”

Néhány évig a Fejér Megyei Hírlap kulturális rovatát szerkeszti, majd a rendszerváltás folyamatába bekapcsolódva, új reményekkel telten, lelkesen, 1990-ben megalapítja Bakonyi István irodalomtörténésszel együtt az *ÁRGUS* című folyóiratot, amely mára rangos havilappá nőtte ki magát, s Székesfehérvár szellemi-kulturális horizontját országos színvonalra emelte. Sokoldalú irodalmi munkásságáért 2007. márc. 15-én a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével tüntették ki.

Válogatott köteteiből kibontható az az életfolyamat, amelynek során mind kritikusabban szemlélte az „itt és most” valóságát, egyre jobban eltávolodván attól a szellem-nélküli, mesterségesen kialakított-lefojtott értelmiségi létformától, amit a Kádár-korszak szánt ennek a generációnak. Eleinte inkább önmagát s szűkebb környezetét okolta kudarcaiért (*Lassú ima*, *Kisvárosom*, *Emlékmű Feleségemnek*, *Szélben*, *Mint a koldus* stb), később viszont egyre rezignáltabban konstataulta: nagyon a mélyrétegekben, magában az élet működésében romlott el valami. Eljutott az élet feladásának megkísérléséig. „Fehér kórházi ágyon fekszem, /

alighanem megmenekszem, / körülpillantok: élek, élek! / De ki a fenének? Mi a fenének? /.../ Menedékem az idegosztály / törzshelyem van az asztaloknál, / üdvözlnek az ismerősök, / ezek az élhettelessen hősök” (*Az élhettelessen dala*). Morális komolysággal és felelősségtudattal viseli mégis helyzetét. „Felgyűlik a napok szennye, de ne feledjétek: / mindenkinek elszámolnivalója van az Idővel /.../ Markába gyűrt a várost az ősz, ránklapítja az eget, / mint egy ócska doboz födelét, és eláztat roncsolt erővel” (*Szennyes napok*). Lassanként tudomásul veszi, bele is törődik: „Örökös háttországban élek”; tudja: hiába sóvárog arra, hogy „valahol otthon legyen” e világban, ami még Tamási Áron Ábele számára reális kívánság volt. Hiszen a mi megromlott viszonyaink között az, aki személyisége benső magvát, én-azonosságát önfeladás nélkül próbálja megőrizni, nemigen boldogul (*Háttország, A futamodó balladája, Értelmiségi epilógus* stb). A korai versek lázadó dalszerűsége, proteszt-hangulata szomorkás öniróniára vált: „A világ ki- s befördített / egyszerre oda- s visszatetsző / nyilvánvaló, mégis titok. / Mert amit fognék valahol / összeugrik és elhajol / akár a vékony fűzfavessző” (*Korai mér(l)eg*).

A nyolcvanas évek derekán, amikor *Lemondóka* című kötete megjelenik, már szinte teljesen a groteszk szemlélet uralja líráját, nemcsak kép- és szóhasználat tekintetében, hanem a legalapvetőbb nyelvi elemekben, grammatikai szinten is. Az elviselhetetlen valóságról – az elfogadhatatlan realitásról! – már csak így lehet írni; szét kell törni a hazugság-kliséket, nemcsak gondolati síkon, hanem a nyelvben is. Ha a világ „rend”-je álcázott, hamis, akkor nem hamisak-e a nyelvi konvenciók? Aki a magabiztos bombasztok, üres frázisok harsogása közepette valami tisztára, eredetire vágyik, annak ki kell lépnie az ördögi körből, s vállalnia kell az együtt-nem-harsogás számkivetettségét, a non-konformitás ódiáját. „két kézzel kapaszkodom az álmennezet gipsz-hopsz stukkóiba / csillárokba / lemondok a mutatványról / (m)uszályos félelem igazgat / nem nyalókás merény / lemondok lemondásomról: / tisztelt közönség / esség / a vártvártvártvártvártvárt / produkció / elmar / ad” (a *Lemondóka* című vers zárása).

A visszavont létezés állapotában színükről fonákjukra fordulnak a dolgok: ami a hagyományos értékrend szerint „erény” volt, amit önmagában is mint értéket őrizni-védeni próbált: az mind kárára vált, vesztét okozta. Becsületesen, őszintén, tisztán élni ebben az immorális, hazugságra épülő világban – öngyilkossággal is felérő életveszélyes „vétek”! (Ahogy József Attila mondta: „a büntelenség vétek! / Hisz hogy ily ártatlan legyek – / az a pokolnál jobban éget.” – *Bukj fel az árból*) Istennel perlekedő versében tehát, anti-Balassiként, Péntek Imre azért fohászkodik: „Bocsásd meg Ú. I. :ifjúságom büntelenségét / sok hitét, undok tisztességét / töröld el jóságát, minden hűségeskedését” (*Rontott (ál) Balassi-strófák*). Ha ilyen értékviszályban fulladozik a ma – milyen lesz a holnap, holnapután?

Azóta megtudtuk... A nyolcvanas évek derekán ironikusan, szinte célbataláló hitelességgel felfestett jövőkép mostanra valóra vált. „A szent célkitűzés előttünk – írta volt költőnk. – Mögöttünk a múlt. Kimúlt. Célirányosan. Célzatosan. Célra tartva. Koncentrálva. Semmi másra. Máshol... másulva teljesen. Átformálódva. Új emberré válva. Újjá kovácsolódva. Edződve. Az indulás tüzeiben. Hevében. A célegyenesbe érve. Átszakítva a célszalagot. Mellbedobással...” (*Holnapután*).

A *Holtverseny* című kötet a nyelvi szinten való kísérletezés eredményeivel gazdagodva ismét újabb fontos állomás Péntek Imre pályáján. Szigorú és koncepciózus válogatással csak azokat a verseket emeli be a kötetbe, amelyekből egy bizonyos „pályáiv” rajzolódik ki (az 52 régi mellé 42 újat állít), s amelyek az 1989/90-es fordulat szellemi tapasztalatait rögzítik. Épp ötven éves, pályája delelőjén áll. Úgy érzi, holtversenyben van önmagával („se győzni, se veszteni nem lehet itt igazán!”). A költők „holt verset írnak (holt nyelven) nem papírra (esetleg) vízre, levegőre, dohány- és mennyboltra / salakpályákra dűnékre sivatagra / az

olvasó n(g)épnek olvashatatlanul”. Tehát ők is mindannyian „holtversenyben” vannak önmagukkal – használni nem tudtak, de legalább „saját erőnkől akarunk fölegyenesedni a görbült téren” (*Időben*). Magát a rendszerváltást rezignáltan éli át: kicsit későn jött, s nem is azt hozta, amit vártunk! „Ez a harc (biztos) nem a végső / inkább tolongás (felfelé) a lépcső- / házban, mely úgylis leszakad” (*Félrearc!*).

A „Kilencek” pilisborosjenői közös estjén 1993-ban így jellemzi nemzedéki sorshelyzetüket: „Be kéne vallani a tétova, tunya éveket, az idétlen álmodozást, a vak hitet. Azt, hogy láttuk: *mások* kellene, *mások* kelletik magukat. Nem mi. Mi – *nem*. Azt is sietve hozzáteszem: kelletlenül tettük így. Mások – *voltak*; mi – *mások* voltunk. Másultunk, amikor mindenki – vagy legalább is sokan – másolt. Fáztunk, másságunkat takargattuk szégyenlősen”. Így most is ő – s az egész nemzedék – lett a vesztes. „De: ez egy igen jó minőségű drága veszteség. Nem szabad veszni hagyni. /.../ Ez az, ami biztosan enyém” (ld. Vasy Géza: *A Kilencek*, Felsőmagyarországi Kiadó, 2002. 33. p.).

Korszakváltás című verse is nagyjából ezt a hangulatot örökíti meg: „Itt volnánk, fiúk / mégis itt volnánk /.../ kibírtuk mégis ezt a 20 évet, / ami a miénk, / már senkié sem /.../ ránkmaradt végre / ez a kis ország /.../ csöstül, csödöstül /.../ Fiatalságunk / ki adja vissza, / főszerep-álom / mindig statisztá /.../ Ki erre lépett, / ki arra lépett, / volt ki a színről / végleg lelépett / ki erre tévedt / ki arra tévedt / és nincs felmentés, / és nincs ítélet”.

Legújabb válogatott kötete (*Vi(g)aszkereskedés*) tükrében szinte egész költői útja átrendeződik. Nyilvánvalóvá válik az életmű benső hitelessége, őszintesége, ugyanakkor játékos-vibráló „kísérletező” volta is. „Mindig fogékony voltam a nyelvi játékok, a groteszk iránt, de az értékek érdekében fogalmazok gunyorosan – vallja a 60. születésnapján vele készült interjúban (Magyar Nemzet, 2002. febr. 27. 14. p.). – Nem a szent eszmék lejáratása a célom /.../ Sóvárgok a klasszicista szépségideák és a tradicionális erkölcsi értékek iránt”. Tudomásul veszi – hisz mit tehetne? –, hogy a teremtés „tökéletlen”, s az ember magárahagyatott a létben: „Isten a magányra ráunt, / így jött létre a mi világunk. / Mire a sötét fénné tisztult, / önnön művébe belepustult /.../ Azóta itt a földön fásult / lények cipelik árvaságuk” (*Befejezetlen teremtés*).

Nem nosztalgikusan, cukros-sziruposan idézi meg az ifjúság emlékét, hiszen megraboltnak-kifosztottnak érzi magát: „Felhős a szem / és fátyolos, / az ifjúság / elátkozott, / hány mélyütés, / hány tévedés, / és vérekes / a szemfenék, s egy könnyecseppben / a semmi ég... / Fordulj el, / vissza se nézz! /... Fuss el, ha tudsz, / ne átkozódj, / mert sóbálvánnyá / változol, / 6 ki visszanez, / az elveszett, / és hordja mint / szégyenbélyeget, / hogy vesztes ő / és kárhozott, / az ifjúság elátkozott...” (*Dal az elátkozott ifjúságról*).

Ugyanakkor tisztában van azzal, hogy közös történelmet éltünk mi itt mindannyian, másokat okolni a sorsunkért (kudarcainkért, vétségeinkért, avagy sikereinkért) nem lehet, – mindannyian felelősek vagyunk az elmúlt félévszázad történéseiért (ki azért, mert közreműködött; ki azért, mert elviselte): „Kezemben reszket, / billeg a mérleg / (miért épp én ítélkezzek?), / s mindkét serpenyőn / súlya-súly, / bűnös, áldozat / farkasszemét néz – / és kínunk halhatatlanul” (*Közös gyékény*).

Az idő múlásával költészetében jóval nagyobb hangsúlyt kap az ún. szövegirodalom. Montázs-szerűen egymásba épített – olykor egymásnak ellentmondó – sorrészletek, feloldott szóhatárok, szótag- és betűátvetések lazítják fel, teszik többértelművé a szóhasználat szintjén is a szövegeket, lebegtetik realitás-szürrealitás határán, lehetőséget hagyva a többféle értelmezésnek (*merev szem(h)éj*, *Sivatagi holdkör*, *A barométer álma* stb). Itt már a groteszk az uralkodó esztétikai minőség, hisz amit megértünk, ami az elmúlt tíz évben történt velünk, az abszurditás körébe tartozik. *Szisztéma* című szövege utal erre: „hirtelen megérni ezt-azt / s egészen sárgán (is) / érni még tovább (hovább) / majd az ér / lelést mívelve (búzló rothadásig)

/ titokban / maradni / prim / őrnek (a piacon)”. Hagyományosabb módon ugyanezt a közérzetet sugallja a Dante-emlékszonett (*Skolasztikai tanulmány*): „‘Ki itt belépsz...’, nos hát beléptem / nyomot követve, jó Alighieri /.../ Tolong a kárhozott sereg, egészen / úgy, ahogy hatalmas látomásod méri; /.../ siralmas árnyak közt dühöngők falfehéren /.../ Ó, drága Dante, kínos döbbenettel / hajszolódom bugyraidon végig: / pokolból mennybe nem, másik pokolra jutsz!”

Maga a *Vi(g)aszkereskedés* című ciklus leginkább a posztmodern nyelvi játékokhoz hasonlítható. Olykor a keserűségig frivol hangnemben szól költőnk mindarról, ami még „szent” lehet(ne) számunkra – akár a magán- , akár a közélet síkján – , de amiben hinni már nem tudunk. Ady és József Attila „bevágások ékelődnek a sorokba; a szöveggörnyezet egyértelművé teszi: amit ők még komolyan vettek, amire az életüket feltették, az mára már bővlívá, olcsó tömegandalító porhintéssé változott a szórakoztatóipar szintjén (*Kosz/toló, Adydas Co., Stelázsi-vers I-III., nyulambuli* stb). A *(nyers) fals popótikai tör(le)lemény ismert kelet-európai kódra* pedig leszámolás a magyar irodalomban szokásos / elvárt szereptudattal („vátessi” iránymutatás, közéletiség, optimizmus, érthetőség stb). „Fűrész / por tá(r)sadalom orv olvasója / szó-halomban (dalomban?) ne keress víg ezt / azt / nem vagyok ví(g)asz kereskedő / he / yes lő dörgő da(da) / hit eledeled eddig sem volt n(y)álam /.../ kibicek lesnek nem vagyok hazard öröd / ráteszed / vátessed kiből látomást csapolsz / a költői rész(l)egen”.

A *Falvédő szövegek, fal(s) védőszentek* című opus pedig – L. Simon László kifejezésével élve – „az utóbbi évtizedek magyar avantgárdjának egyik legizgalmasabb szövegműve” (*Szépirodalmi Figyelő* , 2002/2. 85-86. p.). Szerzőnk mintha levelet írna közelebbi hozzátartozóinak, távoli ismerőseinek, közéleti szereplőknek, mindazoknak, akik az elmúlt félszázad részesei voltak, az egész „díszes közgyűjtemény”-nek – Karinthy Frigyes ars poétikáját követve („Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek”). Közben kérdések sorát teszi fel kinek-kinek: „átment-e a Sóhajok Hídján?” Bizony az eredmény elég szomorú: „Mindenki leesett! Nem nagy eset” – fölkel és továbbment; most pedig dárídózik-helyehelyezik, mentők sziréneznak... szirénáznak /.../ a végtelen csúcsborzalomban”. A nagy kavarodásban végül is ki-ki „visszakívánciozik oda / ahonnan önként... es rendőrként távozott. /.../ Ujjukon meghatóan csillog-villog a sok hét karádys jegygyűrű. Gyűszű. Lejárt szabadoságuk... szavatosságuk szimbóluma. Az ismert nagyvállalat házilag csomagolja – darabját, párját, illetve pártját – két hordó eredeti rézgálicért”...

És így tovább, oldalakon át variálva. Szó sincs tehát arról, hogy a szövegirodalomnak ne lenne mögöttes tartalma, „mondanivalója”! Csak éppen áttételesebb síkokon jelenik meg, s kicsit több „bogarászást” kíván! A zárás – jó „magyari módra”! – közismert nemzeti naivitásunkra, hiszékeny ámulni-tudásunkra, örökös rászedettségünkre utal: „Most pedig gondosan töröljük le a lábakat, és föl a falvédőre! Egy-kettőre! Ott a helyünk, bérelt helyünk, operabérletünk. Albérletünk és főbérletünk. Lakáskiutalásunk. Egyénileg és kollektíve. /.../ Ne tolongjunk mindenki fal... fölfér! /.../ S ha egyszer fönt leszünk, nem megyünk le. Bárhogy is csalogatnak. Soha, soha! Ámen. Á, nem!”

Így, szép jelszavainkkal, szedett-vedett betyárbútorainkkal, négyökrös szekérrel, Bözsike édessel, Bodri kutyával, sátorfával, akáclombos kislellyel vonulunk tehát a Jövőbe. A dadaista kollázsokra emlékeztető vendégszöveg-halmaz nép- és műdalainktól a legmagasabb költészetünk kifejezőskincséig mozgásba hozza nyelvi kliséinket, rögzült szófordulatainkat, ezzel is érzékeltetvén, hogy általános, közös mentalitásunkról van szó („az Élet nem nagy vigalom, de ámulni lehet” – ahogy Ady mondta volt majd’ egy évszázada, s lám, a XXI. század elején sem vár ránk külön jövő, mint a XX. század hajnalán várt). Önáltatás tehát azt remélni, hogy a világ „jobbá” tehető, a Jó irányában megváltoztatható.

A *Duellum* című záróciklus közös jelenünket, a tegnap/ma folyamatos egymással-feleselését, párviadalát vetíti elénk, drámaian, hagyományos(abb) formában. Az értelmiség létfeltételei inkább romlottak, semmint javultak, de a „szellemi szabadság” illúziója legalább kárpótolja mindezt. Bár itt „élni életveszélyes” most is, de: „míg kétfelől gáncsol, rúg a láb / az vigasztalhat legalább: / neked már senki nem papol” (*Osztás-szorzás, Elkötelezetlen értelmiségi éneke*). Költőnk „a kilátástalanság ablakán” ki-kinézegetve töpreng (ismét, mint ifjúkorában): „el- vagy megmenekülni, melyik a jobb...” Vajon a korán-halott József Attilának volt-e igaza, avagy azoknak, akik a túlélést választva megkísértették a lehetetlent: „Egyszerre fogni kint s bent egeret” (*Melankólia, Mesevariáció újmódi szegényeknek, Trance macabre* stb). Hitetlen Tamásként, megdöbbenve szemléli a történelem hullámmozgását. „Hát visszatértek és visszanyertek. / S a vesztes megint én vagyok /:::/ el kell ismerni: remekül sikerült / a tetszhalálból a (tetsz)feltámadás” (*Tamáskodás*). Mintha forgószelebe került(ünk) volna – mintha egész küzdelmes élete/életünk hiábavaló lett volna – a változtatás reménye egy pillanatra fölcillant, aztán tovatűnt; megszakadt a folyamatosság múlt és jelen között, – a küzdelmes múlt érvényét veszítette; csak hogy a szakadékra nem épülhet semmilyen jövő! „Elszakadoznak egymástól / gondosan összefércelt évek – / s hirtelen, nyomtalanul tűnik el / ami csak tegnap történt / égő szemekkel bámulod / mi elnyeli, az örvényt /.../ üres lapokba tép a szél, / mintha velőnkig fájna / és becsukódik lassan / a tegnap krónikája” (*A tegnap krónikája*).

E félbetört sorsú, legjobb törekvéseiben visszametszett nemzedék és saját maga belső portréját rajzolja meg *Változat reménytelenségre* című versében: „Kifosztottak. / Kíméletlenül elvették, / ami az enyém volt. / A lefojtott évek keserűségét /.../ értelmét / értelmetlenségét: / a túlélés zálogát. / Pátosát a hajthatatlan / ellenszegülésnek /.../. De szép volt azért az összeomlás! / A nem remélt pillanat, / amikor megvillant valami elégtétel fénye / az elhomályosult szemekben. / Hogy aztán ismét összeálljon / az örült, unt alakzat / mint a mágnesreszelék”.

Istenhez való viszonya perlekedő-kereső, mint a XX. század legtöbb költőjéé, de ez is inkább ironikus, mintsem tragikus. Hiszen bőrünkön érezzük: az Úr nem fogja pártját a Jónak, s nem bünteti a Gonoszt (legalábbis nem látványosan). Mégis érzi-sejti ő is, hogy valamiképp mindannyian adósai vagyunk, hálával tartozunk neki (ha másért nem, hát életünkért): „Uram, hagytad, hogy megmaradjak; / nem firtatom, miért, mi végre – / élő kerted gyomnövénye / felszökkenek akár a vadzab /.../ Csak hát ez a kínos adósság / ne húzna le, ne gyúlne folyton, / miről számot kéne, hogy adjak” (*Kínos adósság*). Viszont nem várhatjuk, hogy lépten-nyomon, minden ügyes-bajos dolgunkban, sorsunk rendezésében védelmet és segítséget kapjunk tőle, aki nem ér rá egyenként törődni híveivel (*Személyeskedés*). Keressük a „rejtőzködőt”, a tőlünk egyre messzebb távolodót (vagy mi távolodunk talán ötöle?!), de tudjuk: végsősoron magunkra vagyunk utalva, nekünk kell a megoldást megtalálni életünk minden kis és nagy kérdésében. Vagyis a bennünk élő „Isten-képmást” kell önmagunkban felfakasztani: „Nem rakom gondom senkiéhez, / imák helyett a magamét mondom, / ha ott vagyok, a legvégső ponton.../ De máskülönben hallgatok (rád), / s összerakom belülről orcád – / hidd el, nekem bőven elég ez” (*Távolodóhoz*).

Parodisztikus szonettben örökíti meg a „felzavart idő” – „amelynek hőse megannyi bőszipők” – furcsa-torz kavargását, s örül, hogy ebben már nem kell részt vennie! A régről ismert, megúnt melódiák új s újabb változatait adják elő a ripőkök rozoga színpadokon: „fuvola szól és néróin peng a lant, / s a tömeg tapsa is oly régtől ismerős // húzódok (el, földre), ám megtelt minden zug, / tilalmas táblák kerítik, hazug / foglalók csörögnek a zsebekben ... / Tenyérszín hely, ha volna is enyém, / (akárcsak annyi, mint egy tehénlepény), / ki tudja, mivel kéne megfizetnem...” (*Helytelenkedés*).

A kötetet impresszionista hangulatkép zárja (*Ezredvégi pillanat*). Költőnk a presszó bágyadt teraszán üldögél, „most bukik le az augusztus végi nap”. Elmereng a múlton, jelenen; „felszakad minden ami fáj: / homályos ügy, elvarratlan szál”. Vajon hogy folytatódik tovább „az ezredvégi kínos színdarab”? – „ki itt a hős, s ki a kis statiszta, / miként lesz röhögés a gyász”? Minden visszájára fordult, amiért küzdöttünk, amiért éltünk...

Nemcsak a költő, egész nemzedéke, nemzedékünk lassan kilép az Időből... „S letakar leplével az alkonyat.”

A humor segít elviselni az életet, távolságot teremt a világ és a „lírai én” között. Péntek Imre költészete szelíd iróniával búcsúztatja a letűnt XX. századot. A *Vi(g)aszkereskedés* című kötet egy kiérlelt költészet dokumentuma. Péntek Imre és nemzedéke – „beérkezett”. A termés javarésze már betakarítva, a pálya lezárása még hátravan. Reméljük, lesz folytatás...

6. „Az írás gyönyörű gyötrellem”

(Utassy József költészetéről)

„Énekijesztő korban” élt, él Utassy József, ahogy *Bábutok búbján* c. versében írja. A testvérgyilkos „Káin-ivadékok” XX. századi, illetve „ezredfordulós” poklában „ártatlan kárhozott”-ként pörkölődött majd’ félévszázadon át, pörkölődik még ma is, hatvanöt évesen. 1969-ben az *Elérhetetlen Föld* c. antológiában megjelent *Zúg március* c. verse hatalmas (politikai) vihart kavart körülötte; s bár még ebben az évben napvilágot látott *Tüzem, lobogóm* c. kötete (amelyben ugyancsak szerepelt e vers), utána hosszú éveken át kellett szilenciummal vezekelnie. Hiszen a korban szokatlan hangerővel, „petőfies” bátorsággal harsogta bele a Kádár-korszak mocsaras-pocsolyás állóvizébe: „Én szemfedőlapod lerántom: / kelj föl és járj, Petőfi Sándor! //...// Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! S te halott vagy? // Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák. // Talpra, Petőfi, sírodat rázom: / szólj még egyszer a szabadságról!”

A Nagy László szellemsugárzásának fényében, az ő elismerő támogatásával induló poéta a hetvenes évek elején máris új kötettel jelentkezik (*Csillagok árvája*), amelyet éveken át „fektetnek”, s csak 1977-ben jelenhet meg. A megalázó elutasítottságba az önérzetes és szangvinikus alkatú költő a szó szoros értelmében belerokkan; majd lassan-keservesen felgyógyulván, pokolbéli gyötrelmeinek történetét újabb kötetben tárja a nyilvánosság elé (*Pokolból jövet*, 1981). A korai versek világot felgyújtó lobogása ekkorra már csöndesen izzó parázssá hamvadt. Utassy nem hisz többé a poézis társadalmat formáló hatalmában; a „kihűlt, merevedett, abroncs világegyetem” széttörhetetlen páncélként fogja körül: „húsom, akár a bronz, ragyog, / s ifjan emberré borzadok” (*Piros pánt rajtam*).

„Márciusi gyermek” lévén (sz. 1941. márc. 23.), a mindig meg-megújuló Természet fiaként elementáris erővel hitt saját legyőzhetetlenségében, „a gyöngyös gyökerek” diadalában (*Feslő fák erejére, Mese születésnapomról*). Költői szótárában a március mindenkor a kirobbanó élet szinonimája (mint ahogy Tóth Árpádnál a „rügyek, szerelmek, forradalmak” évadja). „Kitört a fák forradalma!” – ujjong fel már egészen fiatalon: „Március! Március! Március! / Lángok a barackfa-ágon! / Láng, lobogó lila láng! Fiúk, / dobjuk rá a nagykabátom! // Március, gyönyörű március! / Szeretlek százezer éve! / Ki merne utadba állni?! Fuss! / Március, szerelmem: érz be!” (*Hurrá!*). Vidám-pattogó ritmusa rögtön szárnyára emelte ezt a verset is; megzenésítették, s a hetvenes években a *Zúg márciussal* együtt országszerte szavalták – énekelték. Költőnknek azonban csakhamar rá kellett döbbsennie: nálunk, hazai tájon, a tavasz virágait gyorsan elpusztítja a perzselő nyár, majd a kopár ősz. „Őszt pillantó szőlőszemek. / Fél a levél: postás szelek / hordják szét az idézést. / Járőr felhők hangoskodnak. / Tele a kert véresre vert / paradicsommal, virággal. // Rózsafák, kötelek, karók. / Trombita – tulipán – roncok. / Petúnia-tárogatók (1951... a vers címe, de – mutatis-mutandis – az ‘56 utáni években kialakult állapotokra, sőt minden levert forradalmunkra is vonatkoztatható, amire egyértelműen utal két sora: „Micsoda forradalom, hit / micsoda március volt itt!”). A hivatalos tavaszünnepek („forradalmi ifjúsági napok”, május 1-i felvonulások és a többiek) egyre inkább viszolygással töltik el: „Lézengek itt, a Nagy Szavak Körútján. / Surrog a szél, szikrásodik hajamtól. / Ünnepe van ma, / május, / térzene, piros pad. / A park összes petúniája harsog. //...// Csak ácsorgok a Nagy Szavak körútján! / A kirakat csörren tekintetemtől. / Az árak bércein el-eltűnődöm. / Belátni onnan múltam és jövőmdöm” (*A Nagy Szavak körútján*).

A nyárutó is lehangoló: „Sárga és piros pánik a szélben, / lombvisszavonulás úton – útfélen. // Besúgó nádas. Címerárulás. / Gúlába gyávul a kukoricás. // Hova hamvad a nyár, a hajdani forró? / Lefejezve, ím, egy ezred napraforgó” (*Hanyatlásvégi nyár*). S igen korán beköszönt újra az ősz (*Fán maradt levelek, Szüret után, Őszelő, Ősz fa, Őszvilág* stb.). Végül arat a tél (*Hó hull, Jégvirág* stb.). Ahogy Nagy László *Vértanú arabs kancája* dermedten, roskadozva hág föl a hófödte, jeges hegygerince – úgy didereg a fagyban rokonlelkű ifjabb pályatársa: „Hangulataim hegyvonulatát hatalmas hó födi”. De benne még nem hűlt ki egészen a remény: „E tájon tetszhalott tűzhányók élnek” (*Azok a jegenyék*).

Poétánk az egyre rafináltabb és áttekinthetetlenül alattomos közéleti viszonyok közepette mind magányosabbnak, „árvábbnak” érzi magát (a szó konkrét és átvitt értelmében; hiszen apját 1943-ban elnyelte a Don-kanyar, hazájában pedig a számkivetettek – kiebrudaltak között a helye). E kettős indíttatású, világúri árvaságot fogalmazza meg *Kit koldus hazámnak hívok* c. versében: „Anyámnak hősi halott a párja, / méhe a szerelem hullaháza. //...// Megszült hát engem: forradalmat. / De nekem minden bordám kardlap. // S anyám – kit koldus hazámnak hívok / mert a megváltó krajcár hiányzik: / kiül a gazdag világ sarkára, / s homlokán sorsom harmonikázik”.

* * *

Utassy lírájára kezdettől fogva jellemző az allegorikus beszédmód. A természeti elemek, jelenségek „fedezékében” – többértelmű utalásos jelrendszerbe burkoltan – vall koráról, az emberi világban szerzett tapasztalatairól, saját kálváriájáról. Korán fel kellett ismernie: a „puha diktatúra” korszakában „életveszélyes” a nyílt, egyértelmű szó! Ugyanakkor költői alkata is a hagyományosabb, természeti fogantatású lírához vonzotta, amelynek szimbolikája az emberélet fázisait, a lélek benső rezdüléseit fejezi ki. Áradó költőisége sodrásában érzelmi-indulati többletet kapnak a mindennapos jelenségek, események. Az évszakok ritmusa, a folyton változó táj hangulati sugallata adekvát keretet kínál a társadalmi színtér, s benne az ember „színeváltozásai” szuggesztív megjelenítéséhez, a tavaszodó reményektől a télbe hajló elkomorulásig. A tudattartalmak benső mozgása vetítődik ki a tájra, a költő pszichés disszonanciája, avagy éppen harmóniája sugárzik a természetből is. Míg Petőfi számára az ősz pl. meghitt melankóliával telítődött, Utassynál kezdettől fogva a tavaszi remények kegyetlen eltiprója: „sisakból makk, emberfej pottyán. / Hitfogyatkozás játszik napommal”. De ő dacosan szembeszegül a „júdás idő” maga-megadásra kényszerítő hatalmával: „Fogadna fiának is, ha élve / törhet az Idő kerekébe. // De alku nincs! Hát hosszú hajammal / söpreti avar forradalmam. // Süvítés, süketítés Hatalmi Lárma, / vénítés Hetvenhét Tornyodba zárva: // ellened én, ember az őszben, / immár halálíg levetkőztem” (*Ember az őszben*).

Ez a konok őszinteség, minden konvencióval leszámoló „meztelenség” – amely védtelenséget, kiszolgáltatottságot is jelent – lesz alap-attitűdje. Több versében is vissza-visszatérő motívum, hol valós, hol átvitt értelemben. Különösképpen gyakori összeomlása idején, amikor is így jellemzi önmagát: „Meztelen, mint Jézus. / Nagy szeme lobbanékony. / Harminchárom éves. / Agyát öli a téboly” (*Az ég alatt*). S mert tisztában van vele, mennyire sebezhető, a világ ellen védőpajzsul a szerelmet (mint megtartó erőt) emeli maga elé, amit ugyanolyan lángolva él meg, mint életküzdelseit.

Korai szerelmes verseit fényragyogás, tavaszló öröm hatja át: „Lobog tulipán szoknyád, / leng lilíomláng sálad, / szikrás szél fúj s lobot vet / hajad is: csupa láng vagy!” (*Tüzem, lobogóm*). Lázás dalai hősnője, kinek szerelmét kéri (*Szeress engem, Horváth Erzs!*), társa marad egy életen át (*A szerelem szélén, Illegális nászéjszaka, Szerelemhajnal, Fákat altat a szél, Csönddel cserepezve, Hegyi legelőn, Abortusz után, Végtelenül, Kikiáltó* stb.). A család-alapítás nehézségei, a lakástalanság-nincstelenség, a pályakezdés gondjai (az ELTE magyar-népművelés szakán 1967-ben szerzett diplomájával költőnk egy zuglói szakmunkásképző

otthonban öt éven át nevelőtánár), a szigorodó „aczélos” kultúrpolitika – s megalkuvásra képtelen természete! – lehetetlenné teszi, hogy „csillagsugár-pályája” felíveljen. Néhány évi albérletezés után aztán – mint nemzedéktársaik többsége – végre otthonra talál (Van egy világ), s örömmel várt fiuk is megszületik (Derengők, Az én kicsi fiam).

De a pártállami viszonyok, a hetvenes évek elején-dereán (ismét) megkeményedő szellemi diktatúra, kötetének visszatartása egyre mélyebb búskomorságba sodorja. „1972 augusztusában teljesen magamra maradtam tollammal” – írja 1981-es kötete (Pokolból jövet) fül-szövegében. Ekkorra már felismerte: az alkatához leginkább illő, ösztönösen felvállalt „prométheuszi” lírának nincs helye korunkban; az „égi láng” lehozása a földre az „istenek” (hatalmi emberek) szemében (ma is) súlyos bűnnek számít. Őt is kopár sziklához láncolták, mint mítoszi elődjét, s a máját tépő dögkeselyűk ellen nincs módja védekezni. Csillagra zárt egek alatt c. költeményét a megkínzott titánnak ajánlja (In memoriam Promethei), sejtve már, hogy végzetét ő sem kerülheti el: „Halál varjai, holló-nagy pernyék / riognak rólunk a csillagokhoz. / Hallod ezt az őszt, Kaukázus?! / Károgva károg rám a kozmosz”.

„Váteszi” önmagát, a szereptudatot, amelyre alkata, sorsa predesztinálta, mégsem adja fel. Így lassanként „tudathasadásos” szituációba kerül: ha az marad, aki – költőként ellehetetlenül; ha pedig megtagadja önmagát, bensőleg vállalt értékeit – kiürül, megsemmisül. Számára az ének – etikai helytállás; bármennyire drámai helyzetekbe sodorja is őt. Inkább vállalja hát a „keresztre-feszülést”, de nem alkuszik, álarcot nem ölt. Ő is Illés próféta népéhez tartozik – Ady nyomán: „Ítélni engem eljön az Idő! / hajam, szakállam méterre kinő, / körmeim alól húsz Hold jön föl, / nagy fényben áll fölem a Göncöl, / nem szekér: Égig-Emelő-Daru! / s fölmarkol majd a sírgödörből” (Mert nagyon sújt és szeret).

Társaival, a Kilencekkel együtt nonkonformista marad. Sorsuk szimbolikus kifejezőjének a „szarvassá változott fiúk” balladáját érzi, s (Bartók Cantata profanaja és Juhász Ferenc híressé vált költeménye – A szarvassá változott fiú kiáltása a titkok kapujából – valamint Szervátiusz Jenő gyönyörű szobra nyomán) versbe formázza magukat: „Kilencen, akár a szarvasok, kilencen. // Magunkra riadva, patánkra maradva / énekijesztő lett beszédünk is, zagyva. // Házunkból kimartan, hazánkba kiverten, / agancsunk boronál csak a kék hidegben”. Fejük felett „veresedik a bárd”, ők mégsem riadnak vissza, sőt, körük egyre bővül („Kilencen? Kilencszázkilencvenkilencen!”), s daccal, egybehangzóan kiáltják: „Nem iszunk csatákra csendülő pohárból! / csak tiszta forrásból! / csak tiszta forrásból” (Akár a szarvasok). E nemzedéknek, s általában: a tiszta forrásra szomjazóknak igen mostoha sors jutott a „létező szocializmus”-ban; minden eszközzel megalkuvásra, a körülményekhez való elvtelen alkalmazkodásra akarták kényszeríteni, s aki ellenszegült, azt megfosztották a hatni-tudás lehetőségétől (pl. nem publikálhatott). Egy későbbi kis bökversében költőnk tréfásan így jellemzi önmagukat: „Különcök a / Kilencek? // Hüek, mint a kivert eb!” (Kilencek).

A személyiség autonómiájának kiküzdéséhez, megőrzéséhez kemény idegerő kell – s Utassy ereje fogytán. Bár önfeláldozó, gondoskodó felesége s kisfia biztos érzelmi hátteret jelent számára, feje körül mégis összezsugorodik a lángok. Támadások közepette, önnön elsődleges értékvilágához ragaszkodva, emberfeletti erőfeszítéssel próbál úrrá lenni súlyos benső válságán (Holtpont, Sötétedem, Félek már, Aki maga elé mered, Halálraváltan stb.). De egyre kevésbé sikerül: „Elhagyott minden. / Isten se pártol. / Száműzetett az / ének a számról. / Sisakos tollam bebábozódik. / Nincs dal! Az ember / csak átkozódik!” (Daltalanul).

„Szenvedéstörténete” épp a „krisztusi kor”-ban kezdődik, s mintegy öt éven át ég-gyötrődik-forgolódik lelki gyehegnája tüzeiben (amiről Pokolból jövet c. kötete tanúskodik). Többször megkísérti az öngyilkosság gondolata, de erős életösztöne megmenti: „Öcsontságod ezért / meglehet, hogy átkoz, / ám jogom van, jogom: / a természetes halálhoz” (Halál Úr!). Rokonnak érzett költő-elődei segítik az életben való megkapaszkodásban (Potomság – Petőfi

utolsó szavára; *Búcsú* – Kormos Istvántól; *A mélységekből* – Kondor Bélának; Nagy Lászlóhoz egy gyönyörű költemény szól – *Iffúság mint sólyommadár*, s egy kereszt-alakú képvers: *Itt nyugszik Nagy László*). Aztán felállítja a saját keresztjét is: *Az én keresztem* – ÍRNI (az INRI helyett). Mikor végre kiszabadul „poklából”, nagyjából gyógyultan, de továbbra is keresztjét cipelve (tudván, hogy tökéletesen egészséges már soha nem lesz!) – köszönő verssel búcsúzik orvosaitól (akiket név szerint felsorol ajánlásában): „Harmincnyolc évgyűrű / arany tüze őrjít, / pántolódik homlokomra / a negyvenedik már. //...// Jövök a pokolból. / immáron öt éve / úgy járok én oda, / mintha / otthonomba mennék. / Otthonomba, végleg / tébolydába zárva: / ments meg engem, ifjúságom, / te egyetlen árva” (*Pokolból jövet*).

Tudja, érzi: csakis a dalnak köszönheti, ha megmenekül. A dalnak, amely legkeservesebb lelki magányában sem hagyta el, s amely tiszta rendezettségével, a világegyetem harmóniáját leképező ritmusával segíti a belső Rend megteremtésében. Ugyanakkor mégis „tömlőc” számára a vers (is), miként a világ – abba zártan élhet csupán, holott az áramló – áradó életre vágyik; „látomásoktól gyötörten” él (*Uramisten*). *Szélkiáltó* c. gyönyörű kompozíciója (amelyet a *Kormorán* együttes megzenésítésében ugyancsak hamar szárnyára kapott a hírnév) egy magányba zárt lélek sikolya, sóvár vágya az oltalmazó közösség védőgyűrűje után. Költészet-technikailag is egyik legartisztikusabb alkotása: fegyelmezett, ismétlésekre – ellentétezesekre épülő tiszta szerkezete, a szöveg eredendően zenei ritmikája felfokozza – megsokszorozza a mások felé nyitódni vágyó ember segélykiáltását. A keretversszak („Jaj, ne hagyjatok magamra, / jaj, ne hagyjatok magamra, / ne számúzzetek a dalba, / ne számúzzetek a dalba: / jaj, ne hagyjatok magamra!”) személyes könyörgés; a két közbülső strófa viszont – általános érvénnyel – az alkotót a közösségétől elválasztó távolság egyszerre fojtó és felemelő érzését sugallja: „Furcsa tömlőc ám az ének, /.../ rabja vagy, de mégse véd meg //...// Engemet ha árván hagytok, / ti is egyedül maradtok”. A gondolatritmus, a sorok inverziója, variálása is a zeneiséget fokozza, s felerősíti bennünk a felismerést: költőnk igazi otthona valóban a dal. Kiss Benedekhez – a *Kilencek* köréből hozzá talán legközelebb álló poétához – írt egyik korai versében is a költészetnek erre a varázshatalmára utal: „mindeneknek fölötté már / csendül a csönd, szabad a száj, / s mérni mérhetetlenséget, / nem marad más, csak az ének: / ki csillagról csillagra száll, / ki csillagról csillagra száll” (*Száll az ének*).

A közösségi líra egy sajátos változatát teremti meg Utassy ezekben a verseiben: legmélyebb *személyes* élményeit emeli „közös emberi” szintre; a magánnyal és elhagyatottság-érzettel viaskodva, a mélytudat legbenső tartalmait nyíltan feltárva szembesít bennünket egzisztenciális problémáinkkal, lehatolva a személyiség gyökereiig.

Ugyanakkor ironikusan kezeli a korban elvárt /”támogatott”/ ‘községi’, kötelezően ‘optimista’ költészetet. *Hungária kávéház* c. – későbbi (1988-as) – kötetében bökverseit gyűjti egybe. Kesernyésen jegyzi meg: „E kávéházban, hol járvány az ihlet, /.../ egy szék, egy asztal engem is megillet” (*Székfoglaló*). *Két idézettel* érzékelteti, mennyire nyomasztóan nehezedik rá kis hazája szellemi igénytelensége: „ez az ország létezőm tere” / „hogy nézni is tere”. S az *Irodalmi élet?* – „Istenülnek a piacon / Pegazus-lócsiszárok, / s ölre mennek – ó, kis haszon! – / a bajnok és a bájnok: / mert szent a nagy középszer / mert szent a rongy középszer”. A vérbeli költőnek nincs – és nem is lehet! – köztük helye: „Suhoghatsz, / Pegazus, / ügethetsz: / dárda áll / mindenütt / szügyedhez!” (*Korkép*). *Középszery Kázmér* itt az irodalom hőse; s miközben a valódi tehetségek gyógyszerekre kárhóztatva tengődnek, a jelentéktelen senkik csakúgy ontják a silányabbnál silányabb verseket (*Ellenpont*). Ő, ha akarna, se tudna a kor elvárásaihoz igazodni: „mióta úgy akarok írni, mint más, / nem megy az írás!” (*Tanulság*). Így hát nem csoda, ha – ‘rebellis’ hangütésével – útjában van a sok farizeus ‘írástudó’-nak: „Vásár ez a világ, / vennék már irhám: / de az nem eladó! // Viszik hát: irkám!” (*Nem eladó!*). Aki fejjelel kimagaslik a sok nyüzsgő-mozgó-törtető álköltő közül,

arra lecsap a cenzúra: „Ha égig érő / fán raksz is fészket: / királlyal, / dögkeselyűkkel / köröztetnek itt, / szerelmem: ének!” (*Szerelmem, ének!*). A tiszta, egyértelmű szó „gyanús” ezen a tájon – így hát „júdások” raja kíséri őt (is): „Júdás, engem ne csókolj meg, / nyáladdal ne csúfítsd arcom. / Fölösleges! Mint a rossz pénz, / úgy ismer Pilátus. / Pardon!” (*Intelem*). Számára a költészet – maga az Élet. „Ma sem csináltam semmit: / csak éltem ezt a verset. / Ez okozott örömet, gyötrelmet, / keservet. // Mert a verset nem írják: / a verset élve élik! / Ezért időtlenül a szó, / és fénylik, / fénylik, / fénylik” (*Csak éltem*). S bármennyit szenvedett is, bármennyi gyötretésben volt is része – a „petőfies” indulás alapértékeit nem adja fel: „Maradjatok örökre velem: / Mindenség! / Szabadság! / Szerelmem!” (*Az utolsó szó jogán*).

* * *

De mit tehet a költő, ha szabadságvágyának, szókimondó bátorságának nem kedvez a kor? Végül megrendül önbizalma, saját személyiség-erejébe vetett hite. „Poklából” szabadulván, Utassy a tudatalatti mélyvilágába száműzött traumatikus élményeit kíméletlen önszemlélettel tárja fel. Az allegorikus természetlírát felváltja az analitikus metódus; erre vonatkozóan több József Attila-utalást is találunk a versekben. Költőnk oknyomozó kíváncsisággal hatol a múltba, kutatja származása forrásvidékét, kora-gyerekkora világát, próbálván kibogozni sorsa „gubancait”. 1984-ben megjelenő válogatott kötetében (*Júdás idő*) már egy ciklusnyi helyet kapnak pszichoanalitikus mélységű versei (*Bükkszenterzsébet*). Ezt egészíti ki – rendező – alakítja életgyónássá további köteteiben (*Ragadozó föld*, 1987; *Keserves*, 1991; *Hol ifjúságom tűnt el*, 1992; majd összeomlásának krónikája, a 27-tételes *Kálvária-ének*, amely összegyűjtött költeményeinek – *Tüzek tüze*, 2001 – egyik fontos ciklusa lesz). A verseket összefüggő láncolatként olvasva, kibontakozik előttünk egy konzekvensen, kitérők nélkül végigjárt életút, amely (nála is) már-már önfelszámolóshoz vezetett. Az egyensúlyát veszített, megbomlott psziché „játékainak” (képzeltetés – hallucináció – szorongás stb.) olyan pontos és hiteles képét kapjuk, mint kevés költőnké (József Attila után talán csak Petri Györgynél, Tóth Lászlónál). Poétánk mintegy „kívülről” figyel – szemléli önmagát, tudósít a benne zajló lelki folyamatokról. A szövegekből egyértelműen kiderül: az Apa-imago hiánya, költészetének elutasíthatósága, a „váteszi” megszólalásmód ellehetetlenülése, kompromisszumokra képtelen konok elszántsága együttesen vezettek feloldhatatlan belső válságához. Önmagával meghasonulva, kétségbeesésében az Úrhoz fordul: „Eleget éltem, Uram, / eleget. / Harminchárom éves vagyok, / mint glóriás gyermeked, / harminchárom éves. // Vállamra ormótlan keresztfa nehezül: / ballagok hozzád / a Koponyák hegyére. / Látnod, nem kísér senki. //...// Hallgass meg hát, / Uram: ne riadj meg a daltól!” (a *Kálvária-ének* bevezető verse).

Ki is vagyok én? – teszi fel a kérdést maga-magának a költő. S az összefüggő lírai monológként ható versek folyamatában lassan feltárul, önmaga számára is tudatosodik az összeomlásához vezető út, egész addigi élet-története.

Világrajövetelét – mint minden jelentős költőnk – fátumszerű „eleve elrendeltettség”-nek érzi: „A negyvenegy tavasz harmadik napján / megszült egy napraforgó arcú asszony, / hogy ebben az égkupolás alkotóház-világban / mutassam fel a szépet, a jót, / s mondjam ki bátran az igazságot” (1941. III. 23.). Bár Ózdon született, felnevelő faluja *Bükkszenterzsébet*, ahol anyai rokonsága élt, s ahol szülei szép kis házat építettek, hogy hármában önálló életet kezdhessenek: „Kőműves napszámos / s ki tudja hány rokon / sűrű, segítkezik /.../ Én meg az árnyékban / alszom vagy leskelek, / hol anyám, hol apám / csókolja meg arcom” (*Ház épül*). Ám Utassy Vadász József, az ózdi vasgyár segédmunkása, csakhamar (1942 őszén) sas-behívót kap; s 1943 februárjában már jön is a frontról a „fekete levél”, egy dobozka kíséretében – benne néhány tárgyi emlék, fénykép, a halott ujjáról levágott karikagyűrű. A minszki hadikórházból egy katonaorvos küldte el a kezei között meghalt katona utolsó üzenetét ((*A fekete levél*, *Gyászdoboz*). Kiss Margit, a „faluszépe asszony” egész életében gyászolta urát, „szép arca tengerszemét” könnyek öntözték; fia szemében ő volt „a magány

nagyasszonya” (*Akit a gyász felöltöztet, A magány nagyasszonya*). Húga s öccse így sohasem született költőnknek – hiányuk örökre égette lelkét (*Sirató*). Sokszor eltöprengett mostoha sorsán: mi lett volna, „ha Papa széttépi a behívót? / sőt: nemet mond, kiáltó nagy nemet?” De lelke mélyén tudja: akkor sem maradhatott volna életben. Kisgyerekként sokszor próbálta kiásni a földből a halottat; később hiánya egyre fojtogatóbban nehezedett szívére. „Bár tagjait a Don partján furulyává lötték, /.../ s a pásztor szél combjain sípol” – hangját a föld alól még most is hallja fia (*Szoknyát küldtél, Diófa, A föld alól is, Papa!* stb.). A fájdalom nem enyhült az évek teltevel-múltával: „A hiányod éltet. / Kiülök a nagy hold alá, / virrasztok, fehérlek” (*Milyen egyszerű*). Mintha magába temette volna őt, s vele élne – halna: „Tudod-e, hogy túléltelek már, Te, Minszki Halott? / Őszök piros lombja pereg rám: / sétáló sírköved vagyok” (*Ahogy telnek*).

Gyermekkora – félárva volta ellenére is – anyja s rokonsága jóvoltából meghitt családi légkörben telt. „Gyermekkoromra mutató ujjam / repülőtere egy messzi nyárnak, / hová éberen, félig ájultan / az emlékeim visszajárnak”. Anyja aggódó – féltő gondossággal nevelte (*Alkony emlék, Anyám vasal, Egyedül, Délutáni udvar, Malomudvar, Karácsonyfa* stb.). „Jókedvű rigók cimborája” volt ekkor még; „fülig maszatosan is vezér”. Nyáresteken „egy sereg liba élén”, mezítláb, diadallal jött haza, szemét a csillagos égre függesztve (*Sereg liba élén, Rezeda-álmom*). Alkonyatkor gyakorta gombászni, őzet lesni járt pajtásaival; forró nyári napokon a Tarna-patakban lubickoltak (*Őzek, Patakparton, Akácos*); ősszel együtt ballagtak iskolába (*Megyek iskolába, Őszök húrjaira* stb.). Az elemi szülőfalujában végezte, a felső tagozatot Tarnaleleszen, a gimnáziumot Egerben. Teljesnek, fénnel telinek érezte (ekkor még) életét. (*Hadd szálljon az ének, Ahogy a torkomon kifér, Uramisten, Havak hatalma, Hóember, A kétszínű tél, Tombol a tavasz, Viharban* stb.). Sugárzó életreményekkel, büszke magabiztossággal vágott neki az útnak; kamaszkorában már írogatott, ha nem is jelentek meg – a kor által elvárt „szabvány”-tól eltérő – versei. „Sisakos tolla” s a „sörényes gondolat” mint „szárnyas csikó” repítette magasba: „Már őrsegváltásra sorakoztak lassan / az ötvenes évek, / mikor nekivágtam fényes tollammal a / szavak sűrűjének. /.../ Micsoda vágta volt, micsoda vágta!” (*Mikor nekivágtam...*). Ha haza- hazalátogat, még most is elfeledett-eltemetett képek sora bukkan fel tudatalattijából; visszaálmódja magát a múltba: „Hol ifjúságod tűnt el, / fekszel hanyatt a fűben. // Hatalmas fellegárnyban, / heversz az elmúlásban. // Villanydrót-kottahangok / a fecskék, vadgalambok. // Dúdolod őket halkan. / Suhanc vagy. Halhatatlan” (*Hol ifjúságod tűnt el...*).

Hogy lett ebből a bizalommal, reményekkel teli indulásból a „krisztusi kor” elérével keresztút? A *Kálvária-ének* cím nélküli, egymással összefüggő darabjaiban költőnk – utólagosan – hihetetlen racionális erővel, fegyelmezetten számba véve akkori élményeit, idézi fel összeomlásának történetét. Korántsem „privatizálva”; sokkal inkább általános érvénnyel: a korszak sok-sok „néma” (tapasztalatait megfogalmazni nem tudó) emberének traumái tárulnak fel e benső monológban. Így e műnek jóval önmagán túlmutató jelentősége van: pszichikai látélet mindazok gyötrelmeiről, akik a „puha diktatúra” szorítójában össze- roppantak, mert képtelenek voltak elviselni a személyiségük megcsonkítására, álmaik-vágyaik letarolására, autonómiájuk szétfűzésére irányuló korlátozó intézkedéseket, a cselekedeteiket titkon ellenőrző besúgó-rendszer mindennapos fenyegetését. A pártállam – miközben „zöld utat” nyitott az alattvaló lelkületű emberek előtt – még a létlehetőségtől is megfosztotta mindazokat, akik ragaszkodtak a szabadon szólás jogához, s nyíltan kritizálni merték a közállapotokat. Nem csoda hát, hogy az „erős”, konfrontatív alkatú emberek rokkantak meg leginkább a kontraszelektációs viszonyok közepette (lásd: Hajnóczy Péter, Latinovits Zoltán, Petri György stb. sorsa). Így természetesen az ő életművük árul el legtöbbet a „létező szocializmus” szellem- és személyiség-ellenes viszonyairól.

A valóság-mozzanatok egy quasi-reális eseménysor alappillérei lesznek a tudatáram folyamatában; költőnk megrendült tényérzékelése tévképzetek hálóját vetíti maga elé. A poétikus indítás („Küszöbén az estnek, / csillagfakadáskor / dalba fog az ember, / ha már fáj a sorsa, / nagyon szépen fájjon”) kettős értelmű: a nap vége és az élet-alkony közeledte számvetésre készíti a költőt. Az egyetemes szorongás víziói bontakoznak ki előttünk (felesége és kisfia hazautaznak Récicsre a nagyszülőkhöz; poétánk attól tart: családja el akarja őt pusztítani; majd azt képzei: katonák próbálják elhurcolni a Don-kanyarba; aztán egy presszóban – kávézás közben – rémulten döbben rá: figyelik; menekülni próbál – „éjfél után verődöm haza, félig tébolyultan” stb. stb. – 1-5. rész). Otthon már hallucinál is („Szaggasd meg ruháid!”); mire meztelenre vetkőzve, étlen-szomjan végigdől a kereveten („félek, megmérgez valaki...”). Mélységes kétségbeesésében anyjához kiált: „Édesanyám! / Mi van akkor, / tudod-e, /.../ ha megöszült magzatod álmában visszaordít / öled / odújába?” – (6-10. rész). Látomásaiból-hallucinációiból a továbbiakban egy paranoid mániás-depressziós kórkép bontakozik ki József Attila *Szabad ötletek jegyzéke* bűnlajstromára és félelmeire emlékeztető hitelességgel. A fantasztikumba hajló tudat-metszetek egy szub-reális szféra illogikus eseménysorába torkoltnak (csöngetnek, költőnk meztelenül nyit ajtót; szomszédasszonya – ki tisztában van lázas vízióival – felöltözteti, étellel kínálja, de a beteg elutasítja – azt hívén, meg akarja őt mérgezni. Köröskörül a sötétzöld, lándzsa alakú, tüskés-karmos szobanövények is mind-mind orgyilkosok. „Irtózom tőletek!”- kiáltja; majd magára maradva a tükör elé áll: „Ki vagy te, szerencsétlen ember, / mondd, ki vagy te? /.../ betűk remetéje, / kiért remeg a tenger” – és „röhög rajtad a világ!” Egyre zavartabb, tétozva; keresi a szobában elhelyezett titkos lehallgató készüléket, félvén, hogy gyújtózsinórt dugtak mellé, s percekben belül felrobban a lakás. Majd súlyos ideglázban remegve menekülni próbál: lebotorkál a VII. emeletről, de a kapu zárva; a liftbe nem mer beszállni, gyalog fel, visszalihog a lakásba s kötelet keres – „hála az égnek”, nem talál! Mire sarkig kítárva a konyhaablakot, ki akar rajta ugrani – de a napfény és a friss levegő hirtelen észhez téríti: „Éreztem, hogy egyre erősebb vagyok: / óriási energia / áramlik belém / tetőtől talpig” – 11-17. rész).

Az öngyilkosságot elkerülte hát, de az agyába befészkelte kényszerképzetek tovább kínozzák. Délután figyelmes szomszédai sétálni, tollasozni hívják, de ő rájuk is gyanakszik („hiszen annyi a béemes a házban, mint a nyű”). Velük tart, aztán csakhamar elkószál mellőlük; rosszat sejtve érzi: „most kezdődik az én pokoljárásom”. Amit a továbbiakban fantazmagóriákkal kevert valóságos kalandként el is mesél. Egy építkezéshez tévedve indulatos szóváltásba elegyedik az örrel (azt képzei, katonai objektumot építenek a város közepén), majd a munkásokkal verekezésbe kezd (ismét azt hiszi, meg akarják mérgezni); azok ráuszítják a kutyaikat, s ő szédelegve – émelyegve menekül. Közben agya „kaleidoszkópja szörnyűbbnél szörnyűbb képeket mutat”. Egy gödör előtt megtorpan – mintha saját sírgödre lenne, amelyből épp most lépett elő („feltámadt?”). Hirtelen Jézus Krisztusnak képzei magát, „isteni energiával” feltöltődve harsányan szavalni kezd: „ne tekintsétek / ellenségnek egymást / ne öljetek, / ölelkezzetek össze, emberek!” Majd boldogan elindul toronyiránt, *Magyarország* c. versét szavalva („Világ Világa, / Szerelem Kápolna-virága, / nekem / Édes Egyetlenem, / Hazám, / Te drága!”). Egy kis órbódé ajtaján apja keresztnévét fedezi fel („József!” – ujjong boldogan; „Nyisd ki az ajtót, / édesapám, / ölelj meg, /.../ csókold meg a te / nagy fiadat, / aki harminc éve / vár rád, / harminc hosszú éve...”). Majd dudorászva továbbáll, végül egy hatalmas gödörbe zuhan, ahol félálomban, vizionálva tölti az éjszakát (18-24. rész).

A befejező részek (25-27.) a kálvária utolsó stációit, a „keresztre feszítettés” gyötrelmét örökítik meg. Költőnk továbbra is „kívülről” figyeli önmagát, pontosan diagnosztizálja a benne zajló folyamatokat, s önsajnálata nélkül, objektíven jeleníti meg magát és környezetét. Hajnalban a gödörből kikapaszkodván a frissen munkába érkezőket figyelmezteti: „Itt egy atombomba-síló épül! – Pillanatokon belül a levegőbe repülhetünk valamennyien...” De mert senki nem figyel rá, meztelenre vetkőzik (a pszichiátriai tapasztalatok szerint ez az abszolút

nyíltság, őszinteség-vágy jele), ami a józan járókelőkben megütközést vált ki. Már jön is az éjjeli őr két rendőrrel az oldalán, akik igazoltatják. Ekkor hatalmas erejű hallucináció tör rá: „Úgy láttam, / úgy hallottam, / úgy éreztem, / hogy lőnek rám” mindenfelől. „Lőnek és / lőnek, / golyót asszonyomnak, / golyót kisfiamnak, / tipegő jövőmnek //...// bújnék az anyaföldbe, / egész a magmáig, / mert szégyen az, / amit a tömeg lát itt: / egyetemes szégyen!” Eközben megérkezik a mentőautó; ő torkaszakadtából üvölt: „Miért nem azokért mennek, / akik engem idejuttattak? //...// Nem én vagyok beteg itt, / hanem a világ! / Én csak az egyik / áldozata vagyok, / csak az egyik!” A két rendőr meg a két mentős betuszkolja a kocsiba, ő ordít: „Ne hagyjatok elvinni! / Holnap lehet, / hogy ti kerültök sorra!” De nincs segítség... „Becsapódott mögöttem az ajtó...” Aztán altató-injekció és csend....

Nem börtönbe hurcolták, természetesen – mint mondjuk tizenöt-húsz évvel korábban tették volna. Ó, nem. Csak az elmeegógyintézetbe. Hiszen ekkor már a „puha diktatúra” korát éltük...

Fel-felocsúdva a szedálásból, költőnk Kiss Benedekhez intéz megrendítő szózatot – képzeletben: „Bencém, Benedekem, / menekülj hazulról, / mert ezek utánam / biztos érted mennek, / megárvul családod, / jaj, ne higgy ezeknek! // Menekülj, / menekülj barátom, / ezek lehallgatják / telefonjainkat, / lemetszik dalaink / szárnyát: föl ne szálljon /.../ ezek megtöretnek, / roppantanák, zúznák / gerincünk töreknek...” Egyfajta szorongásos „kishalált” él át, de ebből van még, lesz még valódi „feltámadás”! A *Figyelő*ben („hatalmas szoba volt, / elfért benne legalább / tizenöt ágy”) megfürdetik – megborotválják – tisztába öltöztetik – érzi ápolói rokonszenvét. Kisvártatva a *Kilencek* együttérző baráti társasága veszi körül. „Itt vagy te is, Mezey / Katinka? / Hát Oljanó hol van, / az én János barátom, / a rettegett dzsúdós? //...// De kinek a hangját hallom a sarokból? / Rózsa Bandi, szólj már! /.../ Itt van, itt van / az egész *Kilencek*! / Bence, Győri Zsiga, / Filosz (Péntek Imre), / Kovács! / Konczek! // Fiúk! / egy hét múlva / lapot alapítunk!” – ujjong máris, s felszárnyal képzelete... Aztán újabb injekció: „röpke perc, / túl voltam / hetedhét határon: / vitt, sodort magával / az álom, az álom...”

* * *

Azt hihetnénk, hogy a rendszervál(tozta)tó évek visszaadták Utassynak régi hitét – erejét – ifjonti lobogását. Sorra megjelenő kötetei (*Keserves*, 1991; *Hol ifjúságom tűnt el*, 1992; *Fény a bilincsen*, 1994; *Földi szivárvány*, 1996; *Havak hatalma*, 1996; *Szép napkeltő holnap*, 1999) azonban épp ezzel ellentétes benső

folyamatról tanúskodnak. „Nap süt, de szemem nem ragyog: / leverte forradalom vagyok” (*Öreg vers*). Azt a pusztítást, amit a letűnt korszak a szellemi-erkölcsi értékek felőrlésével végzett, jóvá tenni, helyrehozni nem lehet. Azok, akik „ellenállók” voltak, továbbra is periférián maradtak, elégtételt senkitől nem kaptak. A „behódoltak” viszont újfent megdicsőültek. „Itt állok felpofozva. / Kitiltva. Lefokozva. //...// Vagyok a világ vagánya. / Vállamon iszonyat árnya. //...// Írok hát igazat, árván! / A hold a hangulatlámpám” (*Világ vagánya*). Ő, aki hajdanán „márciusi rügyropogáskor” láztól pirosan indult „csatába”, már nem vágyik új harcokra; a „ragadozó világ” erősebbnek bizonyult nála. Beéri hát a ‘kívülálló’ pozíciójával. „Áll a fiú a tébolyító Hold fényözönében, / álmodik éberen, és / csönd hull rá, feledés” (*A ragadozó látogatása, Csönd hull*). Sikerre, elismerésre nem vágyik többé, egyetlen elégtétele: „Tudom, hazudni nem hazudtam. / Minden betű ragyog. / Arany sisakot hord a tollam, / s fényes gondolatot” (*Magamnak írok*). A „liliomok lázadását” egykor vérbe fojtó, a jelenkori Giordano Brúnókat eretnekként megégető Hatalom összeomlott ugyan, de ki tudja, milyen jövő vár a nemzetre a totális sötétség nyomán? „Negyvennyolc éves leszek márciusban /.../ és nincs hitem, emberek! / Törvényt is csak egyet tisztellek: / az örök elmúlását. // A lüktető idő / mellkasában tombol, / hánytorg a szívem, / amíg hánytoroghat” (*Irgalmatlanul, Hát ide jutottam, Bordal, Torkig vagyok*). És Október? Szelleme vajon él-e, győzhet-e még? A kri-

zantémok a temetőben a szembeszegülés dicsőségét, fájdalmát hirdetik; feltámadást nem ígérnek ugyan, a közös gyász mégis felemelő: „Ünnepek ünnepe: tüntess, / ha kell, hát bitangot büntess, / tüntess, Október, tüntess!” (*Október*). De tudja: ő már nem lesz „vitézlő harcos”: „Nem leszek ott a / barikádon, / ahol elvérzett annyi álmom, / lázas, lázadó ifjúságom. // Bocsánat, / ezer bocsánat: / a lélek ép, / a test sivár rom” (*Halkan*).

1989 költőnk számára tehát nem a megújulás éve. Mintha a Végzet egy pillanatnyi fellélegzést sem engedélyezne neki: alig húszesztendő fia szarkómás lesz, lábát amputálják, majd kisvártatva meghal (*Fiamhoz, Bánat, Ezüstvilág, Krónikus osztály, Gyászéj, Napáldozat* stb.). Sorstragédiaként éli meg, hogy mint apját – fiát is el kellett veszítenie; most lett csak igazán árva! „Eddig én apám sírkeresztje voltam / veled most jövőmet temetem el végleg. / Kell az istennek egy ember, aki árván, / őszén, kiraboltan: a Napba néz érted” (*Nagy kék szemeid örökre lehunyta*). A nagy Göncölhöz fohászkodik esdőn: „Vedd föl, / vedd föl az én fiam, / és ültess a bakra, / s röptesd, / suhogj vele / az Esthajnal csillagra! / Mert látni akarom, / látni minden este: // Őt, // akinek fény lett, / fény lett teste-lelke”. Kétségbeesetten faggatja fiát, a Természetet, a Világot s Istent: miért s hogyan történt mindez épp vele! (*Faggatom a fiamat, Levél Istenhez, Egy kisfiút kerget a tenger, Fiam!* stb.). Szívébe temeti, ébredő – formálódó ifjúságának, majd szörnyű betegségének mozzanatait elevenen örzi: „Láttalak vidámnak, / fülüg-nevetősnek, / szomorúság bajnokának, / gyávának és hősnek, //...// láttalak erősnek, / láttalak gyöngének, / láttam, ahogy átlényegít / egy pillangó ének; //...// és láttalak ott is, / ama kórteremben, / ahol soha nem alkonyul, / csak reggel van, reggel; / láttalak, látlak is: bár volna félálom! / bicegsz felém járókával: féllábon, féllábon. // Így látlak, míg élek. / Ifjan, krisztusian. / Nem is, nem is vagy te halott: / drága kicsi fiam! (*Választ világomtól*).

Még sokáig viaskodik vissza-visszatérő álmokképeivel; évek múltán is „vak borzongással” idézi meg mankón bicegő gyermekét, szeretne utánahalni (*Szarkóma, Aki temeti fiát, A magány markában* stb.) Mi egyebet tehetne? – megpróbálja legalább versében „éltetni” őt: „Élj örökké, fiam, / én édes derengőm, / kit a fekete csönd / fényre nem ereszt föl! //...// Mit tehetnék érted? / mit is tehetek én? / Vacogtat a bánat, / remegtet a remény. / Hiányod fagyától a bazalt reped meg! / Végzem fényes munkám: / betűkbe temetlek! (*Én édes derengőm*). De a fájdalmat is meg kell tanulnia elviselni, mennie kell tovább kiszabott útján: „Buzdítanak a csillagok: / ha már ilyen árván hagytak, / rengesd fiad emlékét úgy, / miként bölcsőjét ringattad” (*Utad végén*).

A halál tehát elválhatatlan útítársává szegődik (*In memoriam U. J., A magány markában, Vége, A büszke holtak, Álmok alagútja* stb.). Tudja: a fátum erősebb nála. Felesége, „a gyász fájdalmas nagyasszonya” is vigasztalhatatlan. Kettejük kapcsolatát azonban megerősíti a közös bánat (*Feleségemhez, Kedves!*). Egymás szenvedésében osztozva, egymást gyámolítva haladnak tovább az életúton: „Ketten maradtunk, / ketten, / ebben a világi rettenetben. //...// Ma még tavasz van, / messze a nyárvég, / ám fekete az út, / s még feketébb lesz, / ha az elmúlás / angyala rálép, / és közénk zuhan, / közénk zuhan egy / jegyenyeárnyék” (*Ketten maradtunk*). Kései, fáradt-szerelmes versek sorában az összetartozás mind mélyebb köreit járja be költőnk (*Zsóka, Öregek, Csókjaid édesvizével, Te meg a tenger, Meghitt mondat* stb.). *Immáron ötven* esztendővel háta mögött szinte csodának érzi, hogy „sarki fényben, ködben”, egyszál pallón eljutott idáig. Menedéke, egyetlen mentsvára felesége megértő, biztonságos szeretete (*Szemed égboltja alatt*). Az enyészet bágyadt szépsége örökös társukul szegődött: „Ha meghal egy dallam a gordonkán, / s fölzokog az alt, jajong a szoprán, / különös, furcsa borzongást hoz rám, / ha meghal egy dallam a gordonkán” (*Gordonkára*). S majd úgy távoznak ők is, ha itt lesz az ideje, mint eme édes-bús dallam: „Ha meghalunk, / büszkén halunk meg. Halkan. / Ahogy elhal a gordonkán a dallam. / Elmúlásunk ünnep lesz. Halhatatlan.” (*Erzsikém*). Addig pedig? Az ifjúság egykori tüzével fel-felparázsló szerelem megtartja mindkettejüket (*Nézlek múlhatatlanul, Ritmusán a tengereknek*). Látszatra még

minden a régi; csakhogy a mélyek mélyén örökre ott van már a sosem-gyógyuló seb: „Balladát lejtesz te, / öreg, / balladát, / míg a Tejúton gyermeked / arany mankóval ballag át, / balladát lejtesz te, / öreg, / balladát” (*Hogy érzed magad, Dzsó?*). Csak élete párja gyöngédsége, türelme, a labirintus sötétségéből őt hite Ariadné-fonalával kivezető szeretete tartja benne az erőt (*Labirintus*). Kettejük életszövetsége rejti „halhatatlanságuk” titkát: „Te az időnek dolgozol, / én az időtlenségnek. / Te asztalomra bort hozol, / s én dalba írlak téged: / te az időnek dolgozol, / én az időtlenségnek” (*Egyszerű ez*).

Utassy „önarcképe” egyre fájdalmasabbá-töprengőbbé szelídül; de a régi dac, az egykori tűzlobogás még fel-felparázslík tekintetében: „Vagyok, aki vagyok. // Nagy két szemem tábortüzénél / ragyog, aki ragyog. //...// Vagyok, aki vagyok. // Öreg, magányos, / őszeszüst ember, / kinek megmosta lábát / a Tenger, / kinek megmosta lábát a TENGER” (*Szemem tábortüzénél*). Sorstragédiákkal háta mögött egyre inkább érzi: megkoptak büszke orosz-lánkörmei. Önmegszólító versek sora jelzi: mély válságba jutott korábbi reményeit, szárnyaló ambícióit illetően. Mint egykor Tóth Árpád, a hatni-tudás illúzióját elveszítve mond ő is „*Jóéjszakát*” a világnak: „Hamutartód a Hold. / Csupa füst, csupa por. / Vén lírák legénye, / te oda hamuzol. // Falióra virraszt / veled: tik-tak, tik-tak. / Már mosolygok rajta, / hogy minden perc itthagya, / itthagya” (*Éjfél*).

El-elborozgat még, hol magában, hol ifjúkori igaz barátjával, Kiss Benedekkel – de a „világmegváltás” gondját most már másokra hagyja (*Ragyogjon a bordal, A zöld veltelini, Szonett helyett, Egy kancsó bor tüzénél, Vendégségben Kiss Benedeknél, Kocsmazajban* stb.). Nemzedéki sorsukat – a *Kilencekét* – jelképesen így mutatja fel: mikor elindultak, nem láttak utat maguk előtt; mégis piros kedvvel vágtak neki a jeges – magas hegygerincnek. Fel is értek a csúcsra, ott tábortüzet raktak, dalra fakadtak. „Tetszett ám az ének / a Hegy szellemének. / Ígértük százszor is, / feljövünk máskor is. / És a virradatban leballagtunk lassan.” (*Hegymászók*). A viszonylag fiatalon elhunyt Rózsa Endre (1941-1995) emlékének több verset is szentel. „Megjött a tavasz, / te meg elmentél, barátom. // fölhúztad a hétmérföldes csizmát, / nekivágtál a mindenség vadonának. //...// Várt már, toporgott az Isten, / hogy kinevezhessen: / a vers tábornokának” (*Meghalni gyönyörű*). Majd később, a tenger mellett, az elmúlás szele suhintja meg; barátja szellemét idézi: „Komorlik minden betűm, gyászol. / Akár a Tenger, / úgy hiányzol” (*Rózsa Endre, Tengerparton*).

Az ifjabb költők közül ekkor már néhányan őt tekintik „Mesterüknek”, s köré gyűlnek baráti beszélgetésre, „nemzetsorsot” tanulni; pohár bor vagy korsó sör mellett „váltják a világot” (*Három árny a mennybolton* – Hunya Zsoltnak és Léka Gézának; *Szikra Jánoshoz; Ecetfa alatt, Csehó* – Szikra János és Léka Géza társaságában; *Ezért volt hát* – Léka Gézának stb.). Bárhogy forgatják is a szót, egyre kilátástalanabbnak érzik az ország helyzetét: „Csáky szalmája ím az ország. / Tudhatjátok már. Mi a gyarmat. /.../ Szorong a sok kirakatablak, / a bábukat mind megmottozzák, / az utca zeng, a láрма zaklat: / csörömpöl egész Magyarország” (*Csáky szalmája*). A sok-sok utcára került, munka nélkül maradt ember, a ‘lecsúszott’ részek, hajléktalanok, a romos-koszorú lepusztultság mindenütt – fájdalmas látvány. És sajnos „nem az országrontók fizetik a kontót” (*Rongy idő, Nézzétek ott azt az embert, Hozzászólás, Megfáradt fák alatt*). Változtatni, segíteni mindezen a költészet eszközeivel lehetetlen – költőnknek is fel kell tehát ismernie, hogy egykori dacos-lázás ‘vát teszi’ alapállása anakronisztikus. Nem is kíván már mást, mint elrejtőzni „a föld alá, / szétszigorodott arccal, holtan”. Egyetlen vigasza, hogy túl fogja élni saját halálát: „Mindig leszek, mert mindig voltam” (*Akkor*).

A „fekete, üszkös, csillagos, tücskös magyar éj”-ben virrasztva költőnk számvetést készít – immáron némileg eltávolodva sebző-fájdalmas élményeitől. Oknyomozó kíváncsisággal hatol be a lelke legmélyén – tudatalattijában – őrzött emlék-világba, számba véve, milyen ösztönzéseket-índíttatást kapott a családtól, mit hozott magával a gyermekkor „édenéből”?

„Apám katona volt. / Görbe tükrödnek fókuszában / remekítsd elem, te hold! /.../ Hadd lássam
 őt / élve, / félve //...// Vetítsd elem őt, / görbe hold: / levegő / nekem ő, / levegőm!” S anyja –
 „a magány nagyszőnyege / borok / bizalmas barátnője”, „álomi asszony”, ki hiába hívja-
 szólólgatja apját – férjét – unokáját, lassan már fiát is; segítséget, választ kérdéseire
 egyiküktől sem remélhet. Saját magát pedig „tékozló fiú”-nak érzi, ki „elherdálta kincseit, /
 eltékozolta, / rajta Isten sem segít” (*Tékozló fiú*). Csak egy-egy emlék-foszlány a Múltból
 melengeti meg olykor-olykor didergő szívét (*Nagyapám és a vadkan, A kis harmonikás,
 Szentkút, Részes cséplők, Cigány kesergő, A suszteráj ura, Toronyiránt* stb.). Még most is,
 öregedvén, e kötöttségektől mentes, szabad „természeti” világban érzi igazán otthonosan
 magát (*Kikeleti haikuk, A hőség haikui, Őszi haikuk, Téli miniatűrök, Tücskök titka, Négy
 tanka* stb.). Olykor-olykor fel-felparázslík benne még „március tüze”, ha meghallja a Tavasz
 madarainak vidám füttyét: „Rigók, füttyösek, drágák, / március madarai, /.../ téltemetők
 vagytok, / forradalmak hírnökei, / ti, / ti, / március madarai, / színarany csőrűek, / ti vagytok
 az én testvéreim: / hazámhoz, Európához hűek” (*Korom madarak*). De sejti: igazi Tavaszt ő
 már nem fog érezni soha. Feleségével, „a gyász nagyszőnyegével” örök őszen járnak:
 „Bújnánk össze ötvenévesen, / de a fiunk a föld alól kiált ránk” (*Nagy éjszaka*).

* * *

Utassy lírája az idők folyamán mind filozofikusabbá érlelődött; az elmúlást mint léttörvényt
 immár lázadozás nélkül elfogadja. Apokaliptikus képet fest nemcsak a saját, a magyarság, de
 az emberiség jövőjéről is. „Ó, nemcsak én, / jaj, nemcsak én, / elmúlik egyszer minden, /
 megfeketedik majd a fény, / haldoklik tó és tenger, / homokba fulladnak folyók, / partjukon
 gyászfák zörögnek: / íme a világ, világod! / Öröknek hitted, öröknek”. A Föld maga fog
 bennünket elpusztítani, hiszen visszaélünk erejével, termékeny bőségével: „Iszonyú lesz a
 bosszú itt, / mert a Földnek: / az Élet nem kell. //...// Nem enged el: megöl a Föld, / fekete
 bölcsőben ringat, / a mostoha úrból sem int / egyetlen árva csillag” (*Iszonyú lesz*). A kései
 Ady tragikus, magát s nemzetét sirató hangja cseng vissza ezredfordulós költészetében. „Már
 az utolsó levél is lepergett: / vak huzatodban, vén Idő, didergek, / már az utolsó levél is
 lepergett /.../ Kődot vajúdnak völgyek, rétek, / zúzmara hull, fák feketéllnek. / Nyirkos a
 lelkem is – nyúlós, nyálkás, / vállam fekete varjú-virágzás” (*Már*). Ahogy egykor Ady körött-
 fölött „a rémmesék Uhuja” kerengett, szárnyát verdesve, lesve, mikor csaphat le rá – úgy
 kereng költőnk fölött-körött is egy ijesztő nagy sors-madár: „Ragadozó, levillog rám a karma.
 / Megölhetne, ha éppen meg akarna. / Mint a szívem kong, üres a határ. //...// Minden halott
 lelke hazatalál. / Félig örülten itt csak én bolyongok, / visszhangozzák lépteimet a dombok. /
 Kiált értem, suhog a nagy madár” (*Barna*). A „lélek-madár” „a nap felé repül”, „lángol, óriás
 magánya / úzi a nyárból, úzi” – „csak a szelek pártfogolják, / csak a szelek egyedül”. A
 büszke, magányos madár „hétszer kerüli meg földünk, / s nincs ág, amire leszáll. / A
 magányok magánya ő, / elérhetetlen, örök, / nézünk utána, s hallgatunk, / hallgatunk a csend
 mögött” (*Látok én egy nagy madarat*).

Lassan készülődni kezd a végső útra (*Útrakészen*). Tudja: nem üres tarsollyal távozik:
 „Éltettem az életet, éltettem! / Az én síromnak szája mosolyog” (*Jelet hagytam*). Tisztában
 van önértékével – ha késve jött is a külső elismerés: „Előragyog majd az Idő, / kardhüvelyből
 villan a fény, / és fölsebz a levegő / vén arcára: ki voltam én” (*Kései tiszteletadás*). A díjakról
 egyébként ironikusan vélekedik, hiszen nem mindig „érdem szerint” osztogatják
 (*Babérkoszorúdi*). Annak ellenére, hogy számtalan retorzió érte pályáján, ő mégis elég sok
 elismerést kapott: 1978-ban a József Attila-díjat, majd több fontos jutalmat, ösztöndíjat, sőt
 nívódíjat, 1994-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét, 1997-ben a MAOE
 Pro Literatura-díját, 2001-ben a Babér-koszorút, 2004-ben pedig elnyerte az Édes
 Anyanyelvünk díjat. 2006-ban pedig a Digitális Irodalmi Akadémia választotta tagjai közé.

Hatvanadik életéhez közelítvén, költőnk egyre gyakrabban s meghittebben társalog Istennel; a hozzá való viszonya gyökeresen megváltozik. Újabb kötetei (*Isten faggatása*, 2000; *Sugdós a Sátán*, 2002.) a magyar költészet „istenkereső” vonulatának egy sajátos fejezetét nyitják. Korábban úgy érezte: Istent hiába keresi, nem hajol le hozzá, nem emeli fel őt, legnagyobb válságaiban magára hagyja. „Zöldfülűként vonzott a nagyság / meg a hírnév, a szertelen. //...// Telente rám tört a tavaszvágó: / – ó, Március, egyetlenem! – / Ki sem fakadtak a barackfák, / már lombjukat sirattam el. // Tudtam, ha pávák remekítik / a délutáni dombtetőt: / ott Isten is jelen van mindig. / És félttem őt, rettegtem őt. // De csak tarka tollat találtam, / s rebegő, rezgő levegőt” (*Költőnek lenni*). A szeretve-tisztelt példakép, *Nagy László üzenete* az ő számára ez: „Ha volna Isten, ha volna szegény, / lenne, ki háborogna bűneink felett, / és megbocsátaná e költeményt: / ha volna Isten, ha volna szegény. // De csak mi vagyunk: egyes-egyedül. / Csillagi csöndben csattan el a csók, / de a pofon is, mi lelkünkre feketül. / Vadak vagyunk, gyönyörű lázadók! / Csillagi csöndben csattan el a csók”.

Racionális tárgyilagossággal, áhítatos főhajtás híján természetesen nem is találhatott rá Istenre, aki csak annak számára eleven valóság, aki feltétel és kételyek nélkül hisz benne. Ő azonban – Balassi s Ady nyomán – mindig „perlekedett” az Úrral; már-már egyenrangúként követelve ‘jussát’: „Tárd ki előttem a fellegajtót: / látni akarom fényben az Istent! / Ám fejet színe előtt se hajtok, / ismerjük egymást hetedízigen” (*Látni akarom az Istent*). Isten nem tárta ki felleg-kapuját, nem mutatta meg magát neki; ő pedig egyre inkább úgy érezte: az Atya keserű sorsra szánta, kínhálálra ítélte őt, az igazságkeresőt – mint hajdan egyszülött Fiát. S ő cipelte is – hol zokszóval, káromkodva, hol megadóan – a szenvedés keresztjét; miközben a mai kufárok – farizeusok – júdások – gonosztevő Barabások, a másokat kínpadra kergetők szabadon tobzódtak. „Vállamon az ormótlan keresztfával / haldokolok fölfelé a Koponyák Hegyén, / villámlik nagy szemem, és a / pillanatfényben / átíjed Veronika kendőjén arcom”. Nem torpan meg útján; s végére érve, a megfeszített két lator – a nyomorúságban testvérei! – iránt több szeretetet, részvétet érez, mint a közönyös, távoli Isten iránt (*Fölfelé a Koponyák Hegyére*). Olykor-olykor azonban mégis bűnbánóan fordul Hozzá, kegyelemért esdve: „Segíts, Uramisten, / könyörülj meg rajtam, / leng az ég fölöttem, / reng a föld alattam. // Uramisten, segíts, / magamra maradtam, / itt állok egyedül, / kötél a nyakamban. // Nagy, piros szívednek ágához kötöttem: / töröld el bűneim, / bűneim töröld el! // Reng a föld alattam, / leng az ég fölöttem” (*Leng az ég, reng a föld*).

Ilyenkor úgy érzi: keserves sorsát „büntetésül” kapta, hitetlenségéért, engedetlenségéért. Ha váratlanul meghalna, káoszt hagyna maga után: „Mert munkám félbe-szerbe hagytam, / világgá ment őrzöm, / az angyal, / mivel én Istent megtagadtam. / Piros parázson toporog talpam” (*Ha most meghalnék*). Mégis reméli: a „megváltás” kegyelmét nem vonja meg tőle az Úr, hiszen szeretett, szenvedett, s őt is szerették, van, ki tanúskodjon mellette az „égi bíró” előtt. „Lélekharangok bongnak, csendülnek: / Isten kitüntet. // Dohog magában: / ellenem voltál, / minden éneked egy antizsoltár, / de te voltál, / tetőtől talpig te voltál! // Aki e drámát rettegi régen: az feleségem. // Ő nem sír-rí, őt rengeti a gyász. / Mindenegy mozdulatomra vigyáz. / Eljegyzik majd a csillagi körök, / mert ő is örök: / Ő is örök” (*Isten kitüntet*).

A dac, a lázadás (Lucifer) szelleme a főhajtás alázatával birkózik benne; azonban egyre inkább érzi: Isten gyermeke (ő is), kinek az Atya megbocsátja, hogy olykor tagadta – szidalmazta őt (*Zengi és gyalázza Istent, Akit lilára vert átkom, Bűntudat, Távozzom az Édenkertből, Isten faggatása, Beismerő vallomás* stb.). S ha az Atya mégsem emeli magához? Ha netán valóban üres az Ég? Ő akkor is a Kozmosz fia – mint József Attila volt: „Gyiloktól mentes álmod látsz, / a lelked leng, a tested láng, / ha minden van, csak Isten nincs: / a Mindenség vigyáz majd rád” (*Örömhír*). Ugyancsak József Attila sorai („Talán eltűnök hirtelen”, illetve „Íme, hát megelétem hazámat”) köszönnek vissza *Majd összeomlok* c. versében, de jóval ironikusabban, már-már szarkasztikusan: „Majd összeomlok szótlanul /

gyaloglás közben a járdán, / jön egy buldog és megszagol, / mellém ül és vigyáz rám. //...//
Futva megjön a rendőr is, / oszlat rögtön, teszi a dolgát, / valahonnan előkerül / egy *Új Magyarország*, / és letakar vele, beföd. / Arca nem árul el semmit. / Mellém feketül egy furgon: / rám csukják a tepsit”. Más versében is megidézi a sors-rokonnak érzett nagy elődöt: „Sír a sín, sikolt, / zörömböl a váltó: / sehol egy Megváltó. // Állsz a fülke-fényben, / könyökölsz, hallgatod, / hogy dübörög a föld, / dohorog mozdonyod” (*Állsz a fülkefényben* – utalás József Attila *Eszmélet* c. versére).

De azért most sem adja meg magát... Súlyos betegségekkel küzdve (többször rohamozó depresszió, tüdőrák, érrendszeri problémák stb.) is tele van tervekkel, dolgozik. Csakazértis tartja magát: „Mióta készülsz már / a halálra! / Fölesküdtél rá: / szent az élet” – így semmilyen ok nem lehet elegendő arra, hogy feladja a küzdelmet. Szembefordul „Halál Úr”-ral tehát, s párbajra szólítja: „Életemet nem adom ingyen!” „Betűk balzsama” védi, fájdalmát – gyászát – keservét betűkbe temeti, s új erőre is a betűktől kap. „Az öregség szakállszárítóján” csücsülve, avagy érszűkületes lábával tétován lépkedve („lüktet a fájdalom csillaga bennem”) sétálgat az őszben (*Megfáradtombok alatt, Nem adom ingyen, Az ének tisztásain*), miközben egykor „forradalmas” szívét csitítgatja (*Napszentületkor*). Szeretné hinni, hogy egyszer majd mégiscsak eljön a *Szép napkeltő holnap*, amely visszaadja dalai „piros hitét, hitelét”; ha kell, „csillagdrótsövényen” is áttörne hozzá, de eszével tudja: az ösztönök „özönvizében” alámerülő ember(iség) nem képes benső változásra. „Káin megöli mindenkor Ábelt, / nem lesz külön, nem, az én fajtám sem!” Az Úrhoz fohászkodik tehát: „Szeress így minket! És ments meg! Ámen...” (*Noé*).

Sugdos a Sátán c. kötete egyfajta összegzés, ugyanakkor előretekintés. Apja, majd fia korai halála után most viszonylag hosszú életű anyjától is búcsúznia kell – „mint a kirabolt határ”, úgy érzi magát (*Amíg megvirrad*). „Temetem édesanyámat. / Bölcsőjéig zokogom el őt. / Szívemen akkora bánat: / telehalom a temetőt” (1998. VII. 23.). Jobban fáj a búcsú, mint mikor verést kapott még tőle; őt gyászolja a kert, az elhagyott ház, a mező virágai (*Fekete ének, Halottal beszél*). Tudja: anyja tragédiákkal terhes élete nem volt egészen „mintaszerű” – élettársai fiának csupán „mostohái” voltak, ő maga öregkorában „alkohol tüzén lassúdan” égett el; „álmát pityókás angyalok őrizték”. De mégiscsak az anyja volt, aki rajongott fiáért, s felnevelte egyedül, a sok-sok nehézség ellenére is. Ahogy telnek-múlnak az évek, a fájdalom nem csitul (*Pakk, Sándor bácsi, Színed előtt, Nincslesz, Didergek*). A végérvényes árvaság mély kútjába zuhanva költőnket majdnem olyan sötét gondolatok szállják meg ismét, mint „poklában” vergődve egykoron. Megszaporodnak újra az önmegszólító versek, a gyász belső válságba sodorja: „Amióta anyád a föld alatt hál, / házatokban fekete csönd lakik. / Mire vársz még? Oly egyedül maradtál. / Döfd magadba a kést markolatig” (*Sugdos a Sátán*). De egy erőteljes mozdulattal most is elhárítja magától a fekete kísértőt: „Szeretnék szépen megöregedni, / kicselezve a bamba halált, / s hirtelen összeroskadni, mint egy / épület, amit bomba talált” (*Megöregedni*). Megint felbukkannak nála a kései Ady fátumos képei: „Majd eljönnek az utolsó napok: / szemem se rebben, fogam sem vacog, / ha eljönnek az utolsó napok”. Bátran áll akkor majd az Úr elé: „Hívatál, Uram?! / Íme, itt vagyok! / Állok előtted büszkén, hontalan, / szemem követ egy csóvás csillagot, / ám gondja van annak is, gondja van: / hát rá se hederít, / hogy meghalok” (*Utolsó napok*).

Lassanként megbarátkozva az öregedés tényével, immáron párjával végleg kettesben maradván, egyfajta meghitt-új viszony alakul ki köztük (*Maholnap*). Némi büntudatot érez, hogy feleségének – mellette, vele – ugyancsak nehéz sors jutott; ugyanakkor hálás is érte, hogy nem egyedül kellett végigjárnia Golgota-útját: „Én magam akartam cipelni / a költészet keresztjét! / Által előttem sejtelmesen, / mint egy Máriás szentkép. //...// Én magam akartam cipelni a költészet keresztjét! / És most kifosztva, megrabolva: / ketten nyögjük a terhét, / s visszük, visszük a Golgotára / a keresztetek keresztjét” (*Ketten*). Összetartozásuk immáron

végérvényes. A magyar költészet-történet hűséges hitveseit megillető magasztaló verset megkapja Horváth Erzsike is: „Te páratlan, / te magányos, / te legeslegeslegszebb, // ne sírdogálj, / föl a fejjel, / soha, sohase reszkess, / nincs, / nincs nálad / szentebb, / se bátrabb, / se fessebb, / se hübb, / se frissebb, //...// én halhatatlan / hitvesem – / Te Kedves!” (*Te Kedves*). *Hatvanon túl* c. versében utal rá: már nem a régi láz kapcsolja össze őket (ami természetes!). Egymáshoz tartozásuk szoros köteléke azonban mind erősebbé vált, válik az évek során (*Az én asszonyom, Öregek évődése, Sláger I-II.*)

Az időskori, érett versekből egy letisztult, küzdelmeivel megbékélt arc tekint ránk. Utassy lélekben feldolgozta „kálváriáját”, s már nem fáj az egykori sok-sok kudarc, visszautasítottság. Szenvedéseivel kivívta benső szabadságát. Úgy érzi: megadta az árát Istentől való eltávolodásának: „Magadra hagytalak, nagy Isten, / mint Szent Pál az oláhokat. / Nézd, bele is öszült a tincsem! / Szabad vagyok végre, szabad” (*Magadra hagytalak*). Jézust most már közvetítőnek tartja, aki által személyes kapcsolatba kerülhet az Atyával; úgy sejti-reméli: megkapta (ő is) a hit kegyelmét: „Mintha lennél, / mintha volnál, / mintha töviskoronáddal / rám hajolnál, //...// mintha hinnék, / mintha hinnél, / mintha Isten színe elé / gyolcsban vinnél: // trónja túl zöld, / ege túl kék, / mégis mintha... / mintha mégis / leborulnék” (*Krisztushoz*). Azért még most sem hajt egykönnyen térdet-fejet! – és nem „vallási” alapon rendezi Istenhez való viszonyát (*Ha szomorú vagy, Nézek hosszan magam elé*). A Természetből (is) az „isteni harmónia” árad felé, s ő az ‘Örök Dolgok’ ígézetében feloldódva, e harmónia részesének érzi magát (*Virrad a föld, Hétpettyes, Hajnalok hajnaláig, Isten hozott* stb.).

Voltaképpen már nem is fontos számára a kérdés: létezik-e Isten autonóm személyként, avagy csupán a teremtetett Természetben nyilvánítja önmagát? Hiszen az Élet csodájában a Természet által részesülünk! Felfogása tehát némiképp a panteistákéhoz közelít (*Öt haiku*). Isten bennünk van, s mi Istenben vagyunk. „A Hold, Isten toronyórája / elütötte az éjfelet. / Nem kulcsolom kezem imára, / nem gyónok és nem térdelek. // Megadatott, hogy látva lássam / és halljam a rög énekét. / A tenger volt egyetlen társam, / a tenger: a tiszta beszéd” (*A tiszta beszéd*). Méltósággal, az „egyenrangú” büszkeségével áll most is Istene előtt, de már nem „követel”, inkább kér: „A hitek hite volt enyém. / Remegtem az igazságért. / Fölnevelt magához a fény, / úgy lettem az elmúlásé. / A hitek hite volt enyém. / Hitetlenségem: Tamásé. // Adj méltó halált, Istenem, / gyönyörű, büszke elmúlást! / Hajam hava hullong, / dereng: / csillagmessze az ifjúság. / Méltó halált adj, Istenem, / büszke, gyönyörű elmúlást!” (*Méltó halált*).

Utassy József tehát – túl hatvanötödik életévén – mintha révbe ért volna, sok-sok gyötrelme, betegsége ellenére is. „Krisztusi” sorsa betelt; s ő talán már meg is békélt vele. Hiszen tudja: kétezer éve mindig, újra és újra arcul köpik, keresztre feszítik az Igazságért, az emberi világ jobbá tételéért küzdőket; megcsúfolják „Isten gyönyörű gyermekét” s eszméit. „A Koponyák Hegyén / egy hetvenhét szép, / harminchárom éves / elárvult vőlegényt, / Júdea királyát, / a beköpött vezért, / jó Krisztus urunkat /.../ kínozták galádul.” „Máriát gúnyolták”, sőt, „kiröhögték titkon”, nem sajnálták „a gyásztól roskadozót”. Végül „egy római harcos /.../ gyilkos lándzsájával / szíven döfte Jézust” – és ezzel megölte Jövönk (*Golgotán*). Még most is amiatt aggódik: Krisztus parancsa – a „szeretet-vallás” – nélkül lesz-e valaha is feltámadása az ember(iség)nek? Ha a tisztánlátó „prófétákat” mindenkor megkövezik, perifériára szorítják – lehet-e remélni, hogy valaha is kialakul egy ‘igazságosabb’, emberibb társadalom? Úgy tűnik: a történelem máris bizonyította: utópiáink mind sorra megbuktak, megbuknak a valóság kőkemény ellenállásán; így a „szebb jövő” mindig elérhetetlen álom marad csupán.

* * *

Utassyra sokszorosan érvényes a mondás: „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni”. Ő pokolra szállt; „dudás” lett belőle. A létezés olyan mélységeit járta be, mint nemzedékéből senki más. 2004-ben súlyos betegen a mosdói kórházba, majd 2005-ben a bázakerettyei szanatóriumba került, ahol végül is több hónapi kezelés, ápolás után visszanyerte egészségét,

alkotó kedvét. Itt született verseinek csokrát – 2001 óta írt költeményeivel együtt – a *Széphalom Könyvműhely* jelentette meg 2006-ban (*Farkasordító*). Jórészt emlékeit, a múltat, kora-ifjúsága élményeit, a tovaillant Idő szépségeit-fájdalmát örökíti meg (*Ámulat* c. ciklus). De még ennél is megrendítőbbek a jelenkor rokkantjairól (*Hajlék hajléktalanoknak* c. ciklus) és sorstársairól írt versei (*Ének Bázakerettye betegeiről*). Nehezen viseli itt a „katonás” rendet; mégis „hálával és nagyrabecsüléssel” ajánlja *Pokolból jövet II.* c. költeményét kezelőorvosának, Dr. Győri Lászlónak: „Ifjúságnak háttal, / hosszú nagy víz mellé / kiültetem kölyökszívem csillag alá, kőre. //...// Hatvanöt évgyűrű / arany tüze őrt, / pántolódik homlokomra / a hetvenedik már. //...// Jövök a Pokolból, / harminchárom éve / úgy járok én oda, mintha / otthonomba mennék. // Otthonomba, végleg, / tébolydába zárva: / ments meg engem, ifjúságom, / te egyetlen, árva”.

A Sors most (is) kegyes volt hozzá: megmenekült. Talán azért, mert erősen hitt benne: még van dolga itt a Földön... „A haláltól nem félni kell, / hanem várni: emelt fővel! / Szólongatnak már őseim: / csalnának a temetőbe. // Csak a fiam vár szótlanul, / csak ő, az egyetlen árva. / Ő tudja csak: dolgom van itt, / és nem siettet a drága!” (*Dolgom van itt*). Feleségével Rédcésre költözött, ahol anyósa (kit *Nehogy itt hagyj!* c. versében „kis rédicsi örökmozgó asszony”-ként emleget) házában emeletráépítéssel megteremtették a maguk önálló otthonát. Súlyos betegségeiből újra meg újra „feltámadván”, költőnk ifjonti erővel – energiával – reményekkel telve dolgozik. Rendszeresen publikál helyi és országos szintű lapokban (*Pannon Tükör*, a lendvai *Muratáj*, *Forrás*, *Holmi*, *Kortárs*, *Magyar Napló* stb.), felolvasó esteket tart, a *Muravidéki Magyar Rádió* hosszú beszélgetést sugározott vele stb. stb. Távol a főváros zajától, természet-közel, friss levegőjű vidéki környezetben, korábbi irodalmi és baráti kapcsolatait fenntartva-ápolva remélhetőleg még sok-sok derűs alkotó esztendő vár rá... Hiszen számára az Élet: a költészet! „Az írás gyönyörű gyötrem. / Temérdek éjfél és megannyi hajnal / verejtéke vall csöndesen: / az írás gyönyörű gyötrem” (*Az írásról*).

Most, hogy végre zavartalanul a munkájának szentelheti magát, mintha versei is derűsebbek, életörömet sugárzóbbak lennének: „Lassacskán megérem testem elestét, / ám szellemem friss, pajkos kiskölyök. / Hagyjátok hát játszani önfeledten, / mert szent a képzelet, szent! És örök” (*Hagyjátok játszani!*). Elni szeretne, minél tovább, tisztán, szabadon: „Engedjétek hát dobogni, / verni, // hagyjátok szépen megöregedni: / lüktető kalitkájában / szívem” (*Fölkiáltó*).

Hatvanötödik születésnapján az Írószövetség meghitt ünnepi rendezvényen köszöntötte. S ő meghatott, méltósággteli büszkeséggel nyugtázta: személyiségének, költészetének ma is váráza van; sok hívét, barátját, tisztelőjét megpróbáltatásai, hosszas betegségei ellenére sem veszítette el. Bizonyos értelemben ma is nemzedéke orientáló „vezéregyénisége”. A *Magyar Napló* Kiadó ízléses kis kötetben, Nagy Gábor válogatásában és utószavával megjelentette leginkább időtálló verseit (*A küzdelem költője*). A *Zúg márciust* ma (újra) idézik, szavalják, hiszen aktualitását nemhogy nem veszítette el – az évtizedek során, sajnos, időszerűbb lett, mint valaha... Élete summázatát a *Mindenek ellenére* c. költeménye fejezi ki a legpontosabban: „Sietni én sosem siettem. / Gondoltam, megvárnak a dolgok. / Hiába volt sorsom kietlen: / boldog voltam, boldog és boldog. // Ezer dalnak életet adtam, / véretem adtam ezer dalnak: / pacsirtájanak a magasban, / örömére ifjúnak, aggnak”.

Ha későbbi korok majd elfogulatlanul visszatekintenek a mára, világosan ki fog rajzolódni Utassy szerepe, poétikán kívüli-túli jelentősége: megénekelt „kálváriája” mindazok közös kálváriája (volt), akik – szembeszegülve a félszázados diktatúrával – leleplezték, az utókor számára megörökítették annak antihumánus, uniformizálni akaró lényegét.